Irod. O.
2311.
22

Magyar

IRODALMI RITKASÁGOK

Szerkeszti Vajthó László

22.

RIEDL FRIGYES:

VAJDA • REVICZKY KOMJÁTHY

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. **Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság.** Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsenyi Dániel-reálgimnázium* 1929/30. évi *VIII. osztálya.*
2. **Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai.** Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsenyi Dániel-reálgimnázium* 1930/31. évi *VIII. osztálya.*
3. **Benyák Bernát: Joas.** (Piarista iskolai dráma, 1770.) Eredeti kéziratból sajtó alá rendezte s bevezetéssel ellátta dr. *Perényi József* tanár. Kiadta a *budapesti kegyestanítórendi kath. gimnázium.*
4. **Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék.** Bécs, 1790. VII. oszt. tanítványaival sajtó alá rendezte dr. *Várady Zoltán* tanár. Kiadta a *budapesti Verbőczy István-reálgimnázium.*
5. **Károlyi Gáspár: Két könyv...** Debrecen, 1563. VIII. oszt. tanítványaival sajtó alá rendezte *Jablonowsky Piroska* tanár. Kiadta a *budapesti Ev. Leánykollégium.*
6. **Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből.** Fordította s tanítványaival sajtó alá rendezte *Brisits Frigyes* tanár. Kiadta a *budapesti ciszterci-rendi Szent Imre-gimnázium.*
7. **Péterfy Jenő zenekritikái.** Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsenyi Dániel-reálgimnázium* 1930—31. évi *VIII. osztálya.*

dr. irod. G. 12311/22.

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ
XXII. SZÁM.

RIEDL FRIGYES:

VAJDA • REVICZKY KOMJÁTHY

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1933. évi 219. sz.

A Kaposvári Egyesületi Leánygimnázium önképzőköre igaz örömmel kapcsolódik bele a Magyar Irodalmi Ritkaságok kiadásába. Biczó Ferenc tanár, az önképzőkör lelkes vezetője alapos szaktudással rendezte sajtó alá néhai Riedl Frigyes egyetemi tanár előadásait az újabb magyar irodalomról. Az önképzőkör buzgó tagjai nagy szorgalommal másolták az előadások szövegét és a magyar irodalomtörténet iránt beléjük nevelt nagy lelkesedéssel vállalták a kiadás költségeit. Hiszem, hogy a növendékekre nagy nevelőhatással volt e munka és a magyar irodalom iránti szeretetük, amelyet az iskola és önképzőkör bennük lángragyujtott, ezzel még fokozódott. Megtanulják azt is, hogy kultúrát csak munkával és áldozattal lehet művelni. Isten áldása kísérje ezt a kis művet, találjon utat minden magyar iskolába és a magyar irodalom minden barátjához.

Kaposvár, 1932 okt. 6.

Dr. Biró Lajos,
a kaposvári leánygimnázium igazgatója.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A tanulók névsora, akik a jelen kiadást sajtó alá rendezték:

VIII. osztály:

Alleram Etelka, Auerbach Blanka, Balassa Alojzia, Csicskár Magda, Döme Katalin, Farkas Mária, Förster Margit, Fülöp Mária, Gavora Vilma, Hegedüs Valéria, Horvát Borbála, Kaiser Ilona, Kelemen Mária, Kengyel Emma, Keszthelyi Mária, Kiss Rózsa, Kumanovits Mária, Lányi Irén, Matolcsy Erzsébet, Meiszterics Irén, Melich Adél, Melich Valéria, Okos Gizella, Preiszner Anna, Radácsy Irén, Strasser Borbála, Szmodics Márta, Takácsy Adél, Tóth Lenke, Vass Edith, Vály Gabriella, Weisz Ágnes Éva, Weisz Ilona.

VII. osztály:

Alleram Márta, Antalffy-Zsiros Magdolna, Biró Marianne, Debreczeni Erzsébet, Fliegl Kornélia, Friedrich Katalin, Frühbauer Erzsébet, Grünbaum Rózsa, Gyulay Gabriella, Horváth Valéria, Kerepeczky Albina, Kimmel Katalin, Kovács Márta, Lamping Hildegard, Lárer Irma, Mardirosz Klára, Metz Mária, Nagy Mária, Nagy Sarolta, Piukovich Irén, Réthy Piroska, Serényi Emma, Tóth Jolán, Tunner Katalin, Vajda Éva.

VI. osztály:

Babay Gabriella, Boksay Klára, Csicskár Erzsébet, Felméri Ilona, Fikár Mária, Földi Márta, Gavora Laura, Golobits Ilona, Husvéth Margit, Ittzés Irma, Juttasy Amália, Kemény Márta, Kricsfalussy Magda, Kriston Anikó, László Margit, Marquis Livia, Nyakas Viktória, Pálla Erzsébet, Szabady Irén, Tomanoczy Jolán, Vágó Magda, Vetter Judit, Zólyomi Ilona.

V. osztály:

Forster Irén, Fürst Klára, Galateo Margit, Gál Mária, Gyalog Irén, Halász Erzsébet, Hertelendy Ilona, Horváth Irén, Kern Mária, Korbuly Emma, Mátéffy Katalin, Niklai Margit, Steinhardt Klára, Szabó Jolán, Szigethy Ilona, Tóth Judit, Vétek Kornélia.

B E V E Z E T É S

„Nem távozik el többé tőled a te tanítód és szemeid látják a te tanítódat. És füleid hallják az utánad kiáltónak szavát, ki ezt mondja: ez amaz út, ezen járjatok!“

1913-ban Riedl Frigyes, az akkori egyetemi hallgatóság legnagyobb hatású mestere a következő címmel hirdetett kollégiumot: A magyar irodalom 1867—1900. Nagy feltűnést keltett ez az előadássorozat, mert az egyetemi tanárok Riedl Frigyes előtt leginkább a régi irodalomról adtak elő. Legtöbb tudósunknak megvolt a maga kedvelt százada, témaköre és leginkább a régebbi irodalmi problémákról tartottak előadásokat az egyetem tantermeiben. Az új, feltörő, sőt már beérkezett írók az egyetem falai között még megemlítésben is alig részesültek.

Riedl Frigyesé a nagy érdem, hogy az új és legújabb irodalmat is felvette előadásának tárgyául és ezzel az újításával egyszerre megnyerte az akkori fiatal egyetemi hallgatóság szeretetét, lelkesedését. Az előadásoknak váratlan, meglepő hatása volt. Az előadó tanárok közül Riedl Frigyes órái voltak a legnépszerűbbek, a leglátogatottabbak. Nemcsak a magyar szakos tanárjelöltek lepték el sűrű tömegben a padokat, a híres XI. számú tan-

teremben, hanem a más fakultások hallgatói is siettek az előadásokon résztvenni. A hallgatóság soraiban gyakran ott lehetett látni irodalmi életünk nem egy kitűnőségét, írókat és esztétikusokat egyaránt. Az előadások iránt az érdeklődés még inkább fokozódott: napilapok hasábjain is jelentek meg ismertetések a híres Riedl-előadások anyagáról. Riedl újítása fényes sikert aratott s maga Riedl Frigyes is bizonyos megelégedéssel mondogatta, hogy ő volt az első, aki még Ady Endréről is tartott előadást az egyetem falai között. (Az említett címen négy féléven át tárgyalta a modern irodalmat.)

Ma, 1932-ben majdnem húsz év után a felejthetetlen Riedl-órák emlékét felidézve, bizonyos meleg érzés vesz erőt mindenkin, aki valaha ott ült a mester katedrája előtt. Ma már idős, őszülő tanárok szívesen emlékeznek vissza a XI. számú tanterem boldog, békebeli zsivajára, amely hirtelen elült, amikor a rajongásig szeretett Riedl Frigyes alakja feltűnt a tanteremben. „Mikor Riedl Frigyes az előadóterembe lépett, hirtelen elektromos áram futott végig rajtunk, érezni kellett egy rendkívüli ember jelenlétét. Ember volt elsősorban.“ (Juhász Gyula.) Lélekzetfojtó csendben rakosgatja jegyzeteit, könyveit és nagyon mélyről, a szívből jövő hangon tárja fel előttünk a legújabb magyar irodalom szépségeit. Szokatlan, közvetlen, minden egyetemi szárazságtól megfosztott hangulat lopódzik a terembe, miköz-

ben a szorgalmas hallgatók ceruzája finoman, halkan szalad a füzetek papírjain. De néha megáll minden ceruza, a füzetek lapjainak forgatása megszűnik, a toll nem perceg s ilyen felejthetetlen pillanatokban Komjáthy szavaival élve: „lelket iszik a lélek“.

Ilyenkor lett úrrá rajtunk ez az érzés, amelyet ő oly szépen jegyez fel Petőfi költeményeinek margójára: az olvasó és a költő között nincs üvegfal. Valóban az előadó Riedl és a hallgató ifjúság között sem volt elválasztó üvegfal; ez az üvegfal már az első szavainál széttört és a hallgatóság boldog hálával, lelkesedéssel látta meg a legközvetlenebb tanítót. Előttünk teremtette meg előadásának szavait, gyakran gondolataitól megmámorosodva elszabadult a színes papírok tanácsaitól és sokszor az volt az érzésünk, hogy itt egy csodálatos férfiú saját gondolataival viaskodik. Mi, akik egy ilyen felemelő, szép látványnak, az ihlet, a teremtés ritka perceinek tanui lehettünk, soha el nem múló hálával gondolunk vissza a Riedl-órákra.

„Előadásaiban egészen sajátos erejű drámaiság volt. Állandóan kérdéseket adott föl magának, amelyekre válaszolnia kellett. Hangja melegen vibrált, néha elcsuklott, néha megremegett, fátyolos lett a megindultságtól. Maeterlinck mondja valahol, hogy a dolgokat a szeretet teszi értékessé, amellyel hozzájuk ragaszkodunk. Riedl ennek a szeretetnek embere volt a Tudományban.“ (Juhász Gyula.)

A Riedl-órák felejthetetlen tanulságait, emlékeit akarja megújítani a jelenvaló kiadás. Szeretnők, hogy mindazok, akiknek nem adatott meg a Riedl-előadásokat hallgatni, az itt kiadott előadásokból éreznék meg, mily öröm volt ezeken az órákon résztvennünk. Ezekből az előadásokból újra és újra meg kell tanulnunk, — óh mily szívesen vállalt lecke ez —, hogy hogyan kell egy-egy írót megszerettetnünk a magyar ifjúsággal.

Előadásainak legfőbb tanítása azonban az, hogy az irodalomtanítás lényege elsősorban: a felnövő nemzedéket megtanítani helyesen olvasni. Vajha munkálatunk Riedl szellemének ápolását elősegítené és minden magyar órán annak a nagy tanítónak szelleme lebegne, aki elment és akit nem lehet felejteni...

Mikor a kaposvári leánygimnázium „Rozgonyi Piroska“ önképzőkörének lelkes tagjai elhatározták, hogy belekapcsolódnak abba a szép, nemes vállalkozásba, amelyet Vajthó László indított meg, nehéz feladat elé kerültek. Ezelőtt kb. húsz évvel elhangzott előadásokat kellett megörökíteniök, amelyeket csak a hűséges íródeákok jegyzetei alapján rekonstruálhattak. Riedl Frigyestől átnézett jegyzet nincs. Talán itt-ott hiányzik az előadásokban a mester simító keze, hisz Riedl Frigyes ezeket az előadásokat nem tartotta véglegeseknek, s nem is szánta ebben a formában sajtó alá. (Tudomásunk szerint még azt sem engedte meg, hogy ezek az előadások könyo-

matos alakban megjelenjenek.) De véleményünk szerint mindazoknak, akik ezeket a nem egyszer rögtönzött előadásokat végighallgatták, elsőrangú kötelességük, hogy megmentsék a nagy, megértő lélek intim, szinte családias melegségű megnyilatkozásait az utókor számára.

Az előadásokban egy új Riedlt ismerünk meg: nem az Arany könyvének befejezett, lezárt sorait olvashatjuk itt, hanem épp ezen előadások alatt kialakuló, még forrongó, gazdag érzelemvilágába nyerünk bepillantást. Hálásak lehetünk minden szóért, sorért ebben a tanulmányban, mert azzal a páratlan élménnyel gazdagítanak, hogyan alakult ki egy-egy tanulmány Riedl Frigyes ideges, mozgalmas lelkivilágában. „In statu nascendi“ kapja itt az olvasó Riedl tanulmányait és bizonyos szempontokból ez a forrongó, vajudó gondolattömeg még vonzóbb, mint a kész, kisímított, lezárt gondolatcsoportosítás. Nekünk, a kiadóknak legfőbb hivatásunk volt: meg nem másítani a Riedl-előadások hangulatát, lényegét. Meg akartuk őrizni kiadásunkban Riedl Frigyes egyéniségének közvetlenségét, előadásainak frisseségét s az élőszó melegségét. Nem törekedtünk a kidolgozott, befejezett tanulmányok biztosságára, hanem inkább az előadó Riedl Frigyes emlékezetét akartuk megújítani. Erre a célra felhasználtunk minden segédeszközt. Elsősorban emlékeink, jegyzeteink, Riedl Frigyes vezérszavainak felhasználásá-

val akartuk elérni, hogy kiadásunk mindenütt sejtesse: itt nem az esszé-író Riedl Frigyest mutatjuk be, aki Arany-, Péterfy-tanulmányaival örökítette meg a nevét irodalmunkban, hanem azt a Riedl Frigyest, aki egyéniségének gazdag szétáradását élvezve kereste a hallgatókhoz fizikailag is a legközelebbi utat, s leült a padsorok közé. Ezt az előbeszédre, a megnyilatkozásra, a pazar ajándékozásra született csodálatos emberfajtát akartuk újra emlékezetbe idézni.

A magunk jegyzeteivel egybevetettük mindazokat a jegyzeteket, melyekhez hozzáférhettünk. Bartoniek Emmának, a Nemzeti Múzeum könyvtárnokának szíves közvetítésével hozzájutottunk Dormuth Árpád székesfehérvári tanár, hűséges, szinte szóról-szóra megrögzített jegyzeteihez, melyeknek nagy hasznát láttuk. Kozocsa Sándor könyvtárnok és Tóth Lajos egyetemi tanársegéd szívességéből használhattuk Móra János zalaegerszegi tanár megbízható, gondos jegyzeteit, melyeket sűrűn használtunk vezetőszövegnek is. A jegyzetek szervesen egészítik ki egymást. Dormuth Árpád szinte szóról-szóra megörökített jegyzetét vezetőszövegül fogadtuk el. Ezt a legelőször kézhez vett szöveget Móra János stiláris pontossággal egybeállított jegyzetének mondataival egybevetve rendeztük sajtó alá Riedl Frigyes előadásait. Nyugodtan állíthatjuk, hogy 20 év után a legmegbízhatóbb, a legvaló-

színűbb szövegét nyujtottuk az annak idején oly nagy feltűnést keltett előadásoknak.

Riedl szavainak megmásítását, mondatainak gondosabb egybefűzését, stílusának szépítését meg sem kíséreltük. Adtuk abban a formában, melyből leginkább árad szét az előadó Riedl Frigyes szavainak melegsége és amelyből leginkább látható a felejthetetlen mester ajkainak mozgása is.

A kiadás módjára vonatkozólag meg kell még a következőket jegyeznünk. Riedl Frigyes előadásaiban gyakran olvasott fel szemelvényeket. Mi a szemelvényeket szintén közöljük, de a verseket nem teljes egészükben, hanem csak a Riedl Frigyes által felolvasott részleteket. A négy félévi egyetemi előadásokhoz szánt bevezetést, amelyben Riedl megvilágítja a kor mozgató erőit, szintén közöltük, azzal a reménnyel, hogy talán később az egész előadást sajtó alá rendezhetjük. Ez az előadássorozat hű képe lenne a magyar irodalomtörténet egyik jelentős szakának, de egyelőre meg kellett azzal elégednünk, hogy csak az előadássorozat egyik részét tesszük közé, és pedig azt, amelyet Riedl Frigyes az 1913—14. tanév első felében mondott el.

Meleg hála és köszönet mindazoknak, akik a kiadás ilyen formájához hozzásegítettek. Így köszönetemet kell kifejeznem *Dormuth Árpád* és *Móra János* hűséges íródeákoknak, akik a nagy tanító ajkáról lesték el a legelevenebb szavakat; *Bartoniek Emmá*nak,

*Kozocsa Sándor*nak és *Tóth Lajos*nak, a Riedl-emlékek gondos őrzőinek, akik a jegyzeteket közvetítették.

Most pedig induljon el útjára ez a kiadás, amelyet a leghűségesebb tanítványi hála készített elő. Riedl Frigyes szellemi unokái — az én tanítványaim — megható lelkesedéssel, „honunk szebblelkű asszonyai"-ra emlékeztető felbuzdulással szorgoskodtak a másolás, a sajtó alá rendezés munkájában. Ők már abból a nemzedékből valók, amelyhez az a kis fiú tartozik, akit Riedl Frigyes tanúbizonyságul hívott fel megállapításainak igazságára. (V. ö. Komjáthy előadásában az a fiú, akit az órás előtt látott.) Jelen kiadásunk legyen tanúbizonyság, hogy az új nemzedék meghallgatta Riedl Frigyes tanításait és szívébe zárta azokat a poétákat, akiknek jelentőségét és értékét Riedl Frigyes 1913-ban csodálatos egyéniségének sok gondolatot, érzelmet felkeltő szuggesztiójával hirdette.

Tegyen bizonyságot a kiadás arról is, hogy Riedl Frigyes, kinek sírja már 11 éve domborul a budapesti temetőben, még mindig ható, alakító erő a mai fiatalság érzelemvilágában.

Dr. Biczó Ferenc.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE: 1867—1900.

A kor szellemének alkotó elemei.

A jelenkor tárgyalása nehéz dolog, főleg pedig a magyar jelenkor tárgyalása nehéz, három oknál fogva:

1. Ha a jelenkort akarjuk tárgyalni tudományosan, csakhamar észrevesszük, hogy nincsen meg a kellő perspektíva. Nagyon közel vagyunk ehhez a korhoz. Úgy vagyunk vele, mint mikor nagyon közel vagyunk egy hegylánchoz és nem tudjuk megállapítani, vajjon melyik csúcs a legmagasabb.

2. A jelenkor tudományos tárgyalásához nincsenek meg a szükséges segédeszközök, amilyenek a levelezések, önvallomások, monografiák. Épületet kell építenünk tégla nélkül.

3. Személyes ok. A kritika, az irodalomtörténet igen kényes anyaggal dolgozik: az emberi bőrrel. A kritika bírál olyanokat, akik velünk együtt élnek, bírálja Magyarországon a budapesti embereket. Az emberek majd mind ismerik egymást, ez bizonyos gêne-nel jár. Ha baráti viszonyban van a kritikus egy íróval, azt is néznie kell, hogy az őszinteség nem homályosítja-e el a barátságot; vagy ha ellenségről van szó, nem fokozza-e még jobban a gyűlöletet? Lehetünk-e igazságosak, méltányosak azokkal szemben, akikkel érdekviszonyban vagyunk?

Minő ez a korszak? Ez a korszak a nemzetgazdasági korszak: ez a korszak az anyagi kultúra ápolásának kora. Ami ebben a korban érik, az mind Deák művének, a kiegyezésnek gyümölcse. Ami eddig latens volt, a nemzeti erő, melyet Bachék lekötöttek, 67 után felszabadul. Ennek külső jele, hogy Budapest hamarosan világvárossá lett. Ennek a korszaknak fő jellemvonása a politika uralma s ez nálunk több szellemi energiát fal fel, mint külföldön.

Az a kérdés, hogy ez a korszak miben különbözik az előbbi korszakoktól?

1. Ez a korszak nagy ellentéte az előbbi korszakoknak. Ellentéte az abszolutizmus korának, de ellentéte annak a korszaknak is, mely 1830-tól 50-ig tartott: ez az idealizmus és inspiráció korszaka volt, míg a mostaniban nagyon kevés az inspiráció. A 30—40-es évek a nagy nemzeti ébredések korszaka: minden magyar művelt ember érezte, hogy egy új Magyarország keletkezik. Az emberek eszmékért lelkesedtek és küzdöttek, pl. a jobbágyság felszabadítása. Ez a korszak a demokratizmusnak korszaka s ennek költője Petőfi. Ideális korszak volt az abszolutizmus kora is: a nagy nemzeti fájdalom és remény korszaka. 1867 után nincsen már ilyen lázas remény, nincs nagy alkotás, nincsen már nagy „méla bú". Bizonyos prózai nyugalom, biztonság uralkodik szerte. Ez a korszak nagy eszmékben és érzelmekben szegény. Ez az első fontos különbség a 67 utáni és 67 előtti korszak között.

2. Második különbség az, hogy ebben a korszakban a mi irodalmunkban az embernek egy egészen új felfogása kezd érvényesülni, egy reális naturalista koncepciója az embernek. Eddig 67 előtt az írók azon voltak, hogy az emberekben inkább bizo-

nyos válogatott sajátságokat mutassanak be, nem mindent, csak bizonyos érdekes sajátságokat. Most az egész embert akarják bemutatni. Odaállítják, mintegy meztelenül, mindenestől, még állatias tulajdonságaival is, fiziológiailag állítják elénk. Így pl. a paraszt felfogása 67 előtt még poétikus, inkább a jó oldalát emelik ki. Ma a parasztban előszeretettel festik a fukarságot, az iszákosságot, a bujaságot. A 67 előtti felfogást jellemzi Jókai mondása: „Az emberek majoritása jó.“ Az írók most a realizmust keresik. Oka, hogy az európai irodalomban folyton nő a megfigyelés hajlama. Általában ma az írók sokkal jobban figyelik meg a tárgyakat, mint azelőtt. Erre befolyással volt a technika és a természettudományok fejlődése.

3. Ezenkívül látjuk ebben a korszakban a hírlapok uralmát. Ennek oka a politika túltengése. A hírlapok nagy elterjedésének hatása abban mutatkozott, hogy a stílus megélénkült, kissé hanyagabb, de egyszerűbb lett. (Általában egy mai ember egyszerűbben ír, mint 50 évvel ezelőtt.) Divatba jött a tárca és így a tárcastílus. A hírlapoknak szükségük volt a novellára, melynek azonban rövidnek kellett lennie. Ebben az időben támadt ennek egy klasszikus művelője: Maupassant. Ez a rövid novella most a főműfaj.

4. Ebben a korban oly irodalmak hatása is mutatkozik, még pedig igen erősen, amelyekről eddig tudomást sem vett irodalmunk és pedig a skandináv és orosz irodalom hatása. — Különösen két írónak hatása látszik meg s ezek: Ibsen és Tolstoj. Mindenekelőtt az ifjúságra hatottak; az ifjúság szereti az átalakítást és ez a két költő a társadalmi rend átalakítását tűzte ki célul. Igen erősen hatott Ibsen tendenciája: harcolni minden hazugság, félszegség,

érdekközösség ellen. Az a célja, hogy a lenyűgözött, erkölcsileg alacsony fokon álló emberiség méltó életet éljen. Életünk tele van hazugsággal és félszegséggel. Erkölcsi forradalmat akar Ibsen, nem politikait, új társadalmat, nem új államformát. Az egyént meg kell védeni: hazugság van a házasságban, a nő és férfi viszonya hazugság. A politika, jog és egyenlőség hazugság. Az igazságot kimondani nem lehet, hanem csak a hazugságot, ezért embereket kell keresni, akik kimondják az igazságot. De nemcsak ezen problémák felvetése miatt volt Ibsennek nagy hatása, hanem technikája miatt is. Ő az első nagy író, aki a modern női jellemet igyekszik teljesen megfejteni, a modern nőt, akiben az idegesség, az ösztön, az idealizmus oly különös módon keverednek. A rejtélyes női jellemek feltárásában ő a legnagyobb. — Hatott a technikája:

a) Ő nem alkalmaz többé monológot, ez szerinte természetellenes, holott a színpad maga a valódi élet.

b) A drámai műfajra a prózát akarta alkalmazni: a jambus szerinte elavult dolog. A színpadon szavalni ellenkezik a realitással.

Hiányzik műveiből a drámaírók kedvelt eszköze: a félreértés, véletlenség, kicserélt levelek, átöltözés, sok eljegyzés stb. a dráma végén.

Legnagyobb ereje a dialógusokban rejlik. Személyei rendkívül egyszerűen, természetesen beszélnek, nem irodalmilag, hanem amint az emberek közönségesen szoktak beszélni.

Ibsen drámáiban elénk tárja eszméit és elveit, de ezek a cselekvénnyel összeforrnak. Elmondja téziseit, de egyúttal bemutatja a tézisek veszedelmét is. Látjuk, hogy bármily nemesek is ezek az

elvek, realizálni azokat nem lehet, vagy nem mindig, vagy csak félig.

A második nagy író az orosz Tolstoj. Az ő célja az emberiséget megnemesíteni: át kell alakulnia az egész társadalomnak: amint ma áll a művelt világ, úgy nem érdemes élni. Kimondja, hogy az emberiség célja visszatérés a természethez, ezzel szemben elenyészik minden, állam, vallás, művészet. A legfontosabb az önnemesítés. Tolstoj különösen a semmi-exisztenciákat tudja bámulatosan elénk állítani.

Volt egy harmadik író is. Ahogy a szent Grál erőt sugárzott ki az egész világra, úgy sugárzott ki Dickens erőt a mostani és az előbbi korra.

a) Dickens nagy humorista. A tréfa nála komolysággal van összekapcsolva. Szeretjük alakjait, nyomorukkal, szenvedésükkel együtt. Ez Dickens egyik hatása.

b) Anglia a tiszta házasélet hazája és így Dickens is ennek a költője. Dickens, aki minden ízében angol költő, feltárta egyszersmind a házasság költészetét is. (Ezzel hatott Petőfire, aki szintén a családi élet költője is.)

c) Dickens azt hangoztatja műveiben, hogy küzdjük le a hazugságot, amely ott van mindenütt (Ibsen) és térjünk vissza a természethez (Tolstoj).

d) Dickens művei azt tanítják, hogy hagyjuk a bankárt a börzére, a kalmárt üzletébe, a tudóst a könyvtárba menni. Mindenki járjon a maga útján, de amiben a boldogságot leljük, az nem a börze, nem az üzlet, hanem az érzelem. Az érzelemvilág, Dickens szerint, a boldogság forrása, ezt festi ő különös melegséggel. Ezért előszeretettel fordul a szegények és elnyomottak felé, mert ezeknek talán gazdagabb az érzelemvilága, mint a vagyonosoké.

e) Ezen demokratizmuson, ezen családi és érzelmi vonásokon kívül az olvasót magával ragadja Dickens idegessége. A korszak maga is ideges korszak s Dickens mindig megmutatja az idegességet magukban az emberekben is. Ha valamit elmond, hajlandó könnyezni vagy nevetni, mint az ideges, izgatott ember. Hajlik a szentimentalizmus és a humor felé. Ezek között révedezik Dickens és ezért is tetszik nekünk. (Az érzelmi világ kultuszára nézve megjegyezhetjük, hogy tévedés volna azt gondolnunk, hogy az emberek érzelmileg egyenlők: éppen annyi a különbség az emberek közt az érzelem, mint a tehetség dolgában.)

Hogy Dickens minő csodás és maradandó hatást gyakorolt íróinkra, arra nézve lássunk néhány tanúvallomást, még pedig először a 67 előtti íróktól. *Petőfi:* „Boz felül van minden bírálaton... ez az egyetlen ember, kinek irígye vagyok, nem mintha őt tartanám a világ legnagyobb írójának s azt hinném, hogy utána mingyárt én következem, hanem azért, mert az ő küldetése legszebb, ő szerez valamennyi író közt legtöbb jókedvet, ő nevettet meg legtöbbeket. Ez legszebb küldetés e földön: másokat földeríteni. Oh, ha most hét mennyország van, az Isten okvetlen még egyet fog teremteni s e nyolcadikba majd Bozot helyezteti, mint az emberiség legnagyobb jótevőjét, mulattatóját.“ (Uti levelek.)

Jókai csak azért tanult meg angolul, hogy Dickenst angolul olvashassa. Már a negyvenes években bámulta Dickenst.

Arany kortársa, *Éjszaki Károly:* „A reám legkiválóbban hatókat említem. Ezek ketten vannak, Dickens és Jókai.“

Falk Miksa: „Az angolok közül nálunk Scott

Walter, Bulwer, Marryat és Boz regényei csaknem oly népszerűek voltak, mint saját hazájukban."

Csiky Gergely Dickens Copperfieldjét évenként egyszer elolvasta, annyira megszerette.

Ezek a régebbi írói nemzedék tagjai, most lássuk az újabbakat. *Rákosi Viktor:* „Az emberszeretet magvait örök időkre Dickens ültette szívembe Twist Olivérrel, Chuzzlewit Mártonnal, Bernaby Rudge-zsal és Copperfielddel. Lelkemből olyan fogadalom-féle szállt fel, hogy én is a kicsinyek, az elhagyottak, az elnyomottak pártfogója, életük megaranyozója leszek és sohase fogom zengeni a nagyok és a hatalmasok dicsőségét. Számtól elvont krajcárokból forintokat gyüjtve csatangoltam antikváriustól antikváriushoz az említett regényeket megvenni s Dickensen tanultam meg németül is, mert olcsóbban hozzájutottam."

Herczeg: „Dosztojevszkij volt reám legnagyobb hatással, mindenesetre nagyobbal, mint... Dickenst kivéve... az összes angolok."

Murai Károly: „Az idegen írók közül Dickens az, akit legnagyobb szeretettel olvastam, akit ma is újból és újból olvasok és akinek befolyását vajmi gyakran észrevettem munkáimon."

Jakab Ödön: „A külföldi regényírók közül legnagyobb hatással reám mindenesetre Dickens volt, Copperfieldjével."

Berczik Árpád: „Egy regényíró sem hatott úgy rám, mint Dickens, egy óriási faj temperamentumának ez a megtestesülése."

Ezen tanúbizonyságok megvilágítják, hogy az összes külföldi írók közül senki sem volt oly nagy hatással a magyar írókra, mint Dickens.

5. Az eddigi elemeken kívül egy új irány jut érvényre és ez a szocializmus. Az anyagi kultúra

terjedésével a szegénység és tőke ellentéte kirívóbb lett. Mivel ez nálunk is így történt, ezen eszmék terjedése külföldi befolyás nélkül is érthető.

Ez az eszme először Szigligeti egyik népszínművében, a „Strike"-ben (ejtsd: sztrájk) szerepel. (Ebben külföldi munkások a magyar munkásokat sztrájkra biztatják.) Itt azonban a szocializmus problémája csak tréfásan van említve. (A szocializmus problémája a következő: „Én dolgozom, mint munkás és az én munkám jövedelméből más vesz aranyórát, nekem meg ezüstre sem telik.")

6. Ebben a korszakban jobban foglalkoznak a pénzzel az irodalomban. Goethe rendkívül sokat ír, de a pénz hatalmát alig említi. A pénz felfedezője a regényben Balzac. A pénznek világfenntartó és világbontó hatalma az utóbbi időben csak nőtt, mert a tekintély szerepe csökkent. Régebben az auktoritás ellensúlyozta a pénzt. Az apa, anya, vallás, állam tekintélye megvan ugyan, de nincs meg az az ereje, ami volt azelőtt. Ebből következik, hogy most a pénzérdekekkel szívesebben foglalkozik az irodalom. Ezzel egy új téma kerül az irodalomba, a tönkrement földesúr, aki leányát gazdag emberhez adja nőül.

7. A zsidók a mult században alig szerepeltek az irodalomban; most élénk részt vesznek az irodalomban. Vannak nagy tudósaik, Goldzieher, Vámbéry. A zsidók fellépése gazdagítja a hírlapirodalmat és elősegítette a hírlapirodalom elterjedését.

8. A népies irány a negyvenes és hatvanas években uralkodott. Van nagy írója, van színháza; mennél inkább közeledünk 1900 felé, mindinkább gyengül a népies irány.

9. Ebben a korszakban a közönség megváltozik. A mult században a magyar írók törzsközönsége

a gentry volt. Nő azonban a polgárközönség is s ez a tárgyválasztásra van hatással.

Miben hasonlít e korszak az előbbi korszakokhoz? Már most az a kérdés, miben hasonlít a mai kor a régi korhoz. A régi lélekből talán csak valami megmaradt; kell, hogy legyen valami jogfolytonosság, kell, hogy valamit örököltünk legyen, valami szellemi örökséget.

1. Hasonlítunk a régi korokhoz ebben a korszakban is az irodalmunknak éppen fő irányában, fő vonásában. A magyar irodalom ugyanis abban különbözik a többi irodalomtól, hogy nálunk a litteratúra a nemzeti fenntartás, a fajfenntartás eszméjének szolgálatában áll. A magyar epika, líra sokkal nemzetibb, mint például a német líra, epika. Nálunk minden irodalmi műben a nemzeti érzés a hajtóerő; nincs litteratúra, melyben oly egységes volna az inspiráció, mint a magyarban. A tárgyválasztás mutatja, hogy minő erős a nemzeti szellem. A magyar virágkor eposzai, drámái mind magyar tárgyúak: ez nem lehet véletlen. A külföldön ez nincs így (például Shakespeare: Hamlet, Romeo és Júlia, Othello; Racine: Phaedra; Corneille: Cid; Lessing: Nathan, der Weise, Emilia Galotti; Goethe: Egmont, Iphigenia, Tasso; Schiller: Don Carlos, Fiesco, Messinai ara, Stuart Mária; Byron Don Juanja mind-mind idegen tárgyúak). Ellenben Vörösmarty minden drámája magyar tárgyú. Arany eposzai magyar tárgyúak. Szóval ez mutatja, miként az égitesteket a gravitáció tartja össze, úgy uralkodik a mi irodalmunkban ez a nemzeti alapgondolat, a fajfenntartás gondolata.

Fennmaradt-e ez az erős alapgondolat a mai korszakban is? Igen. Ez a nemzeti érzés megmaradt,

de némileg gyengült. Megmaradt és ennyiben csatlakozunk az előbbi századokhoz. Csatlakozunk Tinódihoz, Zrínyihez, Vörösmartyhoz, Tompához, Petőfihez. Olvassuk el Endrődi Sándor, Szabolcska Mihály vagy a francia demokráciától szaturált Ábrányi Emil költeményeit, azt mondhatjuk, hogy náluk is megvan ez az erős nemzeti alap, de nem lehet tagadni, hogy ez már ma nem oly erős. Mikszáth és Jókai még nagy szeretettel festik a magyar népéletet, Herczeg Ferenc már hidegen áll a magyar népélettel szemben. Komjáthy, Reviczky jelentékeny költők, de már nem állanak annyira a hazafias gondolat szolgálatában. Általában azt mondhatni, hogy új a növényzet, de a talaj a régi. Ennek a gyengülésnek két oka van.

1. Nagyon szétágazó, sokoldalú, sokirányú lett az irodalom. Sokféle tárgya, inspirációja van. Fontos körülmény, hogy mindinkább erősödik a lélektani érzék. A költők tárgyukat lélektanilag elemzik, a lélektani elemzés pedig háttérbe szorítja a nemzeti eszmét. Hozzájárul a nemzeti érzés gyengítéséhez az is, hogy némiképp a kiábrándulás korszakát éljük. A nagy politikai ideálok teljesülése után némileg kiábrándultunk belőlük. Nem lehet tagadni például, hogy a parlament nem adott annyit, mint amennyit ígért, és így kiábrándultunk már a politikai ideálokból is. Talán nem véletlen, hogy három írónk, Mikszáth, Kozma Andor és Herczeg nyíltan hódolnak az iróniának, mégis mind a három nagy szenvedéllyel a politikai pályára lépett.

Mi nemzetileg is beati possidentes vagyunk. Amit az ötvenes-hatvanas években sirattunk, ma biztos birtok gyanánt kezünkben van. Nincsenek előttünk nagy nemzeti veszedelmek, tehát nincs

annyi okunk hazafias érzelmünk ápolására, irodalmi kifejezésére.

2. Nemcsak a magyar irodalomnak az alapja maradt meg a régi időkből, maradt még irodalmi hagyományunk is. Minden műfajnak megvannak a maga magyar hagyományai. A közelmult nagy költői még ma is erősen hatnak: alig olvasunk szerelmi, vagy politikai költeményt, amelyen nem látszik meg Petőfi hatása. Mintha a szerelem édesebb volna, mióta ő énekelt róla és a szabadság fenségesebb, mióta ő rajongott érte... Nem írtak 1867 óta ódát, amelynek mintája ne lenne Arany *Széchenyi emlékezete*, éppúgy a balladában is eleven Arany hatása. Irodalmi hagyomány van a próza terén, még pedig az elbeszélő próza terén, ennek a hagyománynak a neve Jókai. A magyar jóízű adoma megnemesítője Jókai, innen elbeszélő modorának könnyedsége, csattanója. E részben Mikszáth Jókai tanítványa. Ám igaz viszont az, hogy Mikszáth sokkal kevesebb fantáziával rendelkezett, de részletesebb, pontosabb: mondhatni Mikszáth nagyobb emberismerő, mint Jókai. Szigligetinek is vannak tradíciói. A népszínmű típusát ő teremtette meg, ennek hatása a szilaj, heves, de szívében nemes legény. Legpoétikusabban jelenik meg Tóth Edénél, aki egyúttal átvette Szigligeti technikáját is. Van tradíciónk a kritikában is; ez Gyulai Pál nevéhez fűződik. Gyulai ismerte fel Petőfinek, Katonának, Keménynek, Aranynak nagyságát. Ellensége volt minden bizarrnak, rendkívülinek, költői önkénynek. Az irodalmi művet úgy tekintette, mint a nemzeti szellem kifejezését, ezért szigorúan vizsgálta az irodalmi műben a nemzeti jelleget.

3. Reánk maradt még a nyelvújítás is. A nyelvújítás eredetileg palotaforradalom volt. Egynéhány író meg akarta változtatni a magyar nyelvet. Nagy vívmánynak kell tekintenünk, bár Kazinczy maga túlbecsülte. Kétségtelen, hogy az előbbi korszakban nagy szóújítás kapott lábra. Attól lehetett tartani, hogy a magyar nyelv az idegen szemében műnyelvnek fog feltűnni. Szarvas Gábor tábort gyüjtve nagy reakciót támasztott a nyelvújítók ellen, de maga a nyelvújítás kiállotta ezt a harcot. Az eredménye mégis csak az, hogy a nyelvújításnak jó nagy szótömege megmaradt a magyar nyelvben, mert a hiányt pótolta. Szarvasék fellépésének, ha nem volt is meg az az eredménye, hogy a nyelvújítást visszaszorítsák, megmaradt eredményül az, hogy magyarosabban írunk, jobban figyelünk a magyaros kifejezésre. Ebben az időben terjedt a zsurnalisztika s a hanyagabb stílus; minderre üdvös reakció volt Szarvas Gábor fellépése.

4. Megmaradt reánk a régi korból a prózában a retorikus hang. A magyar prózában van valami lendület, néha mesterséges ugyan, — s az alakzatoknak valami olyan alkalmazása, amelyet a szónoklatban szoktunk meg. A mgyar stílusnak ez a vonása kapcsolatos a jogi élettel.

5. Megmaradt még a magyar irodalom azon sajátossága, hogy kevéssé fogékony a konzervatív eszmék iránt. Angliában, Németországban tekintélyes emberek vannak, kik ennek szóvivői. A mi irodalmunk főelve a liberalizmus: van ugyan konzervatív elem is, de a fő sodra liberális.

6. Még egy nemes örökségünk van: ez a demokratikus szellem. Ma a szegények, a rongyosak, a koldusok is bevonulnak az irodalom kapuin. Az

alázatosak és a lenézett exisztenciák, mind helyet követelnek és foglalnak irodalmunkban. Ma a koldus emberi jogokat akar és nemcsak az epikában, a regényben, hanem a lírában is ott találjuk alakját.

7. Ma a demokratikus szellem virágkorát éljük, de ez nálunk megvolt az irodalom virágkorában, Arany és Petőfi ifjúkorában is. Nagyon távol estünk attól a kortól, mikor a költő azt mondta: Arma virumque cano.

Most már a szegények is bevonulnak az irodalom tág kapuin. Zrínyi, Gyöngyösi, sőt Kazinczy is csodálkoznék, ha látná, hogy most már a koldus is bizonyos emberi jogokat formál. Erre nézve hozzunk fel néhány példát a legújabb irodalomból. Dickensre már utaltunk, de Arany is ismerte Chamissót. Ő az első német költő, ki beveszi a költészetbe a koldust, a mosónőt s megtalálja ezek életében a költészetet.

Most már nem komikusan tárgyalják a szegény embert, mint régen, nem is politikai szempontból, hanem szeretettel. Ott találni ezt a szeretetet Petőfi: *A koldus sírja*, Arany: *A dajka sírja* című költeményében. Petőfi a koltói boldog napok alatt sem felejtkezett meg a szegényekről, ekkor írja *A koldus sírját*. A természet bevonja költészetével a szegény sírját. Ezt a motívumot felhasználja Arany is *A dajka sírjá*ban. Van még egy másik költeménye, amelyben egy szegény újságárust énekel meg. Ezek a hatások mutatkoznak Szász Károly: *A koldusasszony*, Kuthen: *A vén kofa*, Jakab Ödön: *A bányász*, Szomory Károly: *A vén utcaseprő* című költeményében.

Kikkel foglalkozunk?

A lírikusok közül ismertetjük a Petőfi- és Arany-utánzókat. Miben különböznek az Arany-utánzók a Petőfi-utánzóktól? Fontos választófal a két iskola között a technika. Arany a technika terén a legnagyobb mester, míg Petőfi technikája nem oly művészi. Ezt a különbséget megtaláljuk az utánzóknál is. Arany iskolájához tartozik: Gyulai Pál, Szász Károly, Lévay József, Arany László, Kozma Andor (aki verstechnikájával talán még Aranyt is felülmúlja), Tolnai Lajos, Vargha Gyula, Kiss József. Foglalkozni fogunk még a prózaírók közül Mikszáth Kálmánnal, Herczeg Ferenccel és Ambrus Zoltánnal. Mindenekelőtt azonban szólni fogunk egy különös csoportról, amely önálló helyet foglal el a magyar irodalomban. Ide tartoznak: Vajda János, Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő, a pesszimista líra képviselői.

Mi a pesszimizmus?

Ennek a szónak kétféle értelme van: más a közéletben és más a tudományban. Éppúgy vagyunk ezzel a szóval, mint a tragikummal. A tragikum alatt a közéletben valami váratlan, megdöbbentő, szomorú eseményt értünk, pl. fiatal leány hirtelen halála, valakit a vasút elgázol. Az esztétikában a tragikumot a tragikus hős sorsára értjük. A tragikum érdekes vagy rokonszenves bűn, amelyet bűnhődés követ. Mi most a pesszimizmus? A mindennapi életben gyakran halljuk: Schopenhauer, a nagy pesszimista, Byron, a pesszimizmus költője, sőt még ezt is: te nagy pesszimista vagy. Ennek a szónak is többféle értelme van. A közönséges

életben arról mondjuk, hogy pesszimista, aki nem a jót reméli, hanem azt hiszi, hogy a jövőben valami kedvezőtlen sors vár rá.

Filozófiai értelemben pesszimista az, aki egy bizonyos életfelfogásnak a híve, aki azt vallja, hogy több a szenvedés, mint az öröm és élvezet, a nemlét jobb a létnél és erre filozófiai érveket tud felhozni. Ennek a filozófiának leghíresebb képviselője: Schopenhauer, ennek a filozófiának volt híve Buddha is. Ezek azt mondják, hogy születni bűn, tehát a legnagyobb büntetés vár rá. Mi a legnagyobb büntetés? A halál. Az élet — mondja Schopenhauer — rossz üzlet; deficittel jár; én többet szenvedek, mint élvezek. A természet becsap bennünket. Minden úgy van berendezve e világban, hogy csak létünket, de ne jólétünket mozdítsa elő. Minden élvezetet nélkülözéssel kell kiérdemelnünk és minden élvezetet megbánással és csömörrel kell megfizetnünk. Az élet fájdalmaknak és csalódásoknak láncolata. Ez azért van, mert az ember nincs a természettel összhangban. A természet voltaképen az állatok számára van berendezve, az ember nem találja meg benne a helyét, nem találja meg benne boldogságát. Különben az emberek sem olyanok, amilyeneknek lenniök kellene, a sors pedig vak és kegyetlen. Az ártatlant, a jót sújtja, a gonoszt felmagasztalja.

Ez a három költő mind a két értelemben, a közönséges és filozófiai értelemben is pesszimista. Pesszimizmusuk azonban különböző, amint különböző volt műveltségük és költői egyéniségük. Vajda János romantikus pesszimista. Reviczky Gyula bölcsészeti pesszimista, Komjáthy Jenő pedig pantheista pesszimista.

VAJDA JÁNOS.

Mondottuk, hogy Vajda János romantikus pesszimista. Mi a romantikus pesszimizmus? A romantikus pesszimizmus az egyénből indul ki, az egyéniség gőgös kultuszából. A romantikus pesszimista azt mondja, hogy az élet, a természet, a sors, amely sujt engem, mindezek nem felelnek meg az én egyéniségemnek. Vajda az életúntságot vitte bele a magyar irodalomba. Az ő pesszimizmusa nem melankólia, nem szentimentálizmus, nem is világfájdalom. Vajda János únja az embereket, de nemcsak az embereket, hanem önmagát és egyéniségét is: semmiben sincsen öröme.

A *Sirámok*ban mondja:

Valami nagy rejtett bánat
Fogja el az egész tájat;
Az a bánat, mit az ember
Érez és nevezni nem mer...

Az a nagy bú, amely téged
Vádol, örök nagy természet;
Mely kiégett szívvel kérdi:
Mért születni? minek élni?...

(*Sirámok*, I.)

Vajda pesszimizmusa összefügg a szerelem kultuszával. Valami sajátságos vulkánikus talajon járunk, ha Vajda költeményeit olvas-

suk. Izzó lávapatakokkal találkozunk és amint sisteregnek, villognak, ismét lassan elhamvadnak és újra vak éj van.

Nagyon látszik Vajda költészetén Byron hatása. Byron az a költő a XIX. században, aki talán nagyobb hatással volt az európai költészetre, mint a XVIII. században Rousseau. Nálunk Széchenyi valóságos byroni természet. Ő is, mint Byron, sötét bűnnek képzeletével terheli lelkiismeretét és ez meg is őrjíti. Széchenyi annyira szerette Byront, hogy fordított belőle, különösen Childe Haroldból. Mikor utazni megy, azokat a helyeket keresi fel, amelyeken Byron is járt. Jósika Miklós még Byron életében Görögországba akart menni és ott résztvenni a szabadságharcban. Vörösmarty is sokat foglalkozik Byronnal: *Eger* és *Délsziget* című műveiben Byront utánozza. Petőfi az *Apostol*ban, Arany *Katalin*ban és *Bolond Istók*ban követi Byront. Hasonlóképen Arany László *Délibábok hőse* és Gyulai Pál *Romhányi*ja is Byron hatását mutatja.

a) Hatott Byron az epikai hangjával: ő a tréfából, a cinizmusból egyszerre átcsap a legkomolyabb tárgyba. A hangulatnak ez a játszi változása, ez a napfény és ború, ez van meg a *Don Juan*ban és ezt utánozta Arany a *Bolond Istók*ban.

b) Hatott elbeszélési modorával. Novellás eposzai természeti leírásokkal kezdődnek és

nagy szenvedélyek rajzával végződnek. (V. ö.: Arany: *Katalin.*)

Vajda szintén követi Byront, de ő más irányban. Byron idegességét, érzékiségét, nagyzási hóbortját tanulta el. Vajda Jánosra Byron mellett még Victor Hugo hatott. A szertelennek, a meglepőnek, az aránytalannak szeretetét tőle vette át.

Egyénisége.

Vajda János főjellemvonása, hogy az ő pesszimizmusát folyton táplálja, növeli a szerelem hatalma. Költészetében a szerelem mindig bálványozás, vak, érzéki bálványozása valami elérhetetlennek, valami kacér, jellemtelen leánynak. Igen nehéz Vajdát jellemeznünk, sőt nincs a magyar irodalomban költő, akit oly nehéz volna jellemezni, mint éppen Vajda Jánost, mert nála a bizarr hatás érintkezik a szimpatikus, valóban megrázó, mély fájdalommal.

Vannak gyenge árnyoldalai is; ilyen, hogy szeret nagyokat mondani, szereti a bizarrt, szertelent. Példák:

Ha engemet szeretnél! — Oh hisz úgy
Kijátszanád a végzetet:
Az örökkévaló is irigyel
Ilyen mulandó örömet!...

(*Gina emléke,* I.)

Égő erdőhöz hasonlítja szerelmét:

Égő erdő, hamvadozó!
Hozzád én szívem, szerelmem,
Be hasonló, be hasonló!...

(*Gina emléke*, XV.)

Fő jellemvonása, hogy pesszimizmusa összefolyik az érzelmekkel, az érzékiséggel, főleg a szerelemmel. A bizarrság s a nagyotmondás mellett megvan Vajda János életében a mély, tragikus alap. Ízléstelen dolgokat mond, nagyot, szertelent, hajhássza a kolosszálist; de nem feledhetjük el, hogy alapjában egy szerencsétlen ember áll előttünk. Feltűnően erős, magas, szép férfi, atléta, nagytehetségű költő. Mint sportmívelő is kitűnik, jó vadász és nem tud az életben érvényesülni, mindenütt az élet hajótöröttje, mindenütt csalatkozik. Minden tehetsége, minden sokféle ügyessége mellett nem érvényesül, annyira nem, hogy államköltségen temetik el, felesége pedig Bécsben, mint varrónő tengeti életét. Tragikus természetét és költészetének bizarr elégedetlen voltát megmagyarázza két körülmény:

a) Első körülmény, hogy félreismerték jellemét és tehetségét. Félreismerték jellemét, mert a hatvanas években azt hitték róla, hogy a kormány megfizette őt, hogy az abszolút kormány bérence. Ő már Deák előtt a kiegyezés fontosságát hangoztatta. Félreértették és azt gondolták róla, hogy Bécs megfizetett írója. Ez a vád annyira elkeserítette, hogy egy-két

évre egészen visszavonult. Alaptalanul vádolták ugyan, de annyira bizarr ember volt, hogy könnyen elhitték róla és ő nem akarta, nem tudta megvédeni magát.

Nem méltányolták tehetségét se. Roppant fájt neki, ami rendkívül jellemzi az akkori irodalmi felfogást, hogy Toldy Ferenc költészeti kézikönyvébe nem vette fel Vajda Jánost, holott Székácsnak életét megírja, sőt szemelvényeket is ad a költeményeiből. Vajdának még csak a nevét sem említette. Ez az egyik körülmény, mely mindjobban magára utalta őt és ezért visszavonult az emberektől.

b) Második körülmény, amely költészetének fő sodrát magyarázza, egy lélektani sajátság. Vajda azon szerencsétlen emberek közül való volt, akik nem tudnak feledni. Az élet sok küzdelemmel, sok bajjal jár, az emberek megbántanak bennünket, komiszkodnak velünk a rossz emberek, de van ezekre balzsam. Elfeledjük. Vajda nem tudott feledni és nemcsak, hogy nem tudott feledni, hanem minden emlék eleven erővel élt benne, mint valami vízió. Minden emléke víziószerű elevenséggel újból felmerül, különösen szerelmi emlékei. Folyton maga előtt látja a csalfa, kacér, hűtlen, dölyfös, szeszélyes, csodaszép leányt, akit egyszer szeretett. Maga előtt látja teljes érzéki szépségében és nem mint halvány emléket, hanem mint víziót, amely folyton kínozza. Az emlékek borzasztó elevensége még csak fokozza lelki fájdalmait. Ha sétál, ha mulat,

ha társaságban van, mindig feltűnik vízió-szerű szerelmének méltatlan emléke és ez mindent megmérgez, ez mérgezi meg a mulatságát, ez mérgezi meg a társaságát, ez mérgezi meg a költészetét, életét. Nem tudott felejteni. Ott lebeg mindig előtte, vízben, napban, levegőben, ott kíséri útján ez az emlék, míg csak egészen ki nem merült lelki fájdalmában. Ez az a hangulat, amellyel költeményeiben találkozunk. Prosper Mériméenek van egy novellája, amelynek fő motívuma a következő. Egy szép leány rabszolgává tesz egy férfit, aki belé őrülten szerelmes. Rabszolgájává teszi és most zsarnoki kedvteléssel ketrecbe zárja. Ott folyton előtte jár-kel a legérzékibb ruhákban, másoknak vall előtte szerelmet, és ő mindezt végignézi, hallgatja: a férfi végül megőrül. Ilyen állapotban volt Vajda János. Az élet ily nagy ketrec volt számára és maga előtt látta és hallotta a vízió emlékével Ginát. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Vajdában volt valami abnormális. Talán minden költőben van valami abnormális, de ez nála sokkal erősebb volt. Ő az életben lázas, szertelen képzeletének mártírja volt. Ez a képzelet vezette őt, láncra verte, kínozta, gyötörte és ő úgy viselkedik, mint egy rabszolga; nem tud ellenállni. Ő szenvedő rabszolgája volt fantáziájának. Innen van, hogy életének ez a víziószerű vonása és életének körülményei, bizony, gyakran ellentétbe jöttek. Innen van az, hogy nála gyakran tragikomikumot találunk életében és

költészetében. Egy merész kifejezéssel, melyet talán szójátéknak lehetne gondolni, szinte azt mondhatnám, életének tragédiája a tragikomikum volt.

Szerelme.

Ha költeményeit olvassuk, három nőalak lép előtérbe. Első Gina, akit legfájdalmasabban lát maga előtt, leggyakrabban, legcsábítóbban, aki legboldogtalanabbá tette. A második Leona, a *Találkozások* hősnője. Ez a pesti életnek ismert alakja, tehetséges fiatal leány volt, Zerkovitz Szidónia. A harmadik felesége: Arabella Rozamunda. Képzeljük el, — ezt Vajda János mesélte egyszer —, hogy Bécsben vagyunk, egy kopott külvárosi házban. Az udvarba belép egy magas öreg úr félénken: feltűnően nagy, kékszemű úr, fehér, kissé kopott cilinderben. Maga körül tekintget, mintha gonosz embertől vagy ellenségtől félne. Rossz, magyaros kiejtéssel kérdezősködik németül valami nő után. Megmutatják neki, hogy az udvarban egy zugban van az öreg asszony, a házmesterné, sőt csak viceházmesterné. Öreg, elhízott asszony: meglátszik rajta a pálinka élvezetének a nyoma. Most a viceházmesterné és az úr egymásra bámulnak, egymást nézik bambán, de nem a szellemi tehetségek fogyatékossága miatt, hanem a fájdalomtól. Egymásra néznek, majd beszélgetni kezdenek. Vajda János, a költő, beszélget költészetének örök ideáljával, Ginával. Ez lett Ginából, aki betöltötte egész életét, aki ennek a jelentékeny költőnek a képzeletét folyton izgatta, aki ránézve nem szerelmi emlék volt, nemcsak szeretett nő, aki Vajdára nézve monománia

volt. Olyan volt ez számára, mint egy vízió, amely lázálomban tűnik fel előttünk. De nemcsak olyan volt, amely fel- és eltűnik, hanem olyan volt, amelyben megvan a vízió minden borzalmassága, de állandó és nem tűnik soha el.

Ginának és Vajda Jánosnak a regénye a következő: Vajda Jánost 1849 decemberében besorozták osztrák katonának és elvitték Olaszországba. Hosszú időt töltött Páduában. Olaszországból visszatérve, megszabadul a katonaság kötelékéből és Budán hónapos szobát bérel magának. Annak a nőnek leánya, akitől a szobát bérelte, Budapestnek, sőt Magyarországnak híres, tüneményes szépsége volt; Kratochwill Georgina. (Mondják, hogy később nevét megmagyarosította.)

Kratochwill Georgina Rózsahegyen született, ügyesen táncolt, sok nyelven beszélt, úgy, hogy anyja igen gazdag házasságról álmodozott. Természetes, az anya nem látta szívesen, hogy leánya megtetszett Vajda Jánosnak. Ezért Bécsbe költözködött leányával. Később a magas, karcsú, barna leány egy akrobatának a felesége lett; Oroszi cirkuszigazgatóé. Itt mutatta be Georgina a dresszirozott tigriseket. Vajda fantáziájának megfelelő látvány lehetett, mikor ez a világszép asszony, kezében ostorral, a tigriseket idomítja. Végül elvesztette vagyonát és a szép asszony, akiért fél Magyarország és az egész Bécs rajongott, olyannyira lezüllött, elszegényedett asszony lett, mint amilyennek a boldogtalan költő őt abban a bécsi külvárosi házban látta. A *Harminc év után* című költeményében mondja:

Mi hátra volt még, elkövetkezett.
E földi létben gyász sorunk betölt.
Találkozunk — irgalmas végezet! —
Utolszor, egyszer még, a — sír előtt.
Hittem, hogy lesz idő, midőn megösmersz,
S helyet cserél bennünk a fájdalom;
És folyni látom, majd ha már késő lesz,
A megbánásnak könnyét arcodon.

Ki bájaidból méltatlan vadakra
Pazaroltál nem értett kincseket;
Én, a hideg bálvány vezeklő rabja,
Ki minden kéjt szívébe temetett:
Most itt ülünk, siralomházi lelkek,
És nézzük egymást hosszan, szótalan...
Tekintetünkben hajh! nem az elvesztett —
Az el nem nyert éden fájdalma van.

Így ül a hold ádáz vihar után
Elcsöndesült nagy, tornyos fellegen,
És néz alá a méla éjszakán
Bánatosan, de szenvedélytelen,
Hallgatva a sírbolti csöndességet
A rémteli sötét erdő alatt,
Amíg a fákról nagy, nehéz könnycseppek
Hervadt levélre halkan hullanak...

(Harminc év után.)

A második nő Leona. *A találkozások* című budapesti életképben jellemzi őt. Rendkívül szenvedélyes, szellemes, kacér, de szeszélyes hölgy volt.

Mint a tavaszi játszi égen
Egymást őzi fény és homály,
E lélek váltakozva minden
Színt egyesít, mint az opál.

De szép, nagyon szép, mondhatatlan.

Volt is sok gavallér körülötte:

Mint mély, veszélyes örvény sodra
A ringatózó tengeren,
Imádók suttogó csoportja
Tolong körülte szüntelen.

(Találkozások.)

Zerkovitz Szidónia tanítónő volt (magyar irodalomtörténetet is írt). Sok költeményt írt hozzá Tóth Kálmán, sőt híre volt, hogy el is akarta venni. Mindenfelől körülrajongták. Azonban megjelent egy alak a láthatár szélén és erre eltűntek a magyar költők. Megjelent egy csaló, egy álgörög herceg, kinek Görögországban állítólag mérhetetlen birtokai vannak, sőt kilátása van arra, hogy görög király lesz. Annyi bizonyos, hogy elvette a leányt, aki azonban nemsokára visszatér Budapestre:

S elmondja itt — már mit titkolja
A különös históriát,
— Volt szó felőle a lapokba,
Ó piaci prófán világ! —
Vele miként ismerkedett meg
D'Argiró Castro albán herceg,
Az hogy csupán e név alatt
Egy körmönfont iparlovag...

Későn, de részint mégis jókor,
Közvetlen esküvő után
Kisült, hogy a férj egy imposztor,
Egy csavargó pincér talán; —
Hogy rang, vagyon, név mind hazugság;
Az esetet maguk kacagják,
Albániában hercegek
Egyáltalában nincsenek.

(Találkozások: A sétahangversenyben, 32—33.)

Azután Bécsben telepedett le, mint német írónő. A harmadik nő Rosamunda Arabella, a felesége. 19 éves volt a felesége, Bartos Róza, mikor elvette 1880 november 27-én. A lapok nem igen emlékeztek meg házasságáról. 1882 márciusig éltek együtt. Ekkor elvitte feleségét Bécsbe, állítólag azért, mert nem tudta feleségét eltartani. Azonban folyton írogat neki és mindig hozzáteszi a címzésben Vajda Jánosné mellé „Niobe Grizeldisz úrnőnek". Ha lehetett, pénzzel tartotta, de voltak esetek, hogy a nő küldött férjének pénzt. Vajda azt kívánja feleségétől, ne legyen szomorú. Van egy sürgönye, amely jellemző reánézve, körülbelül azt mondja: feljövök holnap Bécsbe, légy víg Niobe Grizeldisz. Valóban, amint a rendelkezésre álló adatokból következtethetjük, a Grizeldisz szó teljesen motiválva volt. Szerelmi költeményeinek egy részét a feleségéhez írta Vajda.

Élete. Élete két részre szakad. A kettőt egy nagy szellemi és erkölcsi convulsio választja el.

Első rész. 1827-ben született Pesten, 1828—37-ben a vaáli erdőben (Fehér megye) él, 1845-ben színész, 1846-ban Alcsúthon gazdatiszt, 1848 március 15-én résztvesz az ifjúság mozgalmában, amelyet Petőfi vezetett. 1848 július hónapban honvéd, 1849 decemberben osztrák katona, 1850-ben Olaszország. 1853-ban Pesten író és zsurnaliszta. Ebbe az időbe esik az a nagy vád, amelyet ellene emeltek, hogy ő az osztrákok fizetett írója. Visszavonul az irodalomtól, a költészettől, az emberektől.

Második rész. 1856 első költeménygyüjtemény, 1857 „Nővilág" című hetilap szerkesztője; 1862 Arisztides álnéven röpiratot ad ki, amely nagy feltűnést keltett. 1863 „Magyar Sajtó" főmunkatársa. 1869 képviselő: 1894 félszázados írói jubi-

leumot ül — 1897 január 17-én meghal. Ezek életének külső adatai. Vajda életében nem az a nagy esemény, hogy ő képviselő, hogy szerkesztő, hogy jubilál, hanem nagy esemény a szerelem, mely végzetes hatással volt őreá. Életében is, valamint költészetében, van valami zordon vonás. Életében is martír, mint ahogy a költészetben a képzelet martírja. Mindezek az adatok, amiket itt felsoroltunk, csak másodrendű fontosságúak. Életének nagy eseménye: szerelme. Már jellemeztük, hogy mily végzetes hatással volt rá szerelme és szerelmének eloithatatlan emléke. Jellemző őt Petőfivel összehasonlítani. Petőfi a szerelem költője, de sokkal harmónikusabb, szerencsésebb természet volt, mint Vajda. Petőfi gyönyörű költeményeket írt Mednyánszky Bertához, a gödöllői kisleányhoz, aki hidegen fogadta Petőfi közeledését és szakított vele. Petőfi csakhamar kigyógyul szerelmi bánatából; mikor egy-két év mulva ismét Gödöllőre érkezik, ahol a hűtlen kedves lakott, Petőfit nem kínozták a mult emlékei, hanem a hűtlen szerelmesének lakóhelyén vendéglőbe ment és jóízűen megreggelizett. Előtte Mednyánszky Berta kedves, de halvány emlék lett. Ilyen halvány szerelmi emléke Vajdának nincsen. Vajda Petőfi helyében oly költeményt írt volna, mint amikor Gina lakosztályában volt, ahol mindent átkoz és szinte dührohamai vannak.

Ifjúkorát a vaáli erdőben töltötte, ahol édesapja főerdész volt. Vadászépületben lakott, igen poétikus környékben, egy nagy rengetegnek közepén, amelyet már mint kisfiú is megszeretett. Atyját, akiben az erő és férfiasság mintaképét látta, imádta, — anyját azonban, — ami költőembernél

bizonnyal a különlegességek közé tartozik — nem szerette.

1842-ben, mint gimnazista, Vajda Péternél lakik, aki akkor tanár volt Pesten. Hogy mily hatással volt a kis Jánosra, arra nem találtunk adatot. Vajda Jánosban szunnyadott már ekkor a tehetség s nem lehetetlen, hogy a költői lelkületű Péter a saját fogékonyságát, költői hajlamát is beoltotta Jánosba. Tizennyolcéves korában színész. Ő maga azt mondja, hogy megúnta a jó életet és sanyargatni akarta magát, azért ment el színésznek. Érdekes szellemi rokonság van a magyar költők között ebben az időben. Arany, Petőfi, Czakó, Szigligeti és mások, mind színészek voltak.

1848 március 15-én ő is szerepelt, sőt március 14-én este a Pilvax-kávéházban jelentékeny szerepe volt. Midőn már el akarták hagyni a kávéházat a résztvevők, akkor Vajda bezárta az ajtókat és azt mondotta, hogy innen nem megy ki senki sem, mielőtt nem határoztak.

Honvéd korában a Délvidéken tüntette ki magát. Mint osztrák katona, Páduában élt és mindig visszavágyott később is Olaszországba, melyet azonban már többé nem látott viszont.

Szüleinek a halála megrendítette, még ha talán nem szerette is édesanyját. Egy mulatság alkalmával édesanyja, testvére, meg az édesapja kocsin mentek haza. A lovak hirtelen megbokrosodtak, a kocsi felfordult, anyja a helyszínen meghalt, atyja néhány órára rá.

A „Nővilág“-ban öt évig mulattatta a magyar nőket. Kedvelt hetilap volt, de később, 1864-ben megszűnik, mert a hetilapok korszaka lejárt. Van egy röpirata, „Önbírálat“, melyet Lipcsében adott ki Aristides néven. „Megmentelek — mondja az

Úr —, ámde mozogj magad is", ez a jeligéje. Benne igen hevesen bírálta a magyar hibákat. Mikor azonban külföldi ember is szidni kezdte a magyart, akkor kijelenti: „Én azért szóltam, mert szeretem őket, te pedig azért szidod őket, mert osztrák bérenc vagy". Életének utolsó szakában a kormány őt pénzzel támogatja, először kisebb összeggel, később 1000 forinttal.

Költészete.

Ha költészetét, mint az ásványvizet elemezzük, csakhamar nemcsak pezsgő szénsavat, hanem pokoli szulfurt is fogunk találni benne. Ő romantikus pesszimista. Mi benne a romantikus elem és miből szövődik egybe pesszimizmusa? Lírája romantikus két oknál fogva.

a) Romantikus a felfogása a költőről, a költő sorsáról, szerepéről, hivatásáról. A költő a romanticizmus felfogása szerint mintegy vulkánikus sziget a messze óceán közepén. Egyedül megy az emberek között a boldogtalan költő, nem értik az emberek és nemcsak, hogy nem értik, nem is érthetik, mert az emberek közömbösek és közönségesek, a költő pedig nem az, mindig szenvedélyes és fogékony. Tehát a költő az ész és szenvedély óriása, akit az emberek vagy nem értenek, vagy üldöznek. Azért romantikus a lírája, mert ez a romantikus felfogás uralkodik költészetében.

b) Lírájának is van egy második romantikus vonása. Ez a szenvedély uralma. Ő azt akarja, hogy mindenben az történjék, amit a szenve-

délye kíván. Az én szenvedélyem legyen a mértékadó. A szenvedélyem útmutatója az életemnek: minthogy azonban az életben nem tudom keresztülvinni, amit a szenvedélyem akar, ebből származik a pesszimizmus. A romantikus költők is a szenvedély szentségét, uralmát hirdették. Az életben az én akaratom és indulataim uralkodjanak. Ezek kell, hogy győzedelmeskedjenek, mindent össze kell tiporni, ami a szenvedély erejét megakadályozza. Ennyiben romantikus Vajda.

Minő a pesszimizmusa?

Pesszimizmusában megkülönböztetünk objektív és szubjektív elemeket. Ha valakivel megismerkedünk, aki valóban pesszimista, észrevesszük, hogy híve bizonyos általános pesszimista elveknek, de életében is voltak szubjektív körülmények, szerencsétlenségek, sorscsapások, amelyek őt a pesszimizmus felé hajtották. Mi az objektív, filozófiai, általános elvekben összefoglalható része pesszimizmusának? Vajdának az a meggyőződése volt, hogy az élet nem elégítheti ki az embert, az élet a sír előkészítője. A természet nem tett elget arra, hogy az ember boldogan élje le életét. Mi a pesszimizmusának szubjektív eleme? Ilyen szubjektív eleme kettő van.

a) Fantáziája. Egy ily fantáziájú ember, mint Vajda János, nem lehetett hosszabb ideig boldog, — ez talán sok, amit a sorstól követelünk, — nem lehetett megelégedett. Fantáziájában rejlik pesszimizmusának szubjektív

eleme, mert különösen szerelmi emlékei mindig izgatták és bántották, mert valóban látomásszerű erővel léptek fel. Borzasztó dolog, ha valaki nem tud feledni és még borzasztóbb, ha ezek az emlékek a jelennek erejével és izgalmával lépnek elő.

b) A második elem életviszonyaiban rejlik. Olyan bizarr természet volt, hogy folyton összeütközésbe került az élet külső körülményeivel. Fantáziáján kívül, ebből táplálkozott peszszimizmusa. Azt gondolta, hogy az emberek üldözik. Úgy képzelte ezt, hogy egy nagy összeesküvés van ellene. A világban ily nagy összeesküvést látott, az érdekeknek összeesküvését a lángelme ellen. Ha valaki nem köszönt neki, azt hitte, hogy üldözi őt és elkeseredett ellensége.

Mindezek az objektív és szubjektív elemek visszatükröződnek lírájában és epikájában, de különösen epikájában. Epikai költészetének hősei mintegy karikatúrái magának Vajdának, természetesen túlozva. Az eposzokban majdnem mindig Vajdát látjuk magunk előtt. Hőseiben rettentő szenvedély dúl. A szenvedély hajtja őket az élet óceánján.

Érzelmeik oly erősek, mint valamilyen mámor, melyet dühroham vált fel. Amellett folyton hajhásszák a meglepőt, különöst, bizarrt, fenségest. Ebből látható, hogy epikájában is mutatkozik Vajdának az a vonása, hogy nem volt emberismerő. Általában igen érdekes képet tudott festeni, de az embereket nem is-

merte. Mint lírikus, megfelelően ennek a romanticizmusnak és pesszimizmusnak, ő az elégedetlenség költője. Fellázad az emberiség, a sors, a természet, az istenség ellen. Szenvedélyét mindenekfölött imádja és ez költészetének is különös zordonságot kölcsönöz. Azonban költészete egy új vonással gazdagította irodalmunkat. Ő egy új fájdalmat talált, azt a fájdalmat, amely nemcsak a világ baját, nemcsak a sorscsapásokat fájlalja, hanem mely az egyéniséget is fájlalja: unta az embereket, de unta önmagát is. Világos perceiben látta, hogy szenvedélye mennyire félrevezeti őt és ebből származott pesszimizmusa, bizonyos szellemi zűrzavara, amelyből költészete azonban őt kiemeli.

Lírájának főhangulata a keserű irónia, főtárgya magányérzete. Ez utóbbit senki sem érezte úgy, mint Vajda. A halál, az örökkévalóság gondolata, az élet mulandóságának érzete: mindezek főtárgyai lírájának. A gyötrő magányt, a még gyötrőbb halált és ezzel szemben a fenséges örökkévalóságot, mindezt bizonyos iróniával tárgyalja. Gyűlölni, leginkább gyűlöli a közönyt. Az élet mulandóságát bizonyos iróniával tárgyalja.

Fantáziájára nézve fontos a metafora köre. Honnan veszi Vajda a metaforáit, képes kifejezéseit?... Minden költőnek van metafora köre, akinek nincsen önálló metafora köre, az utánzó. Nemcsak azért Arany-utánzók, pl. a balladaköltők, mert olyan a kompoziciójuk,

mint Aranyé, hanem azért is, mert ugyanaz a metaforakörük, mint Aranynak. Vajda Jánosnak a metaforaköre a következő: Legjellemzőbbek kozmikus hasonlatai. Nincs magyar költő, aki annyira szerette volna a kozmikus hasonlatokat, amelyek a nagy mindenségre vonatkoznak... Pl. a csillagos ég, hold, nap, stb. Ez mutatja költészetének egyik irányát a fenséges, a gigászi felé való törekvést. Másodsorban sűrűn szerepelnek a nagy földrajzi jelenségek, mint: Mont Blanc, Csimborasszó, Himalája, Niagara. Vajda is, mint Vörösmarty, kitűnő vadász volt s így mint Vörösmartynál, nála is találhatunk vadászéletből vett hasonlatokat.

Lírája.

Ha most Vajda János líráját kell jellemeznünk, azt mondhatnók, hogy négyféle Vajdát ismerünk. A négyféle Vajda élesen különbözik egymástól, de közöttük bizonyos erős kapcsok vannak. Az első Vajda a kínzó szerelem költője. Ez a legerősebb iránya. Nem a boldog, hanem a kínzó, gyötrődő szerelem költője. A második Vajda az életúntság, a harmadik a lét nagy problémáinak költője, a negyedik az a Vajda, aki a természethez menekül. Az emberi világból száműzve, balzsamot talál az erdőben, a természetben. Egy új fájdalmat

talált, de ennek megvan az ellenszere is és ez a természet szeretete.

1. Először az első Vajda Jánossal foglalkozunk, kit, mint a kínzó szerelem költőjét jellemeztünk. A szerelem felfogása a költészetben idővel nagyon megváltozott. Az anakreontikus költőknél a szerelemnek bizonyos enyhe, játszi felfogása uralkodott. Ámor kis csintalan, hamiskás isten, aki megtréfálja az embereket, dévaj nyilakat hegyez és lő beléjük; semmi démoni vonás még nincsen benne. Általában a XVII. században a szerelmi költeménybe galantéria vegyül: bizonyos hamis udvariasság, míg a XVIII. században a szentimentalizmus vegyül belé, mely egy újabb szellemi betegség Európában.

Vajdánál a szerelem egészen démonikus felfogású. A szerelem nem kedves, pajzán ifjú, már nem csupán magasztalása a kedves bájainak, nem a sír és a holdfény, meg az éjjel szentimentalizmusa, hanem a szerelem egy borzasztó démon, mely feldúlja nemcsak a nyugalmát, hanem egész életét. A boldogtalan szerelem nála már valami kegyetlenül gyötrő vízió. A szerelemnek az emléke mindig megmaradt, de nemcsak, mint emlék, hanem mint élő fájdalom:

De hol van az, ki belőled kitörné
Elmult idő! egy órád, minutád'?
Meg nem történtté tenné, ami történt?
Mi haszna lenne ujjá a világ!

Mit ér nekem a felséges menyország
Képzelhetetlen örömeivel?
Kétségbeejtő örökkévalóság
Emlékedet nem törülheti el!

(A feledhetlenhöz.)

Hasonlókép mondja önmagának egy másik költeményében:

Várhadd te már — hiába — a tavaszt!
Neked virágot többé nem fakaszt.
Megsemmisülni! rád ez volna ír;
De hajh! ki fejti meg, mit rejt a sír?

Nem csalfa hazug álarc a halál?
A lélek él, nyugalmat nem talál.
És visszatér a bősz emlékezet
Az üdvre, mely örökre elveszett!!

Majd így végződik a költemény:

Tehetlen, véges minden gondolat.
Teremts magadnak egy istent magad,
S higyj benne buzgón, esztelen, vakon.
— A teremtésben nincsen irgalom . . . !

(Elmult idő.)

Az emlékezőtehetségnek ez a víziószerű sajátsága összefügg Vajdának egy lélektani felfogásával, melyet igen gyakran kifejt. Szerinte nem az hal meg, ami volt, hanem az hal meg, ami nem volt, de kellett volna, hogy legyen. Költészetének ez a főhangja. Így fejezi ki ezt:

Mit lelkem eddig félve sejtett,
Előttem áll a nagy titok,
Hogy csak az halt meg, ami nem lett,
S az él örökké, ami volt.

(Utolsó dal, Ginához.)

A szerelem kínjai nem is halnak meg:

Feltámadás van a sírban,
Újulás a természetben;
Csak az halt meg mindörökre,
Amit benned én vesztettem.

S én elhagyni mégse tudlak!
Hozzád járok és rád nézek
Szótalan és iszonyun, mint
Gyilkosára a kísértet...

S valami fáj mindkettőnknek:
Neked a bűn, nekem a vád.
Pásztoróra kéje helyett
Szellemóra!... Isten hozzád!

(*Szerelem átka,* IV.)

Majd ismét egy másik költeményében:

Nem vész el innen semmi, semmi,
Csak ami nem bírt megszületni.

Üdvözítő csók, mely elcsattan,
Mi megesett, lett, halhatatlan.
Csak a testet nem öltött ábránd,
Be nem telt vágy, el nem lobbant láng,
Az elszalasztott meddő óra
Nem fordul itten vissza jóra;
Csak az van halva itt örökké,
A mult nem hozza vissza többé.
Soha többé!

(*Kísértetek.*)

Élete a boldogtalan szerelem vergődését, hánykódását, kételyeit tartalmazza és ezt tárja fel költészete is. Valóban ő magyar Orlando Furioso:

Óhajtlak, de nem szeretlek;
És szívem majd megszakad

Úgy szeretnélek szeretni!
De nem szabad, nem lehet...

(*Szerelem átka,* IX.)

Pedig egész költészete nem egyéb, mint Gina:

Napvilágom, kelj föl én fölém!
Nézd magadat lelkem tűkörén,
Mint a nap a miljom habokban,
Képed ragyog minden dalomban.

(*Gina emléke,* VII.)

De Gina őt elátkozta, mert azt hagyta neki örökül:

Meg se rezzenj, ha velődbe
A féltés villámi ütnek.
Maradj józan, mikor ég föld
Táncol és forog körülted.

Fojtogasd el minden üdvöd,
S ha tudod, felejtsd el őket,
Mikor éjjel siránkozva
Szellemeik hozzád jőnek.

(*Gina emléke,* VIII.)

A sok vergődés, kínroham, átkozódás között feltűnik szerelmének emléke, mint a Montblanc.

De néha csöndes éjszakán
Elálmodozva, egyedül —
Mult ifjúság tündér taván
Hattyúi képed fölmerül.

És ekkor még szívem kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen...

(Húsz év mulva.)

Üstököshöz szereti magát hasonlítani, de aztán átlátja, hogy nem üstökös, hanem csak rakéta. Maga mondja:

Úgy ég a vérem, mint a kátrány
A tengeren kigyúlt hajón.

Mint a salétromos rakéta,
Mely égbe vágyva, sustorog.
Erőlködését mosolyogva
Nézik le fényes csillagok.

(*Fürdői emlékek,* II.)

Van egy jó kifejezése, ami valóban jellemzi költészetét. Azt mondja Gináról:

Élek beléd halva...

Ez a mondás, ez a merész költői kifejezés egészen jellemzi költészetét. Van néha benne valami keserű irónia; a legnagyobb fájdalmat iróniával tárgyalja, olyan, mintha a halál kaszája csiklandozna, nem tudunk nevetni... Úgy képzeli, hogy ő a sírban fekszik.

Gina pedig szépségében tündöklik előtte, udvarlóitól körülrajongva:

Élő virágom, oh szerelmesem,
Immár én alszom nyugton, csöndesen
— Hogy nem tudod Te, milyen édesen.
Oh, hogyha tudnád (mért nem mondhatom),
Mindig csak rólad s egyet álmodom,

Mindig csak egyet, — jaj, de szép nagyon!
Csöndes vidék ez. Hallom, mit a szél
Fölöttem a virágokkal beszél;
A fű is oly szép altatót zenél.
Oh én szerelmem, örök életem,
Én teneked csak azt üzenhetem:
Hogy semmi sem fáj itt már énnekem.
Nem fáj már a fejem, szívem se fáj, —
Mégis, galambom, még se menj, megállj!
Tégy valamit a derekam alá.
A vér, ami szívemből kirohant,
Mikor belé ütöttem gyilkomat,
Olyan hideg az ott, úgy borzogat!
Oh az a vér azt súgja egyre még:
Hogy te megcsaltál engem! tudja ég...
Ha nem igaz, jer mosd föl azt a vért.
— Csak légy vidám, járj-kelj a nap alatt.
Légy hűtlen ott, — hisz csak egy pillanat,
Oszt — te is itt vagy már a föld alatt.
Csak azután itt légy te az enyém,
Szeretsz te itt majd engem, tudom én.
Jó híves takaró a szemfödél.
Oh jőjj, siess a tánccal oda fenn.
Mi jó az álom, melyből, édesem,
Nem ébredünk fel többé sohasem!

(*Gina emléke,* XXIV.)

2. A második Vajda az életúntság költője. Soha magyar költő annyira nem átkozza a létet, mint Vajda:

Ne húzzátok, ne húzzátok!
Nekem minden hangja átok.
Átok nekem az is, ami másnak áldás —
Legyen áldott a kéz, amely nekem sírt ás!

(*A szerelem átka,* VII.)

Élete végén van egy szép költeménye: *Gyermekkorom tájéka.*

Elmult az ifjúság, dicsőség,
Az élet ragyogó dele!
Fejed fölött sötétülő ég,
Körülted ősz baljós szele.

A légen át síró harangszó,
Fekete hollók raja száll.
Szárnyuk verésének hallatszó
Ütemje is: halál, halál...

Mégis van valami életfilozófiája a halállal szemben: a sztoicizmus. Nyugodtan kell tűrnünk az élet legborzasztóbb csapásait:

Nyerít a kéjvágy, bőg a hiúság,
Vonít az irígy önzés éhesen.
Itt már hiába átok és imádság!
Én már csak a kénkő-esőt lesem.

És eljön az, hah, itt is a határon;
Én látom azt, mint Lót, rég egyedül.
De nem megyek, nem mozdulok... bevárom...
Hiába a sugallat: menekülj!
Kéj lesz nekem e gyilkos tűz-zuhany,
Szemlélni, hogy' rémül a gyáva gaz!
Diadalom, ha ők mindannyian
Látják, hogy' hal meg köztük egy igaz.

Mint egykor Herkulánum és Pompei
Végnapján, láva-temető alatt,
Volt még egy hű, valódi római,
Ki mozdulatlan, őrhelyén maradt;
Ha majd kiásnak a hamu-özönből
Álmélkodó késő évezredek,
Találnak ott — s majd rám ismernek erről —
Egy fölemelt főt s egy üres kezet!...

(Sodoma.)

Hogy jutottam én a zsiványok börtönébe, hát mit vétettem én! — kérdezi gyakran. Így fakad ki majd ismét egy másik költeményében:

Oh hogy én e förtelmek helyéről
Nem tudok elmenni valahára!
Ide vagyok én bősz végezettől
Tolvajok, csalók közé bezárva.

(Messze innen.)

De talán mindezt csimborasszói magaslatra fokozza a *Nyári éjjel* c. költeményében.

Abból indul ki, hogy borzasztó az öröklét, a mulandóság szomorú:

Bűn a teremtés, átok e lét,
Becsületes csak a halál —
Talán, talán, ha lelkünk végkép
Megsemmisül, nyugtot talál.

Oh hogyha égi földi itten
Mi kavarog, mind csalfa, gaz;
Szinlés, csalás, hazugság minden.
Csak lenne bár ez egy igaz!

Ölj meg, de igazán, valóban,
Örökre öld meg lelkemet.
Ne keljen gondolat agyámban,
Ne tudja, hogy volt s még lehet...

Ez egyben légy, uram, kegyelmes,
És megbocsájtom én neked,
Hogy adtad e nem kért, keserves
Siralomházi életet...

(*Nyári éjjel,* III.)

3. A filozófus Vajda. Hogyan fogja föl Vajda a lét nagy problémáit? A lét problé-

máinak átgondolása reá nézve épp oly kínzó, épp oly gyötrő, mint maga a szerelem. A bánat, mely benne megvan, az egész természetben. Egy nagy kérdés: miért élünk? És ez a kérdés magában foglalja a feleletet és ez a kérdés nagy vád.

Valami nagy rejtett bánat
Fogja el az egész tájat;
Az a bánat, mit az ember
Érez és nevezni nem mer...

Az a nagy bú, a mely téged
Vádol, örök nagy természet;
Mely kiégett szívvel kérdi
Mért születni? minek élni?

(Sirámok.)

Miként Csokonai, úgy ő is írt tanító költeményt a halálról, az örökkévalóságról. Csakhogy ő eltér Csokonaitól. A költeménynek három főgondolata van, amely három gondolaton fordul meg Vajda filozófiája is. A költemény címe: *Végtelenség*. Az első főgondolata ennek a költeménynek az, hogy az örökkévalóság, az örökélet lélektani lehetetlenség, önmagában valami ellentmondást rejt, oly kínzó valami, amit nem lehet kívánni.

Valóba', nem az elmulás, enyészet —
Az örök létnek gondolatja az,
Mi borzalommal tölti lelkem' el...

Ó ember, ember! ki szeretteid
Emlékkövére, temetőkapukra
Aranybetűkkel írod s hirdeted
Vígasztalásképen: „Föltámadunk!"...

Ember, boldogtalan szegény féreg te,
Meggondolád-e, mit jelent e szó,
E gondolatkísértet, fogalomszörny:
Örökkévalóság, halhatatlanság?...

Nem gondolád-e meg, hogy az idő,
Az örökkétartó idő kohója
Mindent megolvaszt; a kínt, a gyönyört,
A menyországot, poklot egyaránt?...

Van-e öröm, gyönyör, mit az idő
Unottá, gyötrelemmé — s fájdalom,
Mit megszokottá, kéjjé nem tehet?

Ha van örök élet és abban örök élvezet, ez az élvezet elveszti minden erejét, minden értékét, mert nincs örökké való élvezet, mert aránylag rövid idő mulva megszűnik élvezetnek lenni. Az örök élvezet örök kín lenne. De örök kín sincs, mert a kín is, ha megszokjuk, elveszti minden erejét. Az emberi lélek nem úgy van megteremtve lényege szerint, nem olyan, hogy az örökkévalóságot elbírja. Nincs tehát örökkévalóság vagy nem kívánatos.

Második főgondolat a következő: mégis örökkévalók vagyunk. Folyton változik minden a földön. Az ember is örökkévaló, mert mindig volt és mindig lesz. Az erők, amelyek működnek, örökkévalók. Nincs egyetlen parányi szem a mindenségben, amelyet meg lehet semmisíteni. Az anyag és az erők változnak, de mindig megmaradnak. Hiába, minden lehetséges, csak nem lenni nem lehet: voltam, vagyok öröktől fogva.

És csak egy
Az, a mi bizonyos, kétségtelen
S hajh! épp ez egy, ami kétségbeejt,
Az, hogy vagyok, leszek. Nem létezővé
Immár nem válhatok többé soha.
Történhetik velem, mit agyvelőm
Gondolni képtelen; lehet belőlem
Örök zsidó, Prometheüsz, pokol
Tüzére, miljom esztendőkön át
Halálkínokra ítélt szenvedő.
Csak egy dolog, a mi bizonyos itt:
Hogy többé meg nem semmisülhetek.
Örök és végtelen e habarc világ.
Nem veszhet el belőle semmi sem.
Minden, mi megvan: megvolt és marad.
Elváltozunk; forgunk, keveredünk
E nagy kazánban, sülve főve majd
Láthatlan légparányokká oszolva.

(Végtelenség.)

A harmadik főgondolat: talán minden, amit gondolunk, tudunk, talán csalódás? Az emberi ész talán nem érti meg a teremtés titkait:

El, vissza innen, e rémületes
Szédítő meredélynek peremről!
Inogni érzem a talajt, — megindul
A föld alattam; forog a világ;
Szakadozik az égbolt, hullanak
És lenn a mélységben tündöklenek
A csillagok és integetnek
Fenyegetőleg: ember, ember,
Ki ide tévedél, ragadd kezedbe
A hit koporsókötelét szilárdul,
S el ne bocsásd többé soha!

(Végtelenség.)

4. Ez a boldogtalan ember, akinek a filozófia oly gyötrelem forrása, mint Gina szerencsétlen

szerelme, mégis talál valahol magának helyet, ahol boldog volt; ez a természet... A negyedik Vajda a természet költője: Vajda szerette a természetet három tekintetben. *a)* Szerette, minthogy ifjúkorát egy nagy erdő közelében élte át, ahol apja főerdész volt. Ennek a nagy rengetegnek emléke összevegyül nála a boldog gyermekkor emlékeivel.

Odabenn a mély vadonban,
A csalános iharosban,
Félreeső völgy ölében,
Sűrű árnyak enyhelyében;

Oh milyen jó volna ottan,
Abban a kis házikóban,
Élni, éldegélni szépen,
Békességben, csöndességben!...

Nem törődni a világgal,
A világ ezer bajával.
Meggondolni háborítlan,
Ami immár közelebb van...

Illatos hegy oldalában,
A tavaszi napsugárban,
Nézni illanó felhőkbe,
Mult időkbe, jövendőkbe...

És azután, utóvégre,
Észrevétlenül, megérve,
Lehullani önmagától
A kiszáradt életfáról...

S ismeretlen sírgödörbe'
Elaludni mindörökre...
S ott egyebet mit se tenni,
Csak pihenni, csak pihenni...

(A vaáli erdőben.)

b) Szerette a természetet, mint fővárosi ember, aki a zsivajból, a lármás életből kimenekül a természetbe. Ő is, mint Arany János, megénekli a városligetet:

Itthon vagyok; ez az én fészkem.
Fűpamlagomra heverek.
Olyan vagyok, (és voltaképen
Ki boldogabb?) mint a gyerek...

Minek neked parányi részlet,
Ha tied az egész világ?
Téged, felséges szép természet,
Oly dicsőnek, mint én, kit lát?...

Mi egymásé vagyunk. Egymásban
Élünk, találjuk örömünk.
Ismerjük egymást; fény- s homályban
Találkozunk, ölelkezünk.

Itt van egészen — a szememben
Megannyi gyémánt harmatod.
Aranyhajával itt szívemben
Fürdik, szűz meztelen, napod!

(A városligetben.)

c) Szerette a természetet, mert vadász volt. A vadász közelebb áll a természethez, jobban megfigyeli, jobban ismeri, mint mi. Így Vajda is, mert szenvedélyes vadász volt.

Fönn az égen ragyogó nap.
Csillanó tükrén a tónak,
Mint az árnyék, leng a csónak.

Mint az árnyék, olyan halkan,
Észrevétlen, mondhatatlan
Andalító hangulatban.

A vad alszik a berekben.
Fegyveremmel az ölemben
Ringatózom önfeledten...

A levegő meg se lebben,
Minden alszik... és a lelkem
Ring egy méla sejtelemben:

Hátha minden e világon,
Földi életem, halálom
Csak mese, csalódás, álom?...

(Nádas tavon.)

Epikus költészete.

Vajda írt epikus költeményeket is, bár tehetsége alapjában véve lírai volt. Ő nem epikus tehetség, mert mindig magát látja, tulajdon lelkét, a maga érzelmeit vizsgálja és azokról szól akkor is, mikor epikus költeményt ír. Csak egy nőről ír, lírai költeményének főhősnőjéről, a kacér Gináról. Nem lehetett epikus költő, mert nem volt epikus természet. Emberismerő sem volt, még önmagát sem ismerte. Innen van, hogy epikus költeményeiben igen gyenge a lélektani motiváció, ami pedig az éposz és dráma főkelléke. Ha epikus költeményt vagy drámát olvasunk, mindig azt kérdezzük, miért cselekszik a hős így és miért nem másként. Vajdánál hiába kérdezzük, nem tudjuk ezt megmondani.

Kétféle epikus költeményei vannak. 1. Verses novellák, ezeket Byron és Puskin modorában írta. 2. Népies elbeszélések alexandrinusokban, Petőfi *János vitéz*-ének mintája szerint.

Alfréd regénye.

Első iránya a Vajda-féle epikus költészetben a Byron—Puskin-féle verses novellák; ide kettő tartozik: *Alfréd* és *Találkozások*. Mind a kettő fővárosi szerelmi történet versekben; mind a kettőben megtaláljuk a nagy szenvedély rajzát, ami ennek a műfajnak egyik fő jellemvonása, de megtaláljuk benne a változó hangot, az iróniát és a blazírtságot. Ennek eredete Byron és Puskin költészetében lelhető fel. Ehhez a byroni műfajhoz tartozik pl. Arany János: *Bolond Istók*, Arany László: *Délibábok hőse*. Ide tartoznak Vajda verses novellái is. Byronnak vannak kisebb epikus költeményei, pl. *Kalóz, Gyaur*, melyeknek főtárgya a nagy szenvedélyek rajza. Azután van egy nagyon különös éposza, a *Don Juan*, mely már egészen új műfaj. Ugyanis Byron itt nem ragaszkodott ahhoz, ami rendesen megvan az epikus költészetben, hogy tudniillik egy bizonyos hangot üt meg a költő és abban írja meg az egész költeményt. *Don Juan* fő jellemvonása az, hogy a hang folyton változik benne. Nagy páthosz, majd gyengédség, szenvedély és gúny, blazírtság vagy szentimentalizmus, optimizmus és pesszimizmus változik benne. A költő valamit elénk állít, de máris gúnyolja vagy gúnyos glóriában mutatja be. Ezt a változó hangulatot vették át az újabb epikus költők. Különösen alkalmazta Puskin: *Anyegin*jében. Ez igen sok utánzóra talált: így Puskin

Anyeginjének egyik fia Alfréd, Vajda epikus költeményének hőse.

Maga Vajda mondja, hogy különös történetet beszél itt el. A költemény két részre osztható: az első a hősnek álmát tartalmazza. Alfréd őrülten szerette Izidórát, ki nekünk régi ismerősünk, Gina. Azt álmodja, hogy a halál odaadja neki a kaszáját és álmában kaszálni kezdi az embereket. Mindenkit lekaszált már, csak ketten élnek: Alfréd (Vajda János) és Izidóra (Gina) él. Izidóra szíve alatt egy tőrszúráshoz hasonló sebhelyet talál Alfréd álmában és akkor felébred. Most jön a valóság. Ez épp oly fantasztikus, mint maga az álom. Alfréd meglátogatja Izidórát és felolvassa néki költeményét, melyben álmát elbeszéli. Izidóra a sebhely említésekor felbőszül, mert azt hiszi, hogy kedvese, Oszkár gróf árulta el. Alfréd párbajt vív Oszkárral és megöli. Azután utazgat. Izidóra utána utazik, de Alfréd hideg marad; egyszer azonban mégis közeledik feléje, mire ő elfordul tőle. „Kvittek vagyunk“, mondja a végén Alfréd Izidórának. Ez az epikus költeménye igen érdekes, de nem fontos. Hőse futóbolond. A cselekmény, amelyet Vajda elmond, nem lélektani indokok szerint történt és nem Alfréd jellemének megfelelően, hanem Vajda János percnyi érzelmei szerint; Vajda, a lírikus beszél belőle folyton. Amit tesz Alfréd, azt mind a lírikus gondolta ki. Ebben a költeményben nem egy fiatal embernek lelkületét fejezi ki, hanem Vajda tulaj-

don érzelmének hullámzását mondja el. Alfrédban semmi lélektani következetesség sincs, azért, mert Vajda heves lírája szólal meg benne. A költemény azért Vajdára nézve igen jellemző, mert megmutatja Vajda hibáit, megtaláljuk benne bizarrságát, a nagyotmondását, a rikító meglepő, bizarr szeretetét. Látjuk benne Vajda embergyűlöletét, mely az irodalomban nagyobb, mint az életben:

El
E tartományból, e birodalomból!
El e veszettségében forgolódó,
Féreggel eltölt bujdosó csillagról
Egy laktalan, kiadó légsziget
Magánya s csöndje menhelyébe, hol
Ne lássak gúnyos emberarcot; — ah
Hogy ki nem irthatom e fajt egy lábig!...
(Alfréd regénye.)

Azután következik egy rész, hol a szavak olyanok, mintha Petőfi *Őrült*jét utánozta volna, csakhogy azzal a különbséggel, hogy Petőfié igazi őrült, míg Vajdáé nem. Alfréd mondja a halálnak:

Ó engem hasztalan hurcolsz magaddal,
Hiába gyúrsz le mélyen, szorosan
A földtekének kellő közepébe,
Ha őt itt fenn hagyod, meghallom én
Szűz ajka első csókja csattanását;
És tudd meg azt, sugám fülébe
Rémes rejtelmesen, fenyegetőleg,
Hogy ekkoron föllobbanó szívem,
Mint millió mázsányi dinamit,
Úgy szanaszét föccsenti birodalmad,
E possadó palozsnát, hogy maga a

Mindenható Isten se rakja össze
Morzsáit egyhamar s bizony bizony
Eltelhetik egy kurta miriád,
Hogy magad is hoppon maradsz, kicsöppensz
És kujtoroghatsz erre arra, mint
Szegény kóbor vadászlegény, kopogva
A légür egyik másik csillagán,
Keresve hivatalt, de mindenünnen
Elutasítva... (*Alfréd regénye,* I.)

Egyik bizarr fogyatkozása Vajda talentumának a nagyotmondás, a kolosszális hasonlatok szeretete. De ez annyira erőszakos, ízléstelen, hogy Vajda itt valóban csak csupán köröncködését mutatja, nem pedig saját tehetségét. Pl. a *szélvész* leírása.

Idegen,
Más légitest köréből érkező,
A magasból mint karvaly lecsapó,
Fákat tövestől, szentegyházakat
Fájó fogakként fundamentomostól
Földből kiszaggató és a homályos,
Fojtó, vakító porfelhők közé
Hintő szelek dühöngnek szakadatlan...
(*Alfréd regénye,* I.)

Az emberi hang szinte kifárad ennek az olvasásában, de még a fantáziája is belefárad. Továbbá a *földrengés* jellemzése.

A templomok inognak, dőledeznek,
S fülökben összecseng-bong a harang;
Legjózanabbul élő tisztelendőt
Szent szónoklása közben megzavarva,
Szégyenbe s illetőleg tengeri
Kínokba, az alatta térdepiőket
Veszedelembe ejtve. (*Alfréd regénye,* I.)

A *hajnal* talán nem ad olyan erőszakos hasonlatot, de Vajda bizarr fantáziájában igen:

Kínpadra fektető hóhér legénye
A bűnnek, fájdalomnak egyaránt. —
Első sugára, mint a hentes kése
Hatol be a szendergő öntudat
Szívébe. (*Alfréd regénye,* II.)

A *patakról,* Tarpatakról, amely Magyarországnak talán legszebb tájképének egyike, így ír:

Mely mint őrült menyasszony a templombul,
Rémes sikoltozással fut ki a természet,
E nagyszerű szentegyház ajtaján...
(*Alfréd regénye,* II.)

Különben ebben az époszban egész kis földrajzi atlasz van. Mintha egy ily földrajzi könyvet olvasnánk Vajda metaforáiban. Jellemző, mennyire szereti Vajda a rendkívülit, a nagyotmondást, neki mindig valami tulajdonnév kell, melyhez a legmagasabb hegy fogalmát csatolja. Szinte az összes világrészből összehozza a nagy hegyek neveit. Pl.

Amerika:

Fehérek voltak vállai,
Mint a Kordillerák hava;
Beteg földhólyagunk hártyája, melynek
Egynémely pörsenését Chimborasso...

Majd Ázsiára tér:

Vagy Himalaya név alatt csodáljuk.
(*Alfréd regénye,* I.)

Európa:

Szentséges ég! bősz rémület fogott el
És mint midőn a kitörő Vezuv...
(*Alfréd regénye,* I.)

Magyarország:

Egyszóval szédítő volt, mint az örvény
A Lomnic élén... (*Alfréd regénye,* I.)

Svájc:

Én siettem, ki a levegőre,
Minél üdébb, minél több levegőre!
Ki, ki a végtelen égbolt alá!
A Rigi tetejére... (*Alfréd regénye,* III.)

Szereti Vajda a bolygókat, az üstökösöket, a naprendszereket és megfelelnek fantáziájának a nagy hegyek is, keresi az óriásit. Nagyot kell mondania, a fájdalma olyan, mint a Himaláya vagy a Chimborasso.

Ennek a Byron—Puskin-féle iránynak egymásik éposza: a *Találkozások* c., amelyről már szólottunk (Vajda szerelmei).

Ábel és Aranka.

Második irány Petőfi *János vitéz*-ének utánzása. Meglehet, hogy ő nem csak Petőfit utánozta, hanem Arany Jánost is. Bár Vajda megtagadta ugyan Aranyt, de hiába, önkéntelenül is bókolt neki, mert utánozta. Ennek a Petőfi-féle iránynak legjellemzőbb alkotása: *Ábel és Aranka.* Népies kis éposz, egészen János vitéz módszerében van kidolgozva.

KÖNYVTÁRA

Aranka, szép hercegkisasszony, világgá megy, olyan férjet keresni, aki neki megfelel. Elmegy és találkozik egy juhászbojtárral. Azonban nemcsak a leány nem parasztlány, hanem a juhász sem valódi juhász; mindkettő inkognitóban van.

A szép juhászbojtár sem paraszt:

Mert hát akkor volt ez, abban az időben,
Midőn sok derék úr volt menekülőben.
A hazának szolgált, a királynak vétett:
Rá is ki volt mondva a halálítélet.

Hogy az üldözői rá ne találnának,
Öltözött parasztnak, szegődött bojtárnak.

A herceglány három próbára teszi a pásztort:

1. Azt mondja, hogy egy gazdánál szolgált, aki nagyon zsugori:

Egyszer a padláson a szarufán lógva
Leli és levágja, megmenti egy szolga.

Hát a kötél árát, mikor vele számol,
Nem lehúzza neki járandóságából?

Felszólítja a juhászt, hogy ölje meg . . . A bojtár rááll, de mégsem tudja megtenni, lelkiismerete nem engedi. Oly lelkiismeretfurdalásai vannak, mint Toldinak.

2. Aranka és kedvese a városban vannak és a leány felszólítja a volt bojtárt, hogy szerezzen magának oly módon pénzt, hogy hamisan játszék. Erre sem állt rá.

3. Aranka himlőbe esik, úgy is szereti; erre elmondja a leány, hogy ez volt az utolsó próba.

Nem vagyok én himlős, nem vagyok én szegény;
Nem hatalmat, rangot, nem pénzt keresek én.
Van nekem jószágom, uardalmam elég.
Palotám falával Dunát rekeszthetnék.

Kinek szíve jóra bátor és nem hamis,
Tenni rosszat nem tud, még ha akarna is;
A minőt én gyermek-álmaimban láttam:
Embert kerestem én és azt megtaláltam.

(Ábel és Aranka.)

Talán a lelkiismeretrajzában lehet Arany hatását látni. A másik népies éposza *Törzsök Jankó, vagy a három erős ember.* Itt is népies motivumokkal dolgozik. Ezek a fantasztikus époszok csak külsőleg mutatják Petőfi hatását. Vajda képzeletében nincs semmi üdeség és az egész csak olyan kényszeredett népiesség. Úgy hat ránk, mint az egyes városligeti bódékban látható kifestett népmesei alakok.

Prózai munkák.

Vajdának van egy prózai munkája is, amely feltűnést keltett, amelyért támadták, címe: *Önbírálat,* írta Aristides. Lipcse 1862. Ennek a politikai tendenciájú műnek főeszméje: önbírálatra van szükségünk, meg kell ismernünk a nemzeti hibákat és a nemzeti előítéleteket, mert e nélkül nem fogunk boldogulni. Fő

hibánk t. i. az úrhatnámság: főtörekvésünk legyen egy valódi, erős polgári osztály megalkotása mellett a munkának kultusza. Mi ellenben mindig urak akarunk lenni. (Eszembe jut itt Pulszky Ferenc egy mondása: „Minden nemzet fiai valami főtendenciát mutatnak, mintegy arra születtek; az olasz született művész, a német született tudós, az angol tengerész és kereskedő; ... a magyar úrnak született“.) Nemzeti betegségünk egyik fő oka nem a külviszonyokban, hanem magunkban van; ezen magunknak kell és lehet most is minden körülmények között segíteni.

Az üzlet nálunk lenézett, sőt magyartalannak tartott pálya, arra elég világos bizonyság ama tény, hogy a kerek hazának összes üzlete, kicsiny és nagy, a milliomos vállalat, úgy mint a falusi szatócsbolt, szinte kivétel nélkül idegen kezében van. Fel kell hagynunk az örökös öndicsőítéssel s higgadtabban kell látnunk a valót és hozzá kell látnunk az önismeret nehéz tanulmányához. A polgári rend legfőbb alkotórésze az iparos, munkás, üzér, szóval az ugynevezett s mindent magábanfoglaló polgárosztály. Valóban igen jótékony lenne, ha például a kereskedelmi és iparososztály a magánéletben is szívben-lélekben úgy elkeverednék a magyarral, hogy ezt csak az utolsó ítéletre hívó harsonaszó oszthatná szét ismét régi elemeire.

A legutolsó csizmadia is legyen hazafi, de azért megvárjuk tőle, hogy jó csizmát varrjon,

sőt az az ő köre, hazafiúi kötelessége, hogy ez iparágban felülmulja az idegent, vagy a nem jó hazafit.

Mi eliszonyítólag hátra vagyunk mindenben s nincs egyetlen iparág, melyben nyugati haladás színvonalát elértük volna. Szörnyű hátramaradásunk okát, főleg az ipar terén nagyobbrészt saját emberi, illetőleg ázsiai természetünkben kell keresnünk. Mindig szemünk előtt kellene lebegni, hogy nemzetiségünk létkérdése vezérként elől menni a művelődés minden ágában! Első lenni a hazai fajok és északkeleti szomszédaink között minden mesterségben, művészetben, tudományban, iparban, üzletben, különben az idegen művelődés árja elsodorja nemzetiségünket. Azért nem vagyunk uralkodó nemzet, mert nem tudunk szolgák lenni; vagyis magunkat egy közcélnak alárendelni. Ime az oroszlánság önzése, mely mindegyik egy külön ország, egy külön király lenni vágyik. Mi a sivatagban vagyunk és azt hisszük, hogy a sivatagban oroszlánnak kell lennünk. Ugyan van-e büszkébb nemzet az angolnál, vagy franciánál? és mégis ezek a világ első iparosai, legszerencsésebb kalmárai.

Ha visszatekintünk Vajda költői egyéniségére, akkor mindenekelőtt elfelejtve a szerencsétlen epikust, azt kell mondanunk, hogy Vajda jelentősége abban rejlik, hogy ő költészetünkben az életuntságnak és szerelmi vízióknak legnagyobb költője.

Kétféle stílusa van: az egyik bizarr, túlhajtott, erőszakos: ez az epikai stílusa, amelyben Victor Hugot utánozza; a másik az egyszerű, méla vagy keserűen irónikus stílus.

Petőfi *Felhőinek* is nagy hatása volt Vajdára. Vajda nagyon bizarr volt és mégis, mint ember igen szimpatikus, mert megrendítően szerencsétlen volt költői fantáziája miatt, vízió miatt, melyek sohasem hagyták el.

Victor Hugotól a nagyzást, Byrontól a blazírtságot, Vörösmartytól a képzeletrohamokat tanulta, de mégis eredeti volt és az idealizmus szolgálatában állott, mint költő is.

Önmagáról ezeket mondja:

De majd ha az ismerettárból,
Hová nevetek halni tér,
A pár sort, mely még rólatok szól,
Kirágta a könyvtár-egér,

S nem lesz e földön semmi többé,
Se nyomotok, se árnyatok,
Mi egykor itten azt jelölné,
Hogy éltetek, hogy voltatok;

De míg ez a világ világ lesz,
Megújul benne a tavasz,
Emberkebelben egy szív érez,
És dobban arra, mi igaz;

Erdő a visszhangos hegyekben,
Mezőkön liliom terem:
Lesz illat a virágkehelyben,
És a szívekben szerelem.

És addig élek én is, ottan
E hő szívekben lesz sírom.
Mint illaté az albumokban,
Mit ott hagy egy hervadt szirom;

Mint láncolat a szellemlétben,
Egy hang, mely örök, mert igaz.
És széllyelomló földi lényem —
Az én lelkemnek része az!

Mult századok, holt nemzedékek
Szerelme, mint egy távirat.
Rég mult, jövő dalomban élnek
S egymással csókot váltanak.

(Megnyugvás.)

REVICZKY GYULA.

A pesszimista lírikusok csoportjához tartozik Reviczky is, de sok tekintetben ellentétben áll Vajda Jánossal. A legfontosabb ellentét közöttük a népies irányra vonatkozik. Vajda, amint láttuk, Petőfit utánozta epikájában; Reviczky ellensége volt az egész népies iránynak. Úgy gondolta, hogy a paraszt nem eléggé érdekes, nem eléggé gazdag arra, hogy költői tárgy legyen. Ezért hagyjuk el a Toldikat, a János vitézeket. A népies irodalomnak csak annyiban van értelme, amennyiben gazdagította a költői nyelvet; a népies költészet, a népdal nem válik be mintaképnek.

Ha fő jellemvonását keressük, úgy látjuk, hogy ő a hangulatok költője. Hát nem minden lírikus a hangulatok költője? Igen, de nem volt költő, aki annyira a hangulat rabja lett volna, mint Reviczky. Nála folyton változik a hangulat, valami lázas tempó van hangulatváltozásaiban és mindegyiket ki akarja fejezni. Ez összefügg azzal, hogy rendkívül szerette a zenét, annyira imádta, hogy még legnépiesebb formájában, a verkliben is szerette.

Magát így jellemezte: „Én csupa kedélyből vagyok konstruálva.“ A hangulatok rabja volt és ez szintén összefügg egyik jellemvonásá-

val, a tétlenséggel, buddhisztikus világnézetével. *Apai örökség*ben írja: „Pedig ez a buddhista világnézet, mely az embert a tétlenségre, boldogtalan szemlélődésre kárhoztatja, volt oka minden szenvedésének. Napokig el tudott tünődni a földi dolgok hiuságán, az emberi törekvések haszontalanságán, a szerencse változandóságán, a szívet boldogító érzelmek, az ifjúság, a tavasz, a szerelem és a szépség mulandóságán; de arra sohasem gondolt, hogy ha nem akarja sorsát súlyosbítani, tennie is kell valamit! (*Apai örökség* 90. lap.)

Élete.

Jellemében rejlik életének tragikuma, azonban mentségül felhozza, hogy az ő jelleme, mely őt tétlenségre, csupa kontemplációra kárhoztatja, hogy ez a jellem voltakép „apai örökség". „Mindenre, amit tett, a természet kényszerítette, de azért minden szenvedését megérdemelte. Pedig apjáról szállt rá minden nyomora. Ez az ő apai öröksége. Apjáért szenved. Apjáért, aki vagyonát eltékozolta; apjáért, akinek hajlamait, véralkatát örökölte; apjáért, aki a semmittevést, az élvezetekben való elmerülést bizonyos emberek kiváltságának tekintette. Az apát, aki teljes életében nem használt senkinek, legföljebb az uzsorásoknak, most a fiúban utólérte a rémítő büntetés. A nemezis szörnyű átka sujtotta s el kell pusztulnia az apáért. (*Apai örökség*, 110. lap.)

Milyen volt a családja? Családi életét nemcsak lírai költeményeiben, hanem epikus költeményei-

ben, sőt regényében is festi, melynek második kiadásában *Apai örökség* címen bevezet az ifjúsága körébe, apjának egész miliőjébe. Reviczky Kálmán valóban ijesztő típusa annak a gentrynek, aki elveri a maga és mások vagyonát. Könnyelmű ember volt, de nem rossz; azon emberek közé tartozott, akik a jóra és a rosszra egyformán hajlandók, azon légkör szerint, amelyben mozognak. Testőr volt Bécsben, de nem követte nagy elődjeinek, Bessenyeinek és Kisfaludy Sándornak példáját, hanem elverte pénzét, eltékozolta a család vagyonát, végül adósságai miatt hazatért. Kilenc évvel a költő születése előtt, egy gazdag leányt vett el, Zmeskal Juditot. Az asszony igen művelt, kedves, szép asszony volt, de férje nem tudta méltányolni, korán meghalt és Reviczky Kálmán, a költő apja csakhamar elverte az asszony vagyonát, sőt elverte fiának, Gyulának anyai örökségét, olyanformán, hogy az árvaszéknek azt magyarázta, hogy a fiúra maradt birtokok el vannak adósodva, ezért ő el akarja adni ezeket és a pénzt egy summában letenni. Ő elverte ezt a pénzt is, így veszett el anyai öröksége. Tehát úgy érezte Gyula, hogy őt csak a nemezis sújtja apja bűnéért. Apja verte el vagyonát, távoltartotta minden komolyabb foglalkozástól, soha senkitől sem hallotta, hogy az életben küzdelemmel kell megszerezni a kenyeret.

Apja a fiút rokonaihoz adta, nem is törődött vele, meg sem látogatta. Adósságot csinált, vadászott, híres lovas és híres udvarló volt. „Keveset tanult — így jellemzi Reviczky —, de annál többet lovagolt, vadászott, táncolt, udvarolt és kocsikázott. Kisfiát a rokonokra bízta, parókát vett s vigadott a vigadókkal. Megfordult mindenütt, ahol

költeni és feltűnni lehetett s észre sem vette, hogy birtokai már mind túl vannak terhelve, még az az ötszáz hold is, melyet boldogult neje végrendeletileg Tibornak hagyományozott. Odáig jutott, hogy már a hitelből is kezdett kifogyni, de azért csak folytatta a régi nagyzó életet. Volt még néhány régi pere mágnáscsaládokkal. Ha ezeket megnyeri — ami pedig bizonyos —, megint fényesen fog ragyogni ősi címere. De a perek csak húzódtak, a hitel pedig fogyott. Ily állapotban ismerkedett meg Trencsénteplicben egy polgári származású, szegény ügyvéd csinos, kövér leányával, Harcsa Vilmával és annyira belebolondult, hogy még a télen hűséget esküdött neki a pap előtt. A nászútra s a mézeshetek költségeire nagy nehezen még össze tudott kaparni párezer forintot, ami azonban az ő szokott életmódjához mérve oly kevés volt, hogy a fiatal házaspár már két hét mulva visszatért Olaszországból s egyelőre Budapest egy előkelő fogadójában bérelt lakást, az első hónapban készpénzen, a másodikban már hitelbe s mikor ez is elfogyott, az arany- és ezüstneműek, az ékszerek és finom ruhák, sőt utoljára a drága tajtpipák is egymásután vándoroltak a pénzelőlegező intézetekbe. (*Apai örökség*, 15—16. l.)

Anyjáról az apa sohasem beszélt a fiúval, első nejét nem igen említette, csak a rokonaitól tudta meg, hogy „ama nők közé tartozott, akik sohasem panaszkodnak, szeretnek és hallgatnak, mindent megbocsájtanak és mindenről le tudnak mondani". (*Apai örökség*, I., 9. l.) Rossz példát mutatott neki, zsebkendőjére hétágú koronát hímeztetett, kényeztette. Ez volt az apa!...

A 60-as évek elején egy tót leány vagy asszony koldult Árva megyében, Liptóban: fiatal volt még,

de általános feltűnést keltett, mert őrült volt. Folyton csak egy szót kiabált, azt a szót, hogy Gyula. Erdőben hált, bokrok közt, faluról-falura járt, végre ez az őrült leány eltűnt, nem lehet tudni, hová. Ez volt az anya. Ez volt Reviczky Gyula édesanyja, Bálek Veronika, egy szegény árvai parasztleány. Reviczky csak egyszer látta futólag, még mielőtt megőrült, Kubinban, ahol rokonainál élt 5—6 éves korában. A mezőn játszott a fiú, midőn az asszony hozzárohant, megölelte, megcsókolta és azt mondotta: én vagyok az édes mama. Akit édesanyjának hitt, nem volt az édesanyja.

Élete főbb korszakai.

I. korszak: 1855-ben született, 1859 rokonainál Felső-, vagy Alsókubinban; 1861 november más rokonainál Léván; 1865 apja újra megnősül, egy ügyvéd leányát vette el, aki elszegényedett s varróleány volt; 1865 Pozsonyba került apjához; 1870 apja Bécsbe költözködik, a fiú Magyarországon marad, 1873 apja meghal Bécsben, a család nyomorban marad, ugyanebben az évben nevelő lesz Garamújfalun, Lipthayéknál. 1874 Pestre jön, zsurnaliszta; 1875—77 Temes megyében nevelő Dentán, ez korszakalkotó esemény életében; itt kezdődik életének második korszaka.

1877 ismét Pest, 1883-ban megjelenik költeménygyüjteménye *Ifjúságom* címmel. 1884 Aradon szerkesztő, 1884 végén és 1885 elején Kassán szerkesztő; 1885 megint Pestre jön; 1888 Arcóba megy, 1889 *Magány* című versgyüjteménye, 1889 ismét Arco; 1889 július 11-én meghal.

Néhány pillantást akarunk vetni életére, amely

sokféle fordulataival oly élénken tükröződik költészetében. Az első tíz évet rokonainál töltötte. Apja nem törődött vele. Tízéves korában magához hivatta. Gyula t. i. akkor új anyát kapott. A fiú azonban nem ismerte sem apját, sem anyját, sem mostoháját. „Budapesten a pályaudvaron egy csinos, szőke, fiatal asszony várta őket", — írja Reviczky az *Apai örökség* c. művében, ahol apját Fejérházy Béla, önmagát pedig Fejérházy Tibor néven szerepelteti. „A szőke asszony fiának nevezte és megcsókolta; egyszersmind tudtára adta, hogy a papa otthon maradt, mert nem jól érzi magát. Tibor félénken húzódott az új mama elől, s a világ minden kincséért se szólt volna hozzája. Csak ha kérdést intézett hozzá s neki válaszolnia kellett, nyitotta ki a száját. A Kerepesi-út egy rozzant házának első emeletén hónapos szobában lakott atyja. Szegényes berendezésű hajlék, kopott bútorok fogadták a belépő Tibort, aki kislelkűen állt meg a küszöbön s nem mert belépni, míg egy magas, barna férfi nem fogta meg kezét s nem vonta a horpadt kanapéhoz, mialatt összevissza csókolta.

— No, fiú, ugyan megnőttél, mióta nem láttalak! Egész legény vagy már. Emlékszel-e még rám?

— Nem emlékszem, — válaszolt Tibor alig hallhatóan.

— Bizony, régen volt, régen volt! Hát anyád hogy tetszik?

Tibor remegett, mint a nyárfalevél s oly halkan beszélt, hogy csak az hallhatta meg, aki mellette állva, nézte ajkainak mozgását.

— Tetszik. Hát apa itt lakik?

— Szólíts te-nek. Hiszen apád vagyok, nem idegen ember. Érted?

— Értem. Hát itt lakol, apa?

— Csak addig, amíg alkalmas lakást találunk. Megéheztél-e?

— Egy kicsit.

— Várj, mindjárt hozatunk uzsonnát. — Aztán a szőke kis mamához fordult.

— Édes Vilmuskám, szólj csak ki Vandrákné-nak, hogy főzzön egy kis kávét és hozasson hozzá jó ropogós császárzsemlyét. — Mikor Vilmuska kiment, Fejérházy Béla átszellemült tekintettel fordult Tibor felé s így szólt hozzá:

— Szeresd ám! Az egy kincs, egy drágagyöngy! Mondom, szeresd őt!

A drágagyöngy ismét belépett s halkan, de azért elég hangosan, hogy Tibor meghallotta, azt mondta, hogy Vandrákné nem főz kávét, ha nem kap pénzt: már úgyis hosszú a rovás. Fejérházy Béla dühösen felpattant a kanapéról és csehpimasznak és Isten tudja még minek nevezte el Vandráknét. Azután férj és feleség összedugták a fejüket és tanakodtak, halkan, de Tibor azért minden szót megértett.

— Csak nem lehet mindjárt az első nap éhezni hagyni, — szólt az apa.

— Fiatal gyomor; várhat vacsoráig, — vágott vissza a drágagyöngy. — De vacsorára is kellene egy kis bor meg mi, és pénz nincs. Szerezni kellene. Tibornak most úgy sincs szüksége az ágyneműjére.

— Hát nem bánom, küldd el!

A drágagyöngy saját kövér kis kezeivel előhúzta a szoba sarkába letett csomagot, melyben az ágynemű volt és kezdte bontogatni, aztán

csengő hangon odaszólt Tibornak, hogy menjen le és a sarokról küldjön fel egy hordárt. Ez a hordár aztán magával vitte Tibor paplanát s pár perc mulva cédulába göngyölt pénzt hozott vissza a kis mamának. Erre aztán lett kávé is, bor is. Az apa és Vilmuska egész este nagyon jókedvűek voltak és bíztatták Tibort, ne legyen olyan szótalan. Ez volt az ő első estéje a szülői háznál (*Apai örökség*, 13., 14., 15. l.)

Szegényesen éltek, azonban egyszerre ismét bő idők következtek. Az apa megnyerte a perét, szép bútorokat vettek, drága szakácsnét fogadtak, esténként pedig a legelőkelőbb vendéglőkbe jártak. „Így tartott ez nyárig. Ekkor megint észrevette Tibor, hogy mostohájának pompás gyémánt fülbevalói, borostyánkőgarnitúrája, drága gyűrűi, smaragd melltűje, apjának súlyos aranyórája és lánca, egymásután kezdenek eltünedezni. Mindúntalan megjelentek a házban holmi idegen arcok, nagy boszszúságot okozva atyjának, aki többnyire kiabálva vált meg tőlük.

Már a gazdag télibunda is eltűnt a fogasról. Ebéd után volt. Fejérházy Béla a pamlagon hevert s magához intette Tibort.

— Hadd lám az órádat, jó-e még?

Tibor bús előérzettel nyujtotta oda rokokó aranyóráját. Apja felnyitogatta födeleit, megnézte mutatóit, kerekeit s végre így szólt:

— Nagyon poros. Az órásnak ki kell tisztítania.

— Ettől kezdve nem látta Tibor az óráját. (*Apai örökség*, 20. l.)

Később apja Bécsbe ment, eleinte volt megint pénze. Ismét valami pört nyert, de ezt a pénzt is csakhamar elverte. Nagy szükségben volt a fiú 18 éves korában, amikor azt a hírt kapja, hogy

apja Bécsben meghalt. Felsietett Bécsbe, a regényében elmondja azt a jelenetet is, mely lejátszódott a halottas házban: „A halottas szobában Tibor, Prebenyák és a szakácsné egyedül nézték, hogyan szögezik le a koporsót. Az egyes kalapácsütések közben a más szobából hallani lehetett a bánatos özvegy hangját, amint a jelenlévő hölgyeknek elpityerdülve panaszkodik:

— Semmit se hagyott rám! Semmit! Ezt a pár cafatot is úgy koldultam ki én... Most majd mehetek szolgálni!... Hát megérdemeltem ezt!? Hiszen, mint mosogató cseléd is többet szerezhettem volna annyi idő alatt!

Bánatát egy divatárus leány zavarta meg. Elegáns gyászkalapot hozott és a számlát. Midőn a szerencsétlen özvegy az utóbbit megtekintette, szörnyű haragra lobbant.

— Micsoda? Huszonnyolc forint egy ilyen hitványságért? Hová gondolnak! Azt hiszik, lopom a pénzt?

— Kérem, hiszen a nagyságos asszony rendelt ilyen kalapot. Ez egyike a legfinomabbaknak és a legdrágábbaknak az egész boltban.

— Az nekem mindegy. Engem rá nem szednek. És hogy áll? Egészen el van fussolva. Csak vigye vissza azt a számlát, délután magam végzek a madámmal.

A masamódlány úgy tett, amint mondták neki és a kontóval távozott; a szerencsétlen özvegy pedig folytatta siránkozását:

— Látjátok? Még halála után is kiadásokba ránt. Ezt a kalapot már ki sem tudom fizetni, pedig egyszerűbbet már nem csináltathattam. Csak nem mehetek ki az utcára egy ötforintos rongyban! Mit szólna hozzá a világ? Hát ez a gyász-

NÉPAKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ruha, azt hiszitek, semmibe se került? Pedig erre se hagyott pénzt. Mondom, semmi sem maradt utána, csak egy pár tégely bajuszfestő, meg egy promesz. (*Apai örökség*, 40. l.)

Ebben a nyers jelenetben, mely egészen Turgenyev-szerű, megvan családi életének egész tragikuma.

A fiú egy évig nevelő volt, azután Pestre került, író akart lenni, író minden összeköttetés, minden név nélkül és így tényleg a nyomornak tette ki magát. Egy levelében írja: „Mindenem rongyolt, szaggatott, cipőm talpa át és átlyukadt, úgyhogy a szó szoros értelmében mezítlen lábbal járok a havon és locs-pocsban.

Hetekig nem eszem meleg ételt, legföllebb tejet, a többi eledelem kenyér és szalonna s még nagyon jó, ha ez van. Például most is, már két nap óta, alig ettem egypár almát. Eladtam utolsó kabátomat is, úgyhogy most egy sincs, csak a télikabát."

Ekkor írta a *Sátán* c. költeményét:

Egy éjjel a sátán ágyamhoz álla;
Nevetett, hítt, ígérte kincseit.
Frakkot viselt s oly inger volt szavába',
Hogy már azt hittem: végem, elveszít!
„Eljösz-e hozzám, édes, jó barátom?
Protekciómat ígérem neked.
Mi kell? Szép hölgy? arany? fény? pompa? mámor?
Mind a tied lesz..." — Én koldús leszek.

Agyadban égsz s rossz álmaid' beszéled
Így senki sem felelt nekem soha.
Rég' vágyom okos alkut kötni véled;
Ne légy, öcsém, ily szörnyen ostoba.
Dörgöld ki szemeid' s ne álmodozzál,
Légy ember és ne hitvány lázbeteg.
Gavallér lesz belőled. Jössz-e hozzám?...
Fejedet rázod?... Én koldus leszek. *(Sátán.)*

Ebben az időben Benedek Aladár *Új idők* c. hetilapjába dolgozott és egy ajánlatot adott ki a lapban: „Ajánlkozás nevelőnek. Egy iskoláit kitűnően végzett fiatalember, ki már volt nevelő (beszél magyarul, németül, franciául), ugyanily minőségben Budapesten vagy vidéken óhajt alkalmazást kapni. A megkereséseket a következő cím alatt kéri: R. Gy., Budapest, Egyetem-tér 3. sz., 10. ajtó, földszint. — E képzett ifjú lapunknak is egyik, kedvelt munkatársa.“ Pár nap mulva jött egy levél. Finom női írás. Az írás végzetes volt számára. Meghívták Temes megyébe, Dentára, Horváth József családjához nevelőnek. (Ez a Horváth József öccse volt Horváth Boldizsárnak, az igazságügyminiszternek.) Reviczky elment.

Az a nő, aki a levelet írta, aki közvetítő volt Horváth József és Reviczky Gyula között, lett Reviczky Gyula Beatriceje.

Ez volt Bakalovich Emma, akihez az *Emma*-dalokat írta: négy évvel volt idősebb nála. Apja képviselő volt. A leány maga igen szép és művelt nő. A levelezésekből, amelyek rendelkezésünkre állanak, valamint Reviczky jellemzése alapján, képet alkothatunk magunknak a leányról. Emma igen érzékeny, elmélázó nő volt, rendkívül művelt és eszes. Nagy fogékonyság volt benne a költészet iránt, amellett határozatlan, szenvedésekre igen fogékony, általában szerencsétlen természet. Ha most áttekintjük az Emma és Gyula szerelmi történetét, azt látjuk, hogy Emma politikája a következő volt. Folyton le akarta kötni a költőt, de nem akart vele bizalmas viszonyba lépni, azt akarta, hogy a költő neki és róla minél többet írjon, közeledett feléje, de amint a költő vonzódni kezdett hozzá, hideg gúnnyal visszataszította ismét. Ez a

játék szerelmük története, míg a szakítás be nem következik. A nő cigarettát küld a költőnek és erre egy igen szép költeményt írt, mely jellemző a felfogására.

Cigaret-füst karikája —
Egyik a mást be se várja,
Mintha szólna: nem lehet!...
Ilyen épen a mi részünk,
Füst az élet; elenyészünk,
Mint a kicsi cigaret.

Ifjúságunk fényes álma...
Köd borítja nemsokára,
Lángot, álmot hamu fed.
Szíved is, ha már kiége,
Eltiporják s vége, vége!...
Mint a kicsi cigaret.

Hamuból az árnyak intnek,
Özvegyei régi hitnek;
Tudják még az éneket:
Az az álom, az az élet,
Füstbe hamvad, tovaszéled,
Mint a kicsi cigaret.

(A cigaretről.)

Az utolsó strófájánál, mintha egy híres költemény lebegett volna Reviczky szeme előtt:

Eine Welle sprach zu andern
Ach, wie kurz ist unser Wandern,
Doch die zweite sprach zur dritten
Kurz gelebt ist kurz gelitten.

Cigaret-füst karikája —
Egyik a mást be se várja,
Mintha szólna: nem lehet!...
Rövid álom, rövid élvek!
Elenyészik, füst az élet,
Mint a kicsi cigaret!

Reviczky igen boldog volt eleinte, amint azonban a lánynak vonakodását, elhidegülését látta, kétségbeesett. Mégis ez a szerelem volt életében

folyton kísérője. Ezt dicsőíti szép költeményében: *Énekek éneke.*

Zaharán jártam, számumot leheltem,
Oázt hiába leltem utamon:
Rám törtek, hogy pihennem ne lehessen,
Sakál, hiéna, bősz ember-barom...

De hogy te jöttél nyájasan köszöntve,
Egyszerre ég és föld arcot cserélt,
Jártam szeliden omló fényözönbe'...
Van hát, ki úgy érez, mint én s megért!
Ujongva hirdetém: Van Isten égben!
Van!... és te legszebb alkotása vagy!
Költő vagyok! Van mért hevülnöm, élnem!
Ég rendelé, hogy megtaláljalak.

Ó, nem barátság ez, mert több a lángja!
Nem, szerelem se; mert annál hívebb.
A múzsa szűzi, tiszta csókolása
Meg nem bűvölhet úgy, mint a tied...

Az asszonyok közt te drága, ritka;
Lemondás, béketűrés angyala!
Te ringatódzol legszebb dalaimba',
Szívem legédesb, eleven dala.

Majd az utolsó versszak:

S most elnémulhat mindörökre hárfám.
Elzengtem, ami rajta zenghető.
Idővel vérem hívesebbre válván,
Végső fellobbanása légyen ő!
Kinek nevét körítik dalvirágok,
S ringatják lágyan zsongó ritmusok;
Kit mint az égi múzsát, úgy imádok,
Kiről dalt írni szebbet nem tudok!

Elhagyta Dentát és rövid időre Pozsonyba, majd Pestre tért. „Meg fogom hódítani a világot“ ezt írja Emmának. Emma azután boldogtalanul él, maga óhajtotta a halált, végül előbb halt meg, mint a költő. Pesten a Petőfi-Társaság lapjába dolgozott, sőt főmunkatársa volt Dolinay Gyula gyermeklapjának. Költeményeit ki akarta adni, de nem akadt előfizetője. Drámát írt, mégpedig Jóbról, be is adta az Akadémiának. Ő és barátai bizakodva várták az eredményt, mely nem lehet egyéb, minthogy Jóbáb nyerte meg az első díjat. Ezt várták Beöthy Zsolt ajkáról, aki a bizottságnak előadója volt. Hiába vártak, Beöthy gyerekesnek, mindenkép értéktelenek mondta... Nagy csapás volt ez számára. 1881-ben ismét egy drámát adott be az Akadémiába, melyre már most Heinrich mondta ki a szentenciát: „Jellemzés, szerkezet, indokolás — mind kezdetleges.“ Hangulata mindig szomorúbb, izgatottabb, lázasabb lett és ennek lehet betudni, hogy Jókai ellen egy Reviczkyhez nem méltó költeményt írt, benne Jókait „fakó poétá“-nak nevezi el.

Te vén gyerek, te kegyleső, te
Fakó költő, nem welsi bárd,
Egy kézszorítás kell neked csak
S kiáltod: Éljen Eduárd!

(Fakó poeta.)

Megjelent *Ifjúságom* c. versgyüjteménye, de honoráriumot nem kapott érte. 1883-ban nem tud megélni a fővárosban, Aradra megy az *Aradi Hírlap* szerkesztőjéül, ugyanebben az évben Kassára és itt egy német lapot, *Pannóniát* szerkesztett. Kassáról megint visszatért szenvedéseinek helyére, Pestre. 25 éves és megint különböző lapok-

nak dolgozik, megint nyomorog, megint barátoknál lakik, ha pedig nem, akkor egyáltalában nincs lakása. 1887-ben javul a sorsa, de már késő. A *Pesti Hírlap* főmunkatársa lesz, 1887-ben a Kisfaludy-társaság támogatásával megjelenik a *Magány* c. verskötete (100 forint), de már a tüdőbaj jelensége igen komolyan mutatkozik nála. 1888-ban írja *Pán halálát*. Ekkor megint feltűnik egy nő fantáziájában és költészetében, kit ő Rezedának nevez. Egyik utolsó költeményét is hozzá írja.

Mikor már alkonyodni kezd,
Kigyúló felhő jelzi ezt,
Az árnyon áttör egy sugár még,
Aztán kihűl, kihal a tájék.

Kialvó éltem is kigyúl
Még egyszer vágyak lángitul,
És lelkemen, míg a halállal
Küzdök, meleg sugár tör által.

Te itt maradsz s elképzelem:
Más fog nyugodni kebleden,
De mert jó vagy s lelkem rokonja,
Virágot küldesz tán síromra.

Ó, hogy csak most találkozánk,
Midőn a vágy ölő fulánk,
Midőn, mi mindennel fölérő,
Téged viszontszeretni: késő!

(Rezedának.)

1889-ben, miután Arcóból viszatért, kórházba került, ahol meg is halt.

Költészete.

Leghíresebb költeménye *Pán halála.* Ezt kevéssel halála előtt írta. Óriási hatást tett. Ez tette őt híressé, ezt szavalták leginkább. A Pán halálának forrása Heine. A költemény igen jellemző Heinére is, Reviczkyre is. Heine igen sokat foglalkozott a keresztény és pogány világ közti ellentéttel. Heine úgy jellemezte az ellentétet, hogy a keresztény aszkétizmus a világmegtagadás tana, míg a görög, római világ a szépségnek, az érzékiségnek, a gyönyörnek a tana. Ez a két ellentét mutatkozik a vallásban. Heine egy igen erős frivolitással megírt könyvében, mely Börnéről szól, a következőket mondja el: „Mily édes Krisztus alakja! Milyen korlátoltak Krisztussal szemben az ótestamentum hősei! Mózes szereti népét, úgy gondoskodik jövőjéről, mint az édesanya gondoskodik fiáról. Krisztus az emberiséget szerette, mint valami nap, úgy átlengett az ő szeretete az egész földön és felmelegítette. Milyen balzsam voltak szavai a világ sebeire! Milyen gyógyforrás volt a Golgothán kifolyt vére a szenvedőkért!... A fehér márvány görög istenek az ő vérétől befecskendeztettek és belső iszonytól megbetegedtek és nem tudtak többé kigyógyulni!... Legelőször is meghalt Pán. Ismered a mondát, amint azt Plutarchos elbeszéli? Az ókornak ez a matrózmondája rendkívül nevezetes. A következőképen hangzik: Tiberius idejében egy hajó este Paros-

szigetek közelében haladt, amelyek Aetolia partján feküsznek. A rajtlévő emberek még nem bírtak pihenni és sokan együtt ültek vacsora után és ittak, midőn egyszerre a partról egy hang hallatszott, amely ezt a nevet Thamusz (ez volt a kormányos neve) oly hangosan szólította, hogy mindenki elcsodálkozott. Az első és második hívásnál még hallgatott Thamusz, a harmadikra azonban felelt, mire a hang még erősebben így szólt hozzá: „Ha Palodes magaslataira érsz, add hírül, hogy a nagy Pán halott!“ Amint hát a magaslatok elérkeztek, teljesítette Thamusz a megbízatást és a hajó elejéről a szárazföld felé kiáltott: „A nagy Pán halott!“ Szavaira onnan különös panaszos hangok hallatszottak, sóhajtás és álmélkodás kiáltásainak vegyüléke, mintha sokan egyszerre sírnának. A szemtanuk elmondták az eseményt Rómában, ahol csodálatos véleményeket mondtak róla. Tiberius közelebbről megvizsgáltatta az ügyet és nem kételkedett igazságában. (Fordította Riedl. v. ö. H. Heine: Ludwig Börne, II. Buch Helgoland 12. Juli aus H. Heines sämtlichen Werken (Elster) Leipzig, Bibl. Inst. 7. Bnd, 51. l.) Ez volt Reviczky forrása, innen vette ő ezt a mesét, amelyet aztán feldolgozott. Heine különben is Reviczky kedvenc költője volt. Úgy, hogy Reviczky koporsójára egyik barátja koszorút küldött ezen felírással: testvéremnek Heineben és Schopenhauerben. (Dem Bruder in Heine und Schopenhauer.)

A költemény főeszméje: a kereszténység eszméje szembe állítva a görög vallás eszméjével. Szembe van állítva a keresztény világnézet és pogány világnézet. A pogány életkedv, érzékiség, a keresztény világmegtagadással és a keresztény spiritizmussal. „Az én országom nem e világból való.“ Ez szemben áll a görög életkedvvel, mely az életet ki akarja zsákmányolni, mert ez a mi birodalmunk. Pán meghalt! Mit jelent ez? Nem tudom, vajjon Plutarchos is szimbólikusan értette-e ezt az esetet. Plutarchos különben a delphii jóshely papja volt, úgyhogy valóban mélyebben érezhette, mint más, hogy „meghalt a nagy Pán“. Pán ebben a mondában nem a pásztorok istene, hanem a későbbi görög felfogás szerint a világegyetem istene; a főisten, aki magában foglalja a többit. Ez a főisten meghalt; azaz meghalt a görög világfelfogás, vége a görög költői felfogásnak, mely szerint minden pataknak volt külön istene, nimfák népesítik be az egész természetet; nem fognak többé leszállni az emberek közé, hogy velük együtt élvezzék az életet. Minden megszünt és helyébe lépett a kereszténység, a szenvedésnek a vallása. A természetet a középkorban nem így fogják fel, hogy benne az isteni lények vannak megérzékítve, hanem a természet a nagy ellenség, amelyet az embernek le kell küzdenie.

Körülbelül hasonló gondolat van a híres német festő, Max Klinger festményében, mely Bécsben látható (Krisztus meghódítja az

Olympust). Az Olympus istenei együtt vannak, a legnagyobb vígságban uralkodnak, egyszerre belép egy szenvedő, méla alak és ők le vannak győzve. Ez az eszmekör tükröződik Reviczkynél, ez Heinének és Schopenhauernek eszmeköre. Heine inkább sajnálja a görög ideálok eltűnését, Schopenhauer a világ megvetését és az önmegtagadást prédikálja, és ő ebben a kereszténységnek a győzelmét látja. A költeményre Heine, Schiller és Arany voltak hatással. Heinétől vette a motívumot; Schillerből annak a festését, hogy a görög ég mennyire poétikus volt. Ezt Schiller abban a híres költeményében: *Die Götter Griechenlands* festi. Aranyra emlékeztet a cselekvényhez képest a versmérték gyors megváltoztatása; az egész költemény mintha egyszerre megélénkülne, amidőn az élvezetet, a mulatságot festi (v. ö. *Hegedű, Ünneprontók).*

A költemény négy részre oszlik: I. a miljő, a környék leírása és a mulatság a hajón. Ezt élesen kellett színeznie Reviczkynek, mert ezzel fogja szembeállítani a világmegtagadó kereszténységet. II. Szózat hallik: „Thamus“, Thamus kimegy és hallja a folytatását. „A nagy Pán halott!“ III. A hangban jajgatást, zokogást hall Thamus és a hang megmagyarázza néki, hogy mi az, hogy a nagy Pán halott.

A természetből elszállott a lélek.
Eztán a földön isten nem mulat.
Nem lesznek többé gondtalan kedélyek;
Jön a szívet fásító öntudat.

IV. A hajósok nem értik. A titkos szózat a kereszténységet magyarázza. A keresztény szellemet így fejezi ki:

Pán és családja meghalt. Él az Isten;
Nem fűben, fában, kőben, de a szívben.
A kicsapongó istenek halottak,
Kora lejárt a dölyfös boldogoknak.
A szenvedők bírják eztán a földet.
Édes gyönyör leszen hullatni könnyet.
Az erdő hallgatag, szelíd magánya
A búsulóknak lesz vigasztalása.
Ki szomorú nem volt, az mind pogány,
Ő rendelé ezt így a Golgothán.
Ő, aki jámbor, irgalmas, szelíd
S elvette a világnak bűneit.

A költemény, mely Reviczky leghíresebb költeménye, jellemzi gondolkodását, világfelfogását, költészetének filozófiai irányát.

Jellemzés.

Reviczky költészetének főjellemvonását így gondolom összefoglalni.

1. Első jellemvonása az általános emberi kiemelése. Így jutott ellentétbe a népies iránynyal, így jutott ellentétbe Arannyal, jóllehet a legnagyobb költők közé sorozta, de nemcsak a legnagyobb magyar költők közé, hanem Homeros és Shakespeare mellé. A népies az ő szemében csak segédeszköz volt, arra szükség volt a mult század közepén. Gazdagította költészetünket, de a népiesség, mint állandó eleme a magyar műköltészetnek, Reviczkynek idegen volt.

Mikor a magyar költészetben kezdték hangoztatni, hogy a magyar költők a külföldnek is írjanak, ne maradjanak mindig nemzeti tárgynál, akkor Arany egy híres költeményt írt, melyre Reviczky felelt. Arany költeményének címe: *Kozmopolita költészet*, melyet 1877 aug. 8-án írt. Mit mond Arany ebben a költeményében?

Arany írja:

Nem szégyellem, nem is bánom,
Hogy ha írnom kelle már,
Magyaros lett irományom
S hazám földén túl se' jár;
Hogy nem „két világ" csodája —
Lettem csak népembül *egy;*
Övé (ha van) lantom bája,
Övé rajtam minden jegy.

Hatalmas nép terjesztheti nyelvét! Választhatnak az angol költők görög, római, ind tárgyat.

De *kis* fajban, amely ép e
Rombolásnak útban áll,
Költő *az* legyen, mi népe,
Mert kivágyni: kész halál.

Majd gúnyosan azt mondja — ez sérthette Reviczkyt, aki egy időben német költeményeket is írt:

Vagy kevés itt a dicsőség
S a nemzettel sírba lejt?
Kisszerű az oly elsőség,
Amit a szomszéd se sejt?

Nincs erőnkhöz méltó verseny?
Dalra itthon tárgy elég?
Nem férünk a kontinensen,
Albion is kéne még?...

Erre felel maga Arany:

Légy, ha bírsz, te „világköltő"!
Rázd fel a rest nyugatot:
Nekem áldott az a bölcső,
Mely magyarrá ringatott;
Onnan kezdve ezer szállal
Köt hazámhoz tartalék:
Puszta *elvont* ideállal
Inkább nem is dallanék.

A nagy költő sohasem veti meg a hazát:

Hisz forgattam a javából
Én is egy párt valaha;
Mind *tükör* volt: egy-magából
Tűnt nekem föl nép s haza...

Ha Homért olvasom — körülbelül ezt fejezi ki Arany —, magam előtt látom a régi görög műveltséget. Ha olvasom Shakespearet, magam előtt látom az angol embert, vagy ha olvasom Tassót, akkor az olasz reneszánsz, egy nagy műveltség kissé álnok emberét látom:

Ó, ha méltóbb s új kobozzal
A megifjodott hazát
Zönghetném még Homérosszal!
Ne csak mindig panaszát.
De legyek, ha veszni sorsa,
Hunyó nép közt Osszián.
Inkább, hogysem *dalok korcsa*
Közönyös harmóniám.

Képzelhetjük, hogy kipirult arccal olvasta Reviczky Arany költeményét, de nem a lelkesedés működött benne, hanem a harag. *Arany Jánosnak* címmel írt egy verset, válaszul a *Kozmopolita költészet* című versére.

Így ír:

Áldom én is azt a bölcsőt,
Mely magyarrá ringatott.
Áldom én is azt a sorsot,
Mely szívembe dalt adott...

Szép az ének, szent az ének,
Drága kincs, ha nemzeti.
De a legszebb dal örökké
Általános, emberi.
Az igazság egy lehet csak
Valamennyi nyelveken...

A világ nyelvét beszéli
Molière, a francia,
Harpagon, Alcest s a többi
Csupa kozmopolita.

Általános eszme s érzés,
Nagy, ha nem is nemzeti,
„Dalok korcsa", melyben ez nincs;
Az igazság megveti.
Nép után nép küzd a létért,
Eltünnek a nemzetek,
Róma megszűnt, csak Horácban
Élnek még az *emberek*.

A költemény végén Aranyt dicsőíti. Mi tehát a különbség Arany és Reviczky felfogása között? Az, hogy Reviczky jobban kiemeli az általános emberit, Arany pedig a speciális nemzetit. Tudnunk kell, hogy minden műterméknek, legyen az óda, dráma, regény,

vagy ballada, három rétege, három tükre van. Az első réteg kifejezi a szerző egyéniségét; minden műből, melyet a költő fantáziájával hozott létre, ránk pillant a szerző.

Második réteg a nép és a kor. De nemcsak ez van meg benne, hanem harmadik rétegül az általános emberi. Pl. elővesszem Petőfit.

a) Kifejezi a szerzőt. Petőfi költeményei kifejezik azt a szeretetreméltó, dacos Petőfit, akinek főjellemvonása a természetesség.

b) Ő a népéé és koráé; visszatükrözi, jellemzi egész öntudatlanul a magyar népet és korát; Petőfi a korának a költője, azon heves, demokratikus áramlatnak költője, amely mint lávafolyam átszaladt egész Európán, ez melegíti az ő költészetét is. Úgy fejezi ki korát, mint Dante kifejezi a középkort. De amellett van még egy harmadik visszatükrözése.

c) Az örök emberi. A 40-es évek demokratikus hullámai lecsillapultak. Petőfi, ez a rendkívüli, vonzó, minden hibája mellett is legszeretetreméltóbb egyéniség eltűnt, de költészetében tovább élt úgy, hogy egy művelt angol, művelt orosz ember jó fordításban nagy érdeklődéssel fogja olvasni, mert Petőfiben benne van az örök emberi a szerelem festésében, a lázas életének költői rajzában.

Az általános emberit az orosz Nizsnij-Novgorodban éppúgy fogja érezni, mint érezte Petőfi 1847-ben a koltói várkastélyban. Kis népeknél a második réteg a fontosabb: fonto-

sabb a szorongattatások s a veszedelmek miatt, amelyekben nemzeti léte forgott.

Igenis Revizcky az általános emberit jobban figyelembe vette, mint Arany: ez a két férfi műveltségéből is folyik. Reviczky műveltsége filozófiai, kedvenc írója a nagy filozófus Schopenhauer volt; Arany könyv nélkül tudta a nagy költőket, Reviczky a filozófusokat. Reviczky az általános emberit jobban figyelembe vette, mint Arany, ki par excellence költő volt. De kozmopolita volt-e Reviczky? Kozmopolita t. i. az, akinek nincsen nemzete. Nem volt-e benne nemzeti érzés? Erre vonatkozólag nézzük *Utolsó vágy* című költeményét:

És hogyha majd haló porom
Távol jövőben egykoron
Elhagyva nyugovó helyét
Kél-száll a légben szerteszét:

Hadd légyen útszélen helye,
Koldus sarját lepje be;
Csak legalább melyet takar,
Legyen minden kis rög magyar.

S hol most kelettől nyugatig
Testvérietlen nép lakik;
Egy nyelvet értsenek csupán:
Szép nyelvedet, magyar hazám!

(Utolsó vágy.)

Látjuk tehát, hogy hazafias húr is megpendül lantján.

2. Második jellemvonása a pesszimizmus. Ő a hangulatok költője. Lázas egymásutánban váltakoznak hangulatai, mintha a tüdővészes

emberek jellemvonása költeményeiben is megvolna. A tüdővészes emberek nagyon mohón tudnak remélni, rendkívül optimisztikusan festik maguknak a jövőt, de aztán a visszaesések szomorú percei jönnek!

3. Harmadik főjellemvonása különös valami, ez a magyar költészetben egészen új. Új és meglepő. Első pillanatra idegenszerű; ez a fájdalomnak és részvétnek a kultusza, a fájdalomnak dicsőítése, a részvétnek ápolása. Ez vezeti Reviczkyt a keresztény és katholikus eszmékhez. Hogyan kell azt érteni? Ő dicsőíti a fájdalmat, de hisz a fájdalom fáj. Miféle különös logika, miféle érzelemkapcsolat van ebben, hogy ezt tűzi ki célul magának a költő? A fájdalom igenis kellemetlen valami, de a fájdalom a magábaszállásra vezet bennünket; a lelki fájdalom előcsarnoka a magábaszállásnak. A fájdalom után feleszmélünk. A fájdalom maga lényeges része az ember lelki életének. Már Lamartine-nak, ki e részben hatott Reviczkyre —, van egy ódája a fájdalomhoz, ahol azt mondja: „Dicsőítlek, oh fájdalom, te sem vagy a lélek megzsibbadása, nem vagy a lélek halála, de a lélek felélesztése, mert a karod, amely sujt, egyszersmind felébreszt, feleszméltet bennünket“ — és így ezek a költők minden dogmatikus vezetés nélkül a katholikus vallás legmélyére jutnak, a katholikus miszticizmus szívébe, mert a katholicizmus mindig tanította a szenvedés megváltó hatalmát, sőt az egész kereszténység ezen a gondolaton alapul. A

szenvedés megváltó hatalom, sőt a szenvedés oly szent valami, hogy még mást is megtisztíthat a bűntől.

Tehát nemcsak rám nézve van a szenvedésnek tisztító hatalma, hanem ez oly szent valami, hogy még másokat is megtisztíthat a bűntől. A fájdalom magábaszálláshoz vezet bennünket. Hogy a fájdalom magunkbaszállásra vezet bennünket, ennek alapja a következő:

A fájdalom egoisztikus, hacsak magamra gondolok; a nagy fájdalom elfoglal engem, de gondolok arra is, hogy nem én vagyok az egyedüli szenvedő, vannak mások is, akik szenvednek, ha pedig szenvednek, akkor egyenlőek hozzám, akkor tehát a szenvedésben testvérek vagyunk. A szenvedés egybefűz engem mindazokkal, akik szenvednek, tehát az emberiség egy nagy részével... Ez, hogy én ezt átgondoltam, felébreszti bennem a részvét érzelmét, a szánakozás érzelmét, ez pedig közel van már, kapcsolatos a szeretettel. Goethének van egy híres mondása, melyet ugyan nem ebben a keresztényi értelemben használ; ha a lélekben megvan a szánakozás, akkor nem lehet távol a szeretet.

Ist Gehorsam (Riedl szerint: Mitleid) im Gemüte, wird die Liebe nicht fern sein. A szeretet pedig a testvériségnek az alapja. Az emberek szolidaritásának, az emberiség testvériségének az érzelme tehát ilyen módon a fájdalomból indul ki. Az én fájdalmam más fájdal-

mánál magábaszállásra vezet; a fájdalom részvétet ébreszt, ez pedig szeretetet. Ilyenkép tekintve, a fájdalom valóban megváltó, nemesítő; ez egyik főjellemvonása a Reviczky-féle filozófiai költészetnek. Ebben ő új és meglepő, de csak az újkorban; ugyanez a gondolatkapcsolat van meg a középkori költőknél is és megvan egy másik költőnél, aki neki barátja volt: Komjáthy Jenőnél. Nézzük, hogy fejezi ki ezen gondolatot...

A részvét érzését így fejezi ki:

Sugártalan, ködös napokba
Ha rám borul az éjek éje:
Fölhangzik édesen zokogva
A dal vigasztaló zenéje.
Ez tár elém egy szebb világot,
S ha lelkem errül álmodik:
A könny, a kín, a vér, az átok
Hallelujává változik.

S megszáll a vágy, hogy letöröljem
Könnyeit a szomorkodóknak;
S a béke útját megjelöljem
Azoknak én, akik csalódtak.
Ó fáj e furcsa, gúnyos élét;
S lelkem gyakorta felzokog:
Az emberek mind oly szegények
S nem lesznek soha boldogok.

Majd költeménye végefelé:

Saját búbánatomban érzem
Örök bánatját a világnak,
S a lelki szomjazók nevében
Sóhajtom el szelíd imámat.

(Osztályrészem.)

Van egy költeménye, melynek címe: *Imádságom.* Ebben így ír:

Legyenek áldva mind, akik
Szívemet összetépték.
Ne ingereljen bosszura
Engem soha kevélység.

Ne érezzem sosem, sosem
Poklát a gyűlöletnek!
Kiket mindenki eltaszít,
Azok szeressenek meg.

Az irgalom szent angyala
Lakozzék e világon,
S a vértanuk jutalma mind
Az emberekre szálljon.

Jöjjön a békekor, melyet
Sok ember sírva vár lenn.
S én is legyek jobb s igazabb,
Mint voltam eddig. Ámen.

Ez az önmegalázás költeménye. A fájdalom költészete van meg a *Boldogság izgalmá*ban.

A boldogság izgalma halkan
Rezeg a lélek húrjain.
Nincs hevülés, nincs tűz a dalban,
Hacsak nem szítja lángra kín.
Szeretem én dühét a sorsnak,
A felcikázó lelki harcot,
Melytől a gyenge összeborzad;
Mert viharában zene harsog.

A költemény végén:

Ó lelki harc, téged szeretlek!
Szívem csak éretted dobog.
Pedig csak búsaknak jelensz meg
S nem ismernek, kik boldogok.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

De jósok álma megvalósul,
Ha kebleden magam kisírom;
S mely téged hoz vigasztalómul:
Megáldom mindörökre kínom!

Reviczky gyűlölte a világot, de a világgyűlöletből kiábrándult. Megszabadítja tőle a fájdalom s annak a gondolata, hogy közös az embereknek fájdalma:

Gyűlöltem embert és világot
S e furcsa képű életet.
Sokáig vívtam ezt a harcot,
De látva annyi könnyes arcot,
A gyűlöletnek vége lett.

Hisz' költő csak szeretni képes.
Barátja minden szenvedő.
A bánatos vigasztalója;
Dala bocsánat, béke szója:
Gyűlöljön a tömeg, nem ő!

(*Csevegések,* I.)

A szenvedők sorsa majd javulni fog; kell lenni egy sorsfordulatnak a világtörténetben, mely az emberiség szenvedését apasztja. *Ne sírj, ne sírj* című költeményében így szól:

Vihar lesz! A pokol megindul!
S az ördög sír: Ez ő! Ez ő!
De himnuszt zeng a zivatarral
Sok bánatos, sok szenvedő.

E büzhödt lég megtisztul és ránk
Új nap süt... annyi már a jel,
Hogy a világot megjavító
Új Messiás, az Úr közel!

Ezek a gondolatok Reviczkyt nemcsak a szeretet és a részvét érzelmeihez vezetik, hanem megkedveltetik vele a megalázkodást és a remete élet utáni vágyat is. Egyik költeményében elmondja, hogy bús hangulatban a templomba tér *(I. N. R. I.)*.

4 Orgona zúg. Ünneplő hangot ad,
Piros ruhában mond misét a pap.
Tömjénfüst száll; fölzeng a glória:
Örvendezz szív, légy boldog, föld fia!
A messiás, ki megvált tégedet,
Ma jött világra. Békesség veled!

Az istenember képe bús marad.
Átvert kebléből foly bíborszalag.
Szelíd jóságáért ekkép fizettek.
Békét hirdetni jött s harcot teremtett.
„Pax vobis! Béke veletek!“ ... De hol?
Nincs béke itt a földön, nincs sehol!
Kereszt alatt görnyedve vérzünk,
Ahasvér-bújdosás a létünk.

Te csak tűrtél, Isten báránya, némán.
Ó nézz alá vigasztalólag énrám!
Taníts meg, hogy harag nélkül lemondjak,
Szeressem a gyöngét, az elnyomottat.
Bú, gond között taníts meg hő imára,
Bocsánatosztó, szenvedők királya.
Ó, mert a földet megvevé az átok!
S aki még megválthatná a világot,
Kinél az isteneszme megfogamzott:
Erőtlen ördögökkel vívni harcot!
Magát emészti, míg nem hallja ezt:
„Mehetsz pihenni: Ite missa est.“

Ez a gondolat őt még a remeteélet magasztalására is bírja. Ha látom, azt mondja, minő

az élet ezen a világon, az emberek csúsznak, másznak a koncért, akkor a pusztaságba szeretnék rejtőzni:

A földi vágyak, gerjedelmek
Lefoszlanának rólad ott; "
Szennyüktől megtisztulva, lelked
Azt hinné, hogy csak álmodott.
Erős szívek nehéz erényét,
A lemondást gyakorlanád,
És Nirvánával így cserélnéd
Fel a kábító Szanzarát. —

(Magány.)

*

A Szanzara buddhista felfogásban a bolyongások, izgalmak helye; Nirvana a megsemmisülés:

S majd egy nap', eljövén az óra,
Mely egyszer üt mindenkinek:
Megtudnád, álmok álmodója,
Hogy élni szép, de halni szebb.
Nap szórna fényt haló szemedbe,
Rád hullna hervadó virág,
S a lombok közt szellő rebegne
Fölötted halkan gyászimát. *(Magány.)*

Inkább menne a pusztaságba vezekelni: mert mi a vég?

A mindenség zenéjét hallgatád?...
A temetőben nincs csak némaság,
És hordta bár a tűznapot szíved:
A sír sötét, a sír hideg. *(Alázat.)*

Bűnös vagyok, mondja a *Mea culpá*ban:

A boldogságot meg nem érdemeltem,
Gyarlóság kísért minden útamon,
De részem a bűnhődésből kivettem,
Hibáimnál több tán a bánatom.

Harag helyett könyezve átölelném
S szeretni tudnám üldözőimet...
A legnagyobb kínt is viselve békén
Ne tudja lelkem, mi a gyűlölet.

4. A szenvedés kultusza mellett főjellemvonása még Reviczky költészetének a hangulatok lázas egymásutánja. Nincs költő, aki annyira a hangulat embere lenne. Még a sírjára is ezt írták: „A világ csak hangulat!“ Az ő világa a hangulat volt. Nem lehet mondani, hogy mindig pesszimista volna, sem azt, hogy optimista: a kettő folyton változik: alaphangulata azonban a pesszimizmus. *Magamról* című költeménye mondja:

Hát ne fordulj vak hevedben
A világ és rendje ellen...

Ez Kölcseyre emlékeztet, a *Vanitatum vanitas*ra, ki kedvelt költője volt Reviczkynek.

Úgy tekints az emberekre,
Hogy a föld se jó, se ferde;
Se gyönyör, se bú tanyája,
Csak magadnak képe, mása.
Ki sóhajtoz, ki mulat.
A világ csak — hangulat.

Néha egész hangulathullámok vannak pl. a *Halál előtt* című költeményében. Először egy mély hullám, a buddhista világnézet:

Rólad, szerencse, rég lemondtam,
Belőled, ifjúság, kifogytam.
Tőled, világ, jót nem remélek,
Hanem azért csak élek, élek.

Ki tudja, hogy mikor vezeklem
Le azt a nagy bűnt, hogy születtem.
Mikor hanyatlik bús fejem le,
Nirvána altató öledbe!

Egy másik költeményében éppen ellenkező a hangulat:

Meghaljak?... Ó, ne még, ne még,
Agyam még eszme-tűzben ég.
Forró szívem
Jobban pihen
A napon: ó a sír setét. *(Számlálgatom.)*

A költemény végén:

Toldjad meg hát, kegyelmes ég,
A csüggedt költő életét.
Hadd öntse ki
Érzelmei
Zengő, zsibongó tengerét! *(Számlálgatom.)*

Mint a hangulat költője a legnagyobb, legerősebb, amelynek festését, mint Goethe, a legegyszerűbb eszközökkel éri el... Minő egyszerű pl. ez a költeménye:

Ó, ritka kedv, ó, édes pillanat!
Hát újra érzem lágy fuvalmadat!
Szívemet dal-sejtelmek rengetik,
Új álomból új ének születik.

Már azt hivém, hogy kiapadt az ér,
Mely ibolyák évadján oly pazér,
S ím lopva, titkon felbuggyan megint,
Susogva, zengve újra meglegyint.

Magamat oly könnyűnek érezem!
Ringass, ragadj, hullámos érzelem!
S ti elnémult, ti elfojtott dalok,
Repüljetek, ragyogjatok! *(Hangulat.)*

Prózai munkája.

Reviczkynek van prózai műve is: *Apai örökség*, regény, életének regénye. Meglepő hűséggel festi benne ifjúkorát. Látjuk az ifjú költőt, buddhista közönyét, látjuk, minő kocsonya-ember, puhány volt, szóval, mint maga mondja: „az élet kontárját“... Látjuk a regényben a drágagyöngyöt, mostohaanyját, ki mindig csak kalapra, ruhára gondol. Látjuk a haszontalan apát, ki után egy tégely bajuszfesték és egy promesz maradt; urias gavallér vagyon és ész nélkül. Mindezeket a legpontosabban festi Reviczky. Mintája az a költő, akit rendkívül szeretett, az orosz Turgenyev. Vele a regényköltészetnek egy új iránya jelentkezik. Az oroszok az életben nemcsak a módos alakokat, hanem a legrútabb, legszegényebb, legboldogtalanabb alakokat is festik; ami az életben kíméletlen, számukra kínos, azt a legerősebb, legpontosabb megfigyelőtehetséggel rajzolják; ezt nevezzük naturalizmusnak. Ilyen naturalista regényt írt Reviczky is. Turgenyevet különben is szerette, költeményt is írt halálára:

Vádoltak, hogy sivár vagy és rideg.
Én megbámultam érzékeny szíved.
Ami ábránd kísér az életen:
Hűség, hevülés, első szerelem;
Ifjúság álma, mely ringat szeliden,
Mind feltaláltam a Te műveidben.

Velem bolyongtak éltem útjain
Paulovna, Gemma, Litvinov, Szanin,
Az üdvről vélük hányszor álmodám!
Minden csak füst! hányszor sóhajtozám.
Te voltál legjobb, leghívebb barátom!
Még ismeretlen sírod' is megáldom.

(Turgenyev.)

Reviczky regénye tán páratlan a világirodalomban, mert ez a naturalista irány legszélsőségesebb alkotása, egyik véglete, mely önönéletét, családi életét, mindazon személyeket, kik között felnőtt, minden szépítés nélkül elénk dobja. Ez a munka tehát reálisztikus, naturalisztikus önéletrajz.

Az önéletrajzok formái a világirodalomban:

1. A költő maga mondja el életét úgy, amint az életrajzírók szokták. Erre a leghíresebb példa Goethe önéletrajza. Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung.

2. A költő életének csak egy szakát tárja elénk. Erre példa a mi irodalmunkban Arany: Bolond Istókja, melyben a debreceni életét és tanítóságát adja. Ide tartozik Byron nagy éposza, mely átrezgett az egész világirodalmon, Childe Harold, melyben Byron életének egy

részét, életének impressziói mondja el. Ide tartozik Reviczky regénye is.

3. A költő nem adja életének egy szakát, hanem elénk tárja életének egyes helyzeteit, életének egyes problémáit. Ez nemcsak a lírában van meg, hanem megvan az epikus és drámai költészetben is, pl. Petőfi *Apostola*. Ez némileg Petőfi maga. A szegénységét, küzdelmét a nép butaságával mondja el Petőfi; ez életrajzának egy töredéke. Ezt körülbelül minden költőnél megtalálhatni, pl. talán ilyen Schiller Don Carlosa; Marquis Posa alakjában Schiller önmagát adta, idealizmusát, világszabadságszeretetét. Molière, midőn a Misanthropeban és más műveiben a női zsarnokságot festi, akkor önmagát adja feleségével együtt. Goethe Iphigenia című drámájában életének egy főproblémáját tárgyalja. Orestes maga Goethe, kit életének egy vad korszakából, a szenvedélyek zavarából bizonyos harmónikus létbe vezet Steinné. Ezt látjuk Shakespeare Hamletjében, abban a híres monológban: „Lenni, vagy nem lenni". Ez is bizonyos önvallomást tartalmaz:

Mert ki viselné a kor gúnycsapásait,
Zsarnok bosszúját, gőgös ember dölyfét,
Utált szerelme kínját, pörhalasztást,
A hivatalnak packázásait,
S mind a rúgást, mellyel méltatlanok,
Bántalmazzák a tűrő érdemet.

(*Hamlet*, III. felv.)

Jelentősége.

Reviczky költészete új eszmekörbe vezet. Arany nem is értette meg Reviczkyt, annyira túlment a magyar költészet eszmekörén. Állást foglalt a népies ellen; van azonban benne egy eszmeáramlat, ami Vörösmartynak, Aranynak, Petőfinek egészen idegenszerű volna, ez a fájdalom kultusza, mint megváltó elem.

KOMJÁTHY JENŐ.

Még különösebb, meglepőbb tropikus ideavilágba lépünk be, ha Komjáthy Jenő költészetével foglalkozunk. Külön világ, de be kell lépnünk. Sokan csak betekintenek és oly különösnek, bizarrnak látják, hogy be sem lépnek, s azt mondják: Nem értem; valami különös, úgy hiszem, félszeg filozófia. Valóban különös világba lépünk, egy más világ ez, mint amelyben mozog Petőfi, Arany, — egy elvont világba; nem is járhatunk ebbe, csak repülhetünk, repülhetünk a végtelen világür felé. Komjáthy költészetében éterben vagyunk. Csupa fény, ragyogás vesz bennünket körül és akarva, nem akarva, úszunk ebben a fényáramlatban. Fény és fény és mindig csak fény, de van a költészetének árnya is, valami különös, hosszúkás árnyéka, ez a földi lét árnyéka. Fény és árnyék, de nincsen benne alak, nincsen elég plasztika.

Komjáthyt, ha röviden jellemeznem kellene, úgy jellemezném, hogy ő a magyar költészet legnagyobb metafizikus költője. Maga ez a meghatározás még meghatározásra szorul. Mi az a metafizika? Metafizikainak nevezzük mindazt az ismeretet, mely a közönséges tapasztalaton túl esik; ilyenekkel foglalkozik a val-

lás (pl. a halálontúli élet). A halálontúli élet kétségtelenül a tapasztalás körén túl esik. Metafizikai kérdés pl. a lét értelme; miért élünk? honnan jövünk? hova megyünk? Az emberi lét értelme, a világegyetem keletkezése, mindezek metafizikai kérdések, melyekre a tapasztalás nem tud felelni; itt a természettudomány, valamint az empiria egyaránt néma. Vannak a filozófiában is kérdések, melyeket a közönséges gondolkodás útján, a közönséges tapasztalat szerint nem lehet megfejteni, ilyen például, hogy megismerés van-e egyáltalán s lehetséges-e a megismerés. Vannak-e az emberi gondolkodásnak határai? Mi van ezeken a határokon túl? Ezeket csak sejthetem, mert a filozófia bizonyos módszerrel rá tud mutatni ezekre a kérdésekre.

Milyen módon? Mi nem látjuk a valódi tárgyakat, nem látjuk a tárgyakat a maguk valóságában. A tárgyak mások a valóságban, mint aminőknek mi látjuk. Az emberi tapasztalat körén túl a tárgyak mások. Hogy értem ezt? Előttem van egy óra, egy aranyóra; mi ez? Mi ez a tapasztalás szerint és mi a tapasztaláson kívül? Tapasztalásom szerint mindenek előtt láthatom, hogy sárga. Hallhatom, hogy ketyeg. Tehát van színe és hangja. Az emberi tapasztaláson túl azonban nincsen színe, nincsen hangja. Ketyegése, hangja csak az emberi tapasztalás körén belül van. Ezt nem nehéz bizonyítani, mert az emberi tapasztaláson kívül nincsen sárga szín,

mert a szín nem egyéb, mint az éter rezgése; voltakép nem érzünk mást, mint a szemideg izgatását. A sárgaszín tehát nem egyéb, mint az éter hullámzása s ez az én látóidegemben színné alakul át. Ez a mozgásnak egyik neme, de ez csak az ideg izgalmában lehet szín. A szín tehát nem egyéb, mint étermozgás, mely csak agyvelőnkben lesz színné.

Az óra ketyegése is csak hullámzása a levegőnek; a hang csak idegemben van meg. A hangnak van külső oka, de ez nem hang, hanem a levegő mozgása.

A filozófia Kant vezetése alatt még tovább ment és azt mondja, a világ az agyvelőnk berendezésétől függ. Ha másként volna agyvelőnk berendezve, másként látnám a világot. A tér és idő a mi agyvelőnk berendezésén alapul. Mintegy két pápaszeme van minden embernek: az egyiken át mindent időben, a másikon keresztül mindent térben látunk. Ezeket nem lehet mellőznünk, de maga a világ nem felel meg agyvelőnk berendezésének. Kant azt kutatja, hogy milyen lenne a világ agyvelőnk nélkül. Szerinte a világ a valóságban valami, aminek nincsen illata, nincsen színe, amely nincsen térben és időben; ezeket az ember adja a külső világ jelenségeihez, ezek az ember subjektív hozzátételei, ezek nincsenek meg a valóságban, a realitásban, csak az agyvelőnkben.

Költészete.

Komjáthy a legnagyobb metafizikus költő, aki olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyekkel mi, emberek csak a vallásban foglalkozunk. Nagyon különös világ az ő költői világa, amelybe bele kell mélyednünk, különben vagy érthetetlennek fogjuk találni, vagy érdektelennek. Azt hiszem azonban, ha belemélyedünk, akkor látni fogjuk, hogy se nem érthetetlen, se nem érdektelen. Mindaz, amit el fogok mondani, igen heves ellenzésre talál minden társam részéről az egyetemen, az Akadémiában és a Kisfaludy Társaságban. De ebből nem következik, hogy nem fog nekem igazat adni az a kis fiú, akivel tegnap az órás előtt találkoztam. Meghívtam előadásomra is, de nem jött el a kisfiú. — Komjáthy főjellemvonása a következő:

1. Pantheista extázis; a végtelenségbe való átömlés, a mindenséggel való összefolyás, ez az alapérzelme költészetének. Pantheista extázis. Megint egy szóhoz jutottam, amit meg kell magyaráznom. Mi a pantheizmus? Pantheizmus egy világfelfogás, melynek leghíresebb filozófusa Spinoza, aki hatással volt Goethere és akinek filozófiája, nem tudom egyenes vagy közvetve nagy hatással volt Komjáthyra. Minő világfelfogás ez? E világfelfogás szerint Isten nem valami külön élő lény, hanem Isten és a világegyetem egy. A hit világában Istent és a világot úgy látjuk szemünk előtt, hogy egyik

az ok, a másik az okozat; Teremtő és teremtett. A pantheizmus az egész világegyetemet egynek tekinti. Minden egy. Én a nagy világ tagja vagyok, de a nagy világ bennem is van, a világegyetemben minden összefolyik. Nincs itt különbség. A véghetetlen nagyszerű és szép, de időben és térben is megfoghatatlan világegyetem a mi tiszteletünk, bámulatunk, vallásunk tárgya lehet. Ezt mondja Spinoza, ezt mondja Komjáthy is, csakhogy nála ez különös költői extázissal vegyül. Ő mindig a világszellemmel akar egyesülni. A természeti jelenségek összefolynak az ő fájdalmának érzelmeivel, mint ahogy ezt egy példa végleteiben mutatja:

Bánatom a föld bánata,
Hogy rajta élet támada.

És én vagyok a Szfinx maga,
Száz öltő meg nem oldhata.

Ha álmodom: Isten vagyok;
Az örök nap bennem ragyog...

(Nem puszta.)

2. Második főjellemvonása az absztrakt, elvont miszticizmus. Ő mindig elvont régiókba ragad bennünket, az éter óriási fényében úszunk, minden reálitás megszűnik. A föld, az emberek, az élet eltűnik, elsüllyed és feltűnik egy különös képzeletvilág: Komjáthy Jenő világa. Maga az élet csak egy epizód, a két nemlét közt, egy fájdalmas epizód a születésem

előtti és halálom utáni nagy némaság közt. Hogy mennyire felette érzi magát a világnak, mutatja a következő költeménye:

Itt állok én a lét magassán
Lelkem napfényes álmival;
Alattam sír a kárhozott szél,
Alattam tombol a vihar.

Alattam húzza lomha terhét
A légkör minden fellege,
Nyomor, kéj, munka zsong fülembe,
De csak mint elhaló rege.

Elsimul itt a kínvonaglás,
Mi lent ujjong, az itt nem él,
Nem hatol ide vad kiáltás
S a bosszú keze föl nem ér.

Mi lent panasz, itt méla bongás,
A fájdalom, a kín zene,
A gyűlölet nem lát idáig,
Sem az irígység rőt szeme.

Élv és kacaj itt megszelídül,
Harmattá tisztul itt a könny,
Mi ottan kéj, itt fönnenérzés,
Nyugalom itt, mi ott közöny.

Mi ottan múló indulat volt,
Itt mélyehatlan szenvedély,
Mi ottan álom, tünde ábránd,
Itt mint való költészet él.

Lelkesül itt, mi ottan őrjöng,
Mély itten az, mi ott magas,
A mennybe visz, mi ottan örvény,
Itt fönn gyönyör, mi ott vigasz.

Vér láza: itt a lét varázsa,
Dallam a tett és tett a vágy,
Az akarat: erő s a szellem
Lehére kél egy új világ.

Itt állok én a lét magassán
Lelkem napfényes álmival,
Alattam sír a kárhozott szél,
Alattam tombol a vihar. *(A magasból.)*

A költészete az élettől távol van, ő az életet el akarja hagyni. Itt érintkezik Komjáthy Jenő a középkori világfelfogással, amely az életet ellenségnek, bűnnek s szenvedésnek tartotta. Ebből az ellenséges légkörből emelkedik fel költészetének szárnyán Komjáthy az absztrakciók légkörébe.

3. Harmadik fő jellemvonása a fájdalom kultusza, ahol összefolyik az ő költészete Reviczkyével. Fájdalom és gyönyör közt révedez azokban az absztrakt régiókban, melyekbe bennünket magával akar ragadni.

4. Negyedik jellemvonása: a pesszimizmus.

Vérezzem én is, azt óhajtom,
Szenvedjek én is kínhalált!
A szenvedés kelyhét kihajtom,
A kínok méregitalát.

Az öröm házát összedúltam
S hamut hintek fejemre én;
Megrendülék és elborúltam,
Iszonyra vált a szép remény.

Testvéreim ti, ember, állat,
Füvek, virágok és kövek,
Ti élők és ti létlen árnyak,
Mind, kiket e színbolt övez.

Ti milliók és millárdok,
Az Éj övén s a Dél körén,
Atómok, óriás családok:
Zokogva gyűljetek körém! *(Siralom.)*

A pesszimizmusnak ilyen univerzális felfogására talán még nem volt példa.

Az ember szerencsétlen — mondja a pesszimista —, az emberi életben több a baj, bű, az élet rossz üzlet, mert deficittel jár. A buddhizmus tovább megy és azt mondja, nemcsak az embert kell megváltani, hanem az állatot is. Még azoknak az életében is több a szenvedés. Ez nyilvánul meg abban a regében, amely szerint, mikor Buddha lóra ült, azt mondta lovának: „Téged is meg foglak váltani.“ Itt azonban a pesszimizmus egy különös módon pantheista-buddhizmussal vegyül. A világ egy, minden összefolyik a világegyetemmel. Ha a világ egy és ha minden összefolyik, akkor a boldogtalanság kiterjeszkedik az élettelen tárgyakra is, nemcsak a virágokra, hanem a kövekre is.

Sírj szikla s te puszták homokja,
Zokogj föl eddig néma rög,
Mindenki lássa be zokogva,
Hogy ez a szenvedés örök!

Zokogva fuss hegyek siója,
Sirámba törj ki rengeteg,
Könny tengerében úszva, rójja
Le mind a bűnt, hogy született!

Onts könnyet széldajkálta felhő,
Üvölts a kíntól, fergeteg!
Szaggassa meg haját az erdő,
Zokogjatok, kevély hegyek!

Boruljatok szívemre mind, mind,
Legyen közös nagy bánatunk!
Érezzük át a szertelen kínt,
Sirassuk meg azt, hogy vagyunk!

(Siralom.)

Reviczky egyesíteni akarja az embereket ezen fájdalmas érzés köré. Reviczky gondolata itt túl van licitálva. Komjáthy a legnagyobb szenvedéllyel és exaltációval már az egész mindenséget hívja egybe, hogy sírjon azért, mert lett.

5. Sokszor ötlik fel Komjáthynál a halál gondolata az élet örömein és szépségein át. Komjáthy költő volt és lázas gyönyörrel tudja nézni mindazt, ami a világon szép, de ezeken át ott látja a halált:

S gyönyörtől ittasodva fölkiáltók:
Örüljetek fény s illat gyermeki!
Mondám és megint tovább haladtam,
Szíván a szépség részegítő illatát,
S egy sötét hang szólalt meg ím alattam,
Soh'sem felejtem rémes szózatát:
Vak álmodó, nem hallod a sirámot,
Mely mindenünnen folyvást fölszakad?
Nem látod-e, hogy milyen szörnyű bánat
Van a mosolygó, fényes szín alatt?
Nem érzed át a névtelen bút, mely emészti
Az egész nagy természetet?
Nem tudsz a szín mélyére nézni?

Nem látod-e, hogy itt minden beteg?
Nem az, minek látszik, itt semmi se:
Csak nézni szép, borzasztó lennie!

(Parkban.)

Az élet örömeit, melyeket lázas gyönyörrel fest, összekapcsolja a halál gondolatával:

Még tűz hevít engem, az égi, a régi,
Még most is a nyarat énekelem,
De szívem a zord telek átkait érzi,
Óh jaj nekem!

Nyárnak tüze, bája, az illat, a pompa
Még játszik enyelgve, kacagva velem,
Csak lelkem öröme sülyedt a romokba,
Óh jaj nekem!

Fáj most is a szívem az égi talányra,
De átok uralg az életemen,
A napot imádom, eléget a lángja,
Óh jaj nekem!

Elbűvöl az ég ragyogó szűzi titka
S fölvetni szemem' rá még se merem,
Szívembe hatolt be a nap tüzi gyilka,
Óh jaj nekem!

Elbájol a láng, az erő, a dicsőség,
Elperzseli szívemet a szerelem,
De véres iszonyt fed e fényteli bőség,
Óh jaj nekem!

Ah, vér van a napban, a büszke tetőkön
Árad patakokban a vér sebesen,
Énvérem ömölt ki a légi mezőkön,
Óh jaj nekem!

Lemenőben a nap, ez a vérpiros alkony,
Az üdvöt, a lángot eltemetem,
Szívembe lopódzik az éjszaka halkan...
Óh jaj nekem! *(Óh jaj nekem.)*

Barátjának, Reviczkynek egyik költeménye azt mondja: „Pán meghalt". Komjáthy azonban így ír: „Pán nem halt meg."

Fúr a pacsirta utat a mennybe,
Zengve cikázik az égi madár;
Rózsasziromban dőzsöl a lepke,
Ragyog az ég szeme, hull a sugár.

A szerelemnek ünnepe van ma:
Pánnak a párja Afrodite,
Élnek az Istenek! és soha halva
Nem lesz az ember ősi hite

A végén:

Ámde a lények ezrei érzik,
Hogy örök harcban a léttel a lét,
És a teremtés mély sebe vérzik,
Ősi sirámtól reszket a lég. *(Új nyár.)*

6. Különös vonása költészetének a gőgös én-kultusz. Mi ez? Olvasva a műveit, azt mondanók, hogy ez az ember nagyzási mániában szenved, mint költő talán sohasem. Magáról úgy beszél, nem mint a legnagyobb költőről, hanem mint megváltóról, aki megváltja nemcsak az emberiséget, a természetet, hanem az egész univerzumot. Igen, ha úgy egyenként vesszük ezeket a költeményeket és ha kiemeljük Komjáthy világfelfogásából, akkor hihetetlen önmagasztalást fogunk bennük

látni. Költeményeit azonban összefüggésben kell tekintenünk világfelfogásával, pantheizmusával. A világ és én egy vagyunk, a világban a jelenségek összefolynak, az ember lelke összeforr a természettel. Ha így filozófiai szempontból nézzük, másnak látjuk, megértjük, hogy itt a pantheizmusban van valami túlzás, azonban ez a túlzás nem hivalkodás, mint a fiatal óriásoknál. Nem akarom azonban tagadni, hogy Komjáthy pantheimusában, amit exaltáltan ad elő, van valami beteges, valami rendkívüli túlzottság. Az önmagasztalás összefügg egy más érzéssel is. Ez az az érzés, amelyet romantikus magánynak nevezünk, dacos magánynak. Régen a költőről való felfogás az volt, hogy azért szenved, mert szellemének egész lényegénél fogva a többi embertől különbözik, a többi ember ellenségesen néz reája, azért nem illeszkedik be a mindennapi élet taposó malmába, azért üldözik. A költő valami dacos magányba óhajt menni. Komjáthy énkultuszának a pantheizmus az oka. Költeményeit csak így lehet megérteni és nem szabad az egyes költeményeit izolálva tekintenünk.

Költői formája.

Komjáthy költészetének igen gyakori formája, melyet olykor már meg is únunk, a felsorolás. Mond egy gondolatot a költemény elején vagy végén és azt mondja, ez a gondolat igaz, mert: a—b—c—d is igaz; mintegy jelen-

ségeket sorol fel. Másik formája, amivel igen gyakran él: az ellentét. Mindkettő örök formája ugyan a költészetnek, de Komjáthy gyakrabban él velük, mint más költő.

Etikája.

Költészetének főjellemvonásául említettem, hogy ő metafizikus költő. A lét nagy problémáit kérdezi. Mi az élet titka? Miért van az ember? Mi a természet értelme?

Amit látok, — mondja Komjáthy — a természeti erők végtelen működése.

Valami bűvös, mámoros álom
Reszket a lények méla szemén,
Remeg a légben, rezg a fűszálon,
Surran a földnek tarka színén.

Honnan e mámor? Honnan ez álom?
Szív hova száll? Virág mire nyit?
Egy-e a szépség és az igazság?
Égből a földre vezet-e híd?

Valami pajzán, csintalan inger
Játszik a szűz szempilla alatt...

Honnan e kellem? honnan e bűbáj?
Csókba, gyönyörbe mért fúl az éj?
Céltalan üdvre mért tör a semmi?
Hol van az okfő s hol van a cél?

A filozófiai kérdések egész halmaza; majd tovább:

Valami csodás, végtelen érzés
Suttog az erdők ága-bogán,
Tűzre fokozza őshegyek ércét,
Zúg a világok fürge sokán.

Mért dúl a tűz? Mit suttog a szellő?
Honnan e lánghév? honnan e láz?
Hol van a mélye? Hol van a nyitja?
Más-e a lényeg, más-e a máz?

Hova siettek, hova rohantok
Szertelen, ádáz, büszke erők?
Révbe se köttök, partra se juttok,
Nem ad az ég, sem a föld pihenőt.

Végtelen örvény, nyílj meg előttem!
Állj! Ki vagy? Szólj vad rohanat!
Vessetek lobbot szellemi szférák,
Esdeni hallván hő szavamat! *(Kérdések.)*

Mi most ezen pantheista-pesszimizmusnak etikája? Itt Komjáthy együtt érez Reviczkyvel. Etikája a fájdalom, amelyet én is minden jelenségben felfedezhetek. Ez a fájdalom egyesít bennünket s e fájdalom árán testvérek vagyunk az egész világegyetemmel.

Komjáthy költészete azt tanítja, hogy egyek vagyunk, csak az illuzió oszt szét bennünket *(Mája fátyla)*. Egyek vagyunk, csak a tér és idő illuzióján át nézve vagyunk külön. Egyek vagyunk, de ha tér és idő szemüvegén keresztül nézzük a világot, akkor eltávozunk egymástól térben és időben. Amit én szemüvegnek neveztem, azt hívja a buddhizmus Mája fátylának és ha azon át nézünk, akkor a világ már nem egy, hanem különböző jelenségeket látunk.

Nem tűrök magamon már semmi féket;
Bilincsek, láncok, hulljatok le menten!
Rajongva tárom karjaim' feléd,
Óh végtelen! fogadd öledbe lelkem!
Elégek, testem ízenként elég.

Te színvilág, omolj a semmiségbe!
Te álomalkotmány, törj össze végre.
Szeretném már széttépni Mája fátylát,
Illuziója nékem semmiség,
Merész szemem e fátylon már is átlát...
Elégek, testem ízenként elég. *(Szakadjatok.)*

Az egész természet együtt érez, sír és felette áll a költő. Felette áll és érzi egyedüllétét.

Igen nehéz félre nem érteni azt a költeményt, melyet édesanyjához intéz:

Beszélj, anyám! Szavad a szív zenéje,
Szívedből szeretet s élet szakad;
Nappalodik a szenvedélyek éje,
Meleg sugárként ömlik el szavad.
Buzdíts a jóra, óvj a küzdelemben,
Szeretni, hinni ó taníts meg engem!
Szívedbe Isten lelke költözött...
Áldott vagy te az asszonyok között!

Tenszíved az, mi téged fölmagasztal,
Virágok nyílnak lábaid nyomán,
Termő rügyet bocsát a sziklapadmaly,
Amerre jársz mint égi látomány.
S hol szebb világok tiszta üdve támad,
Te oda szállsz. Kivívtad koronádat,
Körötted minden fénybe öltözött...
Áldott vagy te az asszonyok között!

Üdvöz légy, jó anyám! Malaszttal teljes
Szívedhez járul boldogan fiad.
Szívem remeg, mert üdvössége teljes,
Szívem zokog, de az öröm miatt:
Óh mert áldás nő az áldás helyén:
Áldott vagyok, méhed gyümölcse, én!
Várnak reánk nem ismert gyönyörök...
Áldott vagy te az asszonyok között!

(Anyámhoz.)

Glóriában látja magát másutt is, de ez a pantheizmus glóriája:

Bolyongjak elhagyottan, árván,
Dobjon mindenki rám követ!
Nem bánom én, akármi vár rám,
Amit a végzet hoz: jöhet.

Hadd ünnepeljen vérszopó gazt
A nép, mely még most gyáva rab,
Megnyugszom, hisz nem tudja ő azt,
Hogy lelkem fényes, mint a nap.

Boruljon életemre átok,
Mint nemes ércre a salak,
Raboljátok ki a világot:
Csak téged, Isten, lássalak!

Bár reszkető, sovány kezembe
Nyomjátok a koldusbotot,
Szememből büszke fény lövelne,
Mert boldog én és dús vagyok.

Csak árnyamat dúlhatja szégyen,
A fényt magammal hordozom,
Szívembe van beírva mélyen
A boldogság, a hatalom.

Csak rajta hát, üssétek árnyam,
Civódjatok a hűlt nyomon!
Én azalatt kibontva szárnyam,
Repülök égi tájakon.

Kit ti szerettek, meg van ölve;
Üldözzetek, mit bánom én!
Az eszmehon enyém örökre,
Enyém a hatalom, a fény! *(Bolyongjak...)*

Tehát Komjáthy egy más világ lakója; nem bánja, ha itt a közönséges életben félreismerik

is... A félreismertségben is van néki valami gyönyöre:

Jártam sűrű tömegben. Taps viharzott.
Ragyogni láttam számos büszke arcot,
Hír, pompa, taps, amint együtt kavargott.

S kérdém magamtól olykor elborultan:
Minden ragyog; hát sűrű ködborúban
Mért jársz te köztük, mért jársz koszorútlan?
Hamar beláttam: Jobb, hogy ismeretlen,
Mi szép, mi nagy e vágyakdúlta mellben;
Beh jó, hogy lelkem tőlük illetetlen!

(Dacból.)

Az élet piszkos, a hírnév is az; valódi nagyság abban áll, ha a költő magában él; ha nem is ismeri senki, ő maga törekszik az örök fény, az éter felé. Talán nincs költő, kiben annyira látnók az önnön szépségétől megittasult rajongást, mint Komjáthy költészetében.

Egyénisége.

Ő a legnagyobb magyar rajongó költő, a legnagyobb idealista költő. Tér és idő, minden emberi korlát megszűnik költészetében, meg vagyunk fosztva a számtól, a tértől, az időtől; minden, ami fontos, ami lényeges, az egy szóban fejezhető ki, hogy: eszme. Komjáthy, mint valami fényburokba, belegubózza magát és teljesen elkülöníti magát mindentől, amit rendesnek, közönségesnek, lényegtelennek tart. A pantheizmus a főjellemvonása, melyben leginkább különbözik a többi magyar költőtől.

Pantheizmusa azt tanítja, hogy Isten és a világ egy, világ és istenség összefolyik. Komjáthy költészetében a pantheizmus Kant és Spinoza filozófiájából alakult ki. Spinoza pantheizmusa összefolyik Kant kritikai idealizmusával. Tér és idő Kant szerint nincsen meg a valóságban, tér és idő csak az agyvelőnk berendezése; az agyvelőnk úgy van alkotva, hogy mindent térben és időben látunk. A világot tér és idő nélkül nem képzelhetem el magamnak: és ezt Kant úgy magyarázza, hogy, ha el is tudom képzelni a világürt földgolyó, csillagok és nap nélkül, de az agyam egyet nem tud mellőzni és ez az idő és a tér fogalma. Ezt nem tudom kiküszöbölni. Miért? Azért, mert a tér és az idő fogalma mintegy veleszületett gondolata az emberi észnek; mintegy pápaszem, melyen át nézve a világot, nem azt látjuk, ami a külvilágban valóban van, hanem azt, amit agyvelőnk a külvilágba beléhelyez.

Mint egy kék szemüvegen keresztül nézem a világot, de a kék szín nem a világban van, hanem a pápaszemen. Épp úgy, mint a szemideg berendezése olyan, hogy mi színeket látunk, ha a szemideget valami éteri hullám éri. Tér és idő nincsen. Ezeket csak az emberi agyvelő viszi bele a természetbe. Pedig esetleg gondolható olyan agyvelő, amely nem az ok és az okozat elve szerint gondolkozik, mint mi. Ugyanis elképzelhető olyan agyberendezés is, melyből hiányzik a tér és idő fogalma.

Második eleme Komjáthy költészetének Spinoza pantheizmusa. Minden egy — mondja Komjáthy — és ehhez hozzá teszi még Spinoza elvét: a világ istenség, ember egy... Nincsen külön istenség, ez benne van a világegyetemben, tehát én teremtem magamnak az időt, a teret, én teremtem az egész világot:

S én, ki e számtalan világnak
Szerzője, istene vagyok:
Meghalok minden pillanatban
S minden percben föltámadok.

(Meg tudnék halni.)

Az élet örök, az én életem, lelkem mintegy folyton benne van minden jelenségben. És mégis mi vagyok én? Semmi sem vagyok, pót-, helyettes tanár vagyok, — de mégis minden én vagyok; én vagyok a fény, a hang, a szín, a tér, az idő, az örök szépség; minden én vagyok:

Minden virág szívembe' sarjad,
Haragom a villámos ég,
Kedvemtől dallamos az erdő,
Én szövöm a világregét.
Szívemből jő s szívembe tér meg
Minden az idők tengerén:
Forrása, magva én a létnek,
A természetnek szíve én!

Nem adom aranyért a fényes
Álmot, mit lelkem lelke szőtt,
Mert minden álmot, minden érzést
Pazar tettekre váltok én;
Gondolatom világot áthat:
Én vagyok az erő s a fény! *(A koldus.)*

Én vagyok az erő, a fény, én vagyok a vihar:

Vészt jósol a felhők taréja,
A szél szilaj danába kap,
Az élet kínja, mint a héja,
Víjogva a szívemre csap.

Ujjongok én a viharokkal
S a viharokkal kacagok;
A földre ütnek égi joggal,
Én magam is vihar vagyok.

A bűvös vessző kirügyedzik,
A forgó vész gyöngyöt kavar;
A viharok még jobban edzik,
Aki merészet hőn akar.

Nevem a csillagokba írom
S emberszívekbe égetem,
És túl időkön, túl a síron
Terjed hatalmas életem. *(Jóslat.)*

El kell képzelnünk túlfeszített idegrendszerét, mely minden érintésre fájdalmasan reagál. Bántja őt az élet kellemetlensége, az élet minden baja százszorosan visszhangzik lelkében, de átszűri a tiszta pantheizmus fényébe:

Idegzetem túlfinomult már,
Nem állhatom a durva zajt,
A kapzsi munka vad zörejét,
Sikoltó vágyat, nyers kacajt.
Gépemberek goromba harca,
Barbár csatája kín nekem...
Jobb gondolkozni, elmerengni
Szép, céltalan, bűs életemen...

Ne dúlja föl szentségtelen kéz
Magányos csöndes templomát,
Ahol Isten boldog világa
Szűrődik a lombormon át!

Kedvemre élni, révedezni
Egy lombsátor elég nekem,
Hol szívsugárból, eszmeszálból
Világom békén szőhetem.
Napvágyak zúgnak el fölöttem,
De általszűri lángjokat
Az eszmék árnyas lombozatja,
A tiszta, hűvös gondolat. *(Hagyjatok élni.)*

Az ilyen költő nem igen lehet népszerű, mert nagyon sok benne az absztrakció, nagyon sok a filozófia; ideális, rajongó. Folyton a világürben úszik s az éterben nehéz lélekzeni. Ő rajongásában olyan szellemi Robinson, ki magányának szigetén külön világot alapít magának és mindennap a lélek fénytengerében fürdik.

Ő maga egy költeményében megnevezi bölcsészeti mesterét, Schopenhauert. Tőle vette át azt a meggyőződését, hogy a világ valami gonosz akaratnak, az élni vágyó ösztönnek műve; innen minden baj, bűn. Az élet maga is bűn, melytől meg kell szabadulnunk. Minden bűnnek oka az élni vágyó akarat. Egyik költeményében Schopenhauer költeményét utánozza Komjáthy. Schopenhauer éppoly szellemi magányban élt, mint Komjáthy. Van egy költeménye, melyben egy különös adomás tényből indul ki, melyet Kant életrajzírói mondanak el. Amikor Kant meghalt, akkor a háza előtt

strázsáló katona éppen egy hatalmas felhőt látott elvonulni és erről azt mondták, hogy Kant lelke volt. Ezt használja fel Schopenhauer és Komjáthy is:

Ich sah Dir nach in Deinem blauen Himmel,
Im blauen Himmel dort verschwand Dein Flug.
Ich blieb allein zurück in dem Gewimmel,
Zum Troste mir Dein Wort, zum Trost Dein Buch.
Da such' ich mir die Öde zu beleben
Durch Deiner Worte geisterfüllten Klang:
Sie sind mir alle fremd, die mich umgeben,
Die Welt ist öde und das Leben lang. *(An Kant.)*

Ez van kifejezve a Komjáthy-féle költeményben is, csakhogy ő ezt Schopenhauerre alkalmazza:

Dicsőült szellem! ott lebegsz te már honodban,
Csak az mienk, mit ránk hagyott könyved beszél;
De szíved itt dobog és szívünk véle dobban,
Tanuljuk, mit tudál; sejtjük, mit érezél.

(Schopenhauer.)

Schopenhauertől való némileg az én-nek a kultusza Komjáthy felfogásában. Schopenhauer azt mondja, mindenki eléri jutalmát. A ravasz ezen a világon, a jámbor a túlvilágon, csak a lángelmének nincs jutalma se ezen, se a másvilágon. A lángész tulajdon magának jutalma. Egyáltalán az én-nek a kultusza Komjáthynál azon az ellentéten alapul, hogy én semmi sem vagyok, de lényegében a fény, a nagyság, az örökkévalóság én vagyok.

Ó milyen üdv! Ó mennyi fény!
A végtelenben élek én.

mondja a *Hipokritákhoz* című versében.

Egy külön, egészen külön világban él. Itt nincsen valóság, hanem minden eszme, gondolat és absztrakció. A kozmikus éterben lebeg. (V. ö. *Magasból.)* Mindenütt csak fény, fény és fény. A fénynek egész özöne veszi körül: ebben aztán magasztos szárnycsapással repül felfelé a mártír én; Komjáthy vértanu én-je. Hírnév magában még nem boldogítja. Ez annyit tesz, hogy magasztalóit megveti; egyet óhajt; a világot álmaihoz méltón átalakítani. A költészet az ő szemében valóságos vallás, s ennek ő a Messiása. Minden ő: a fény, az idő, az élet, a többi kaleidoszkópszerű kép. Ő a gyönyör, a többi mind hitványság. Nincs költő, sőt a külföldön sincsen, aki annyira belefúrta volna magát az álom világába, mint éppen Komjáthy. Olyan ő, mint egy oszlopszent, akinek számára megszűnt a külső világ létezése. Őrá nézve csak az a valóság, ami nem valóság, a valóság pedig csak árnyék. Az én olyan örvény, amelybe belevész mindenestől. A világ csak álom, amely a fantáziájában született valóság nélkül. Igen erős az inspirációja. Ő nem panaszkodik, nem bánja, ha félreismerik; ő mindenben csak az eszmét látja, az eszme a világnak a szíve. A félreismerés ránézve nemcsakhogy nem baj, sőt ránézve gyönyör. A fájdalom a lélek megnemesítése; a félreismerés is ilyen gyönyör neki.

Amit írtam, csupa élet,
Amit éltem, csupa lélek;
Erő a szó, tett a szellem,
Isteni láng dúlja mellem':
Idő gondját mért viselném?
Mit csüggjek a hír szerelmén?

Mit nyerek a hiú tapson?
Bár hírem az égbe hasson,
Nem leszek én jobb, se rosszabb,
Csak árnyékom lészen hosszabb.
Tölgyfa is, a terebélyes,
Kicsi magban már tökélyes. *(Elmélyedés.)*

Dala diadalmasan futja be a világot:

Repülj dalom a messzeségbe!
Hallgassátok meg dalomat!
Árnyból, sugárból összetéve
Milyen bűbájos hangot ad!

Kiálts bele a pusztaságba!
Légy viharok lehellete!
Vizet fakassz a sziklahátba'!
Légy a próféta ihlete!...

Versenyt repül a viharokkal,
Nincs túlmagas előtte cél,
Vetekszik égi csillagokkal,
Istennel is csatára kél. *(Repülj dalom.)*

A panaszkodást nem tartja magához méltónak.

Ha tépi szívem késő bánat ölyve,
Vagy gúny nyílára méltatlan sajog,
A kínok pörölyétől összetörve:
Ajkam panaszra nyílni mégse fog. *(Fogadás.)*

Élete.

Élete éppenséggel nem gazdag külső eseményekben, de annál inkább belső eseményekben. Komjáthy életében nincsen fogság, mint Kazinczy életében; nem volt Kufsteinban, nem fogták el, mint Madáchot, nem volt az Újépületben. Külső katasztrófákban éppen szegény az élete. Ha valamilyen martír volt, ez csak a gondolat és érzés martírsága lehetett. Külső életének főbb adatai a következők: 1858. Szécsényben születik; 1868. Selmecen van, ott, ahol előtte röviddel Mikszáth Kálmán maturált, hol még előbb Petőfi is járt. Mint Petőfi, ő sem marad Selmecen, hanem különböző középiskolába jár, míg végre Esztergomban maturál. 1876. Pesten bölcsész; 1879. Hamburgba megy; valami családi viszály következtében Amerikába akart vándorolni, de mint Lenau is, azt a boldogságot, amit hiába keresett az óvilágon, az újvilágban sem találta volna meg. Visszatér Magyarországba; 1880. polgári iskolai tanár Balassagyarmaton; 1882. megnősül; 1889. tanár Szenicen; 1895. január 25-én meghal 37 éves korában, Pesten, a Vöröskereszt-kórházban, ahová eljött gyógyulást keresni, de már a harmadik napon megérkezése után meghalt.

Hatások.

Költészetének gyökereit még tanulmányozni kellene. Igen nagy hatással volt reá Vajda. Az élet nagy kérdései megtalálhatók Vajdánál is. Byron, Heine, Lenau voltak a külföldi gyökerei. Döntő hatással volt reá Schopenhauer olvasása is. Nyelvében Arany-hatást lehet észre-

venni; stilizálást pedig Petőfitől tanul. Ezek a kérdések még nincsenek határozottan tanulmányozva.

Felfogása.

A természet — úgy gondolta Komjáthy — barátja, aki résztvesz az ő fájdalmában. Ő az egész emberiség életét úgy fogta fel, mint valami szomorú epizódot két óriási határ között, a két nagy végtelen között. Az emberiség egész élete, a világtörténet éppoly felesleges, mint az egyes ember élete. Érdekes, hogyan fogta fel panteisztikusan a szerelmet. A természet örök, végtelen nagy, szép, óriási erői közt egyik erő a szerelem:

Valami titkos isteni szellem
Jár a világon, a lelkeken át,
Lobog a légben, izzik az égben,
Kapja meg az élők tünde sokát.

Méla gyönyörtől reszket a nyárfa,
Tiszta szerelmet suttog a hárs,
Mélytűzű rózsák kéjbe lihegnek,
Boldogan érint társat a társ.

Valami csodás szellemi élet
Szór a világra délszaki fényt,
Küld a szemekbe mennyei látást,
Önt a szívekbe isteni kéjt.

Mámoros élvet lehel a jázmin,
Enyhe örömre csobban az ér,
Égi nagy üdvöt zeng a pacsirta,
Hév gyönyörökre pezsdül a vér.

Valami bűvös, végtelen érzés
Visz, ragad el ma mindeneket,
Végtelen eszmék végtelen üdve
Hajtja magasba a szellemeket.

Balzsamözönben úsznak a völgyek,
Színpazar álmot él a mező,
Magas örömre gyúlnak az ormok,
Büszke hitet hajt büszke tető.

Csupa igézet, csupa csodafény az egész és talán, ha ezt átérzem, ez a legnagyobb filozófia.

Hova emeltek, hova ragadtok
Szertelen, édes, boldog erők?
Hátha e körben, tiszta tükörben
Megnyílik Isten az ember előtt?

Hátha ez érzés már a megértés?
És az igazság nyitja a szív?
Itt, ahol lelket iszik a lélek,
Maga is Isten az isteni mív. *(Jelenések.)*

Van egy költeménye: *Magyar*, ahol említi, hogy a magyar költők mártírok voltak, de ebből csak dicsőség fakadt a magyar népre, talán így gondolhatjuk Komjáthy sorsát is.

De vértanuid szent porából
Új, lelkesebb lét sarjada:
A honfibúnak viharából
Támadt az eszmék százada.
Hiába köny s vér nem patakzott:
E nemzet él, — él, mert *akar!*
És minden érzés összehangzott
E szóban, hogy: magyar. *(Magyar.)*

Életrajzírója, Sikabonyi Antal, Petőfi és Arany mellé állítja Komjáthyt; én inkább Reviczky mellé helyezném.

Irodalomtörténet. 1867—1900. (1913/14. I.)
Vezérszavak.*

Nehézségek: (perspektíva és segédeszközök hiánya, személyes okok). A kor jelentősége: 1. nemzetgazdasági kor (anyagi kultúra), 2. politika uralma.

A kor szellemének alkotóelemei. Miben különbözik az előbbi korszakoktól? 1. Ideálizmus, ihlet csökkenése. Oka; 2. új felfogás az emberről (realisztikus, naturalisztikus), az egész ember, pl. a paraszt; 3. hírlapok uralma (tárcastílus, tárcanovella); 4. új irodalmi hatások (skandináv, orosz), Ibsen (új társadalom, erkölcsi forradalom, női jellemek, technika), Tolstoj (önnemesítés: semmi exisztenciák). Ellenben megmaradt Dickens befolyása (humor, házasság költészete, érzelem, pl. Petőfi, Jókai, Csiky, Rákosi, Mikszáth); 5. szocializmus (Szigligeti: Strike); 6. pénz (Balzac; auktoritás csökken); 7. zsidók fellépése; 8. népies irány korszak végén gyengül; 9. közönség (polgári).

Miben hasonlít az előbbi korszakhoz? 1. Fajfenntartás eszméje (gyengül; két ok: I. sokoldalúság; II. veszedelem hiánya, kiábrándulás); magyar költők tárgyválasztása; 2. irodalmi hagyományok (Petőfi, Arany, Jókai, Szigligeti, Gyulai); 3. nyelvújítás (Szarvas); 4. retorikus hang; 5. liberálizmus; 6. demokratikus szellem; szegények bevonulnak. Példák (Petőfi, Arany, Szász K., Jakab Ödön). Bonyolultabb a lelki életünk.

* Ezeket a vezérszavakat Riedl Frigyes a kollokviumok előtt kinyomatta és a hallgatósága között szétosztotta.

Felosztás: I. Arany- és Petőfi-utánzók (technika); II. pesszimista líra csoportja. Pesszimizmus, két értelem, 1. köznapi, 2. filozófiai (Schopenhauer, buddhizmus).

Vajda János (1827—1897). Romantikus pesszimista. Életúntság új faja. I. Byron hatása: Széchenyi, Jósika, Petőfi, Arany J. és L. Miben mutatkozik? 1. Epikai változó hang; 2. novellás éposz; 3. blazírt gőg. II. Victor Hugó hatása (szertelen, meglepő). Egyénisége: *a)* Bizarr, szertelen; pesszimizmusa összefolyik érzékiségével. Tragikus alap. *b)* Szerencsétlen (félreismerik jellemét, tehetségét). II. Nem tud felejteni (szerelmi víziók). III. Képzeletének mártírja. Szerelme: 1. Gina (Kratochvill Georgina); 2. Leona (Zerkovitz Sidonia); 3. Rozamunda. Élete. (Szülei; március 15, Nővilág, házassága.) Jelleme (különc).

Költészete: I. Romantikus (1. költői hivatás, 2. szenvedély uralma). II. Pesszimista. 1. Objektív, 2. szubjektív elem (fantázia, életviszonyok). Hang: keserű irónia. Tárgy: magányérzete. Metaforaköre: 1. kozmikus, 2. földrajzi, 3. vadászhasonlatok.

Lírája. Négy Vajda: I. Kínzó szerelem (nem tud felejteni) költője (szerelem az irodalomban). II. Életúntság költője. III. Lét nagy problémáinak költője *(Végtelenség)*. IV. Természet költője.

Epikus költészete: Általános jellemzés (itt is lírikus, nem emberismerő). Hősei (képzeletük rabjai). Kétféle irány: I. Byron—Puskin; II. Petőfi.

I. *Alfréd regénye.* Tárgy: fővárosi szellem (nagy szenvedély). Hang: változó (Don Juan—Anyegin). Két rész: álomvalóság. Személyek: Alfréd (Vajda), Izidóra (Gina). Bizarrság, embergyűlölet, nagyotmondás (jelzők: földrajzi atlasz).

II. *Ábel és Aranka* (Petőfi). Tárgy: Népies három próba (Arany-hatás).

Prózai munkák: *Önbírálat* (Aristides). Tendencia: politikai. Főeszme: 1. Önbírálat szükségessége; 2. nemzeti hibák; 3. polgárság megalkotása. Jelentősége. Stílusa: kétféle. Vajda önmagáról *(Megnyugvás).*

Reviczky Gyula (1855—1889). Élete. Családja: Apja (könnyelmű); anyja (Bálek Veronika); 1. és 2. mostohája (pozsonyi látogatás; apja halála); végzetes örökség (tétlenség). Zene; Pest (nyomor). Denta (nevelő). Szerelmi költészete. I. Emma (Bakálovich Emma). II. Rezeda; Pesten zsurnaliszta.

Költészete: *Pán halála 1888.* Forrás: Heine—Plutarchos. Főeszme: Kereszténység-pogánygörög világ (Schopenhauer—Heine). Felfogás: Pan = világegyetem istene; halála = érzéki görög világ elmúlása (Max Klinger festménye). Hatások: 1. Heine (motívum); 2. Schiller (görög élet poétikus rajza); 3. Arany (technika). Felosztás: négy rész: 1. helyzetrajza; 2. szózat; 3. teljesítés; 4. magyarázat.

Jellemzés. I. Általános emberi kiemelése (népiessel szemben). Arany J.: Kozmopolita költészet, Reviczky felelete (Minden irodalmi mű tükrözi a szerzőt, kort: örök emberit, pl.: Petőfi). II. Pesszimizmus (nem mindig; tüdővész). III. Fájdalom, részvét kultusza (Lamartine) — fájdalom, — részvét, — szánakozás, — szeretet, testvériség, — a katholikus felfogás (szenvedés, megváltóhatalom); miszticizmus. IV. Hangulatok lázas egymásutánja (hangulathullámzás; egyszerű kifejezés).

Prózai munkája: *Apai örökség.* Önéletrajz. (Egyénisége, apja, mostohája.) Turgenyev (naturalizmus, élethűség). Önéletrajzok a világirodalomban: Háromféle: 1. Teljes; 2. élet egy része; 3. egyes helyzetek.

Jelentősége: Hangulat költője; ellentéte Vajdával; népies irány ellen.

Komjáthy Jenő (1858—1895). Metafizikus költő. Metafizika? Tapasztalatontúli ismeret (vallás; halál; élet értelme; filozófia: megismerés határai. Kant: tér és idő.

Költészete: I. Pantheista extázis: pantheizmus? Isten-világegyetem (Spinoza). Egyesülés világszellemmel. II. Elvont miszticizmus (Az élet epizód két nemlét között; középkori világfelfogás). III. Fájdalom kultusza (Reviczky). IV. Pesszimizmus (buddhizmus túlhajtása). V. Halál gondolata (az élet és a természet szépségein át). VI. Az én magasztalása (pantheizmusával függ össze: beteges túlzás: dacos magány).

Költői formája: 1. felsorolás, 2. ellentét. Etikája: Fájdalom révén testvérek vagyunk az egész világegyetemmel, csak *(Mája fátyla)* tér és idő csalódása választ el bennünket. Költészete örök szépségtől megittasult rajongás.

Egyénisége: Világfelfogás: Pantheista (Kant: kritikai ideálizmus, Spinoza: pantheizmus); semmi és minden vagyok; túlfeszített idegrendszer, magány; rajongó (népszerűtlen). Schopenhauer hatása: a világ bűnös akarat. Én kultusza; költészet szent, nem panaszkodik. Hatás: 1. külföldi (Byron, Heine, Lenau, Schopenhauer); 2. magyar: Arany (nyelv), Petőfi (stílus), Vajda (dac, magány, életprobléma). Felfogása: Halálvágya. A szerelem fantasztikus felfogása. Magyar költők mártírsága.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

TARTALOMJEGYZÉK

Lap

Dr. Biró Lajos: Előszó 3

Dr. Biczó Ferenc: Bevezetés 5

Riedl Frigyes: A magyar irodalom története: 1867—1900 13

Vajda János 28

Reviczky Gyula 72

Komjáthy Jenő 110

Vezérszavak 137

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

17 848. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Czakó Elemér dr.)